

Мое намѣреніе у овой книжи-
цы ни э друго было, него основаніе
за обученѣ дѣце Србске уредити.
Зарѣ дна нема, да Србли за едно са-
спавшисе у пріятелскимъ разговорѣ
небѣ потушили за нѣкое стуге, кое
осѣћаю, и преписую ту овоме
праведно, ту на онога криво ба-
цаю, другиге народи пороке и у
нашему находяще чинисе, да ви-
шесе стараю намѣ на очи пребаца-
вапи, и казнипи, нежели поправи-
пи, или изворѣ ихъ осушипи, као
и мы што осѣћамо, а неспара-
мосе испиннимъ начиномъ помо-
ѣисе, или изпражити коренѣ по-
га зла. Я того свега причину
находимъ, у незнаню, чрезъ кое
гди кои у неподобна дѣла падаю.

ТЕКЕЛИЈИНА БИБЛИОТЕКА

Вера Милосављевић

ВЕРА МИЛОСАВЉЕВИЋ – ТЕКЕЛИЈИНА БИБЛИОТЕКА

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

886.1/2:929 Tekelija
027.5(497.113)
025:094

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Вера

Текелијина библиотека / Вера

Милосављевић. – Нови Сад: В. Милосављевић,
1990 (Нови Сад: Графос). – 122 стр. :
фотографије; 22 см.

ISBN 86-901163-1-1

а) Текелија, Сава (1761-1842) б) Библиотека
Матице српске – Текелијина библиотека ц)
Библиотечки фондови – Заштита
3496455

Вера Милосављевић

ТЕКЕЛИЈИНА БИБЛИОТЕКА

Нови Сад

1990.

БИБЛИОТЕКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА У НАШЕМ ВРЕМЕНУ

”Свако веће државно, црквено, културно и економско уздизање или сваки пад Срба оставили су дубоког трага и на њихове библиотеке.”

Др Љубомир Дурковић - Јакшић

ШТА СЕ ЗНА О ЖИВОТУ БИБЛИОТЕКЕ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Објављено у: историјским и књижевним списима; у енциклопедијама и приручницима; у публикацијама које доносе извештаје о раду Матице српске (МС) и Библиотеке Матице српске (БМС); у дневној штампи.

Информисаност о једном делу, о споменику културе или о једној библиотеци битан је елеменат њиховог постојања. Дело, споменик или библиотека живе онолико и по ономе колико се и шта о њима зна.

Образованији Срби, а и многи други људи којима култура српског народа није страна, знају за библиотеку Саве Текелије или за библиотеку Текелијанума најчешће по чувењу. Током последњих педесет година о овим библиотекама је писано ретко и мало. У својим списима помињали су их историчари, првенствено они који су се бавили историјом библиотека и историјом Матице српске, затим историјом књижевности. Извесног трага о Текелијиној и текелијанумској библиотеци има у повременим публикацијама које прате рад Матице српске и Библиотеке Матице српске.

Др Љубомир Дурковић-Јакшић у својој *Историји српских библиотека 1801-1850*, објављеној 1963. године, говори о Текелијиној библиотеци на два места и каже:

”Сава Текелија (1761-1842), истакнути радник за ослобођење не само Срба, него и свих Југословена, набављао је све што се штампало на српском језику. Тако је стекао велику библиотеку. У њој је било и књига на страним језицима. Још 1825. спомиње се његова библиотека као једна од најзначајнијих приватних библиотека код Срба. Она се поново спо-

миње 1830. и 1833. Године 1838. библиотека је поклоњена Заводу Текелијануму.”¹

”Сава Текелија је основао 1838. Завод Текелијанум за српске студенте у Пешти. Том приликом завештао је своје књиге. Тако је основана библиотека тога Завода. ’Библиотека Заведенија Текелијиног у Пешти’ претплаћивала се на књиге (1845). Остаци ове библиотеке пренети су после другог светског рата у Нови Сад и чувају се у Библиотеци Матице српске.

Текелијанум је ’доживео... судбину коју његови оснивачи нису могли да предвиде’. Кућа на којој је писало ћирилицом ’Текелија – ученицима’ национализована је 1952. Сада је својина будимпештанске агенције за некретнине. У луксузне собе уселила су се предузећа за оправке путева и за шумску хемију. Музејски предмети су разнети.”²

Још сажетији био је други историчар наших библиотека Мираш Кићовић. Он је у првом издању *Енциклопедије Југославије* Лексикографског завода у Загребу 1955. под одредницом ”Библиотеке код Срба 18. века” о Текелијиној библиотеци написао:

”Највећу приватну библиотеку од Срба у 18. веку имао је Сава Текелија, која је бројала око 4.000 дела са 9.000 књига већином из историје, географије, медицине и других струка на славенско-српском, латинском, немачком и мађарском језику.”

У истој књизи истог издања *Енциклопедије* још на једном месту се говори о овом предмету, али опширније. Под (непотписаном) одредницом ”Библиотеке Аутономне Покрајине Војводине. Библиотека Матице српске у Новом Саду.” може се о текелијанумској библиотеци прочитати ово:

”У њен састав (састав БМС – В. М.) ушла је 1948. библиотека Текелијанума, пренесена из Будимпеште; она је најбоље очувана српска библиотека XVIII. в. са 10.587 свезака. Међу овим књигама има неколико инкунабула, прва издања грчких и римских писаца и многа важна дела из XVI., XVII. и XVIII. в. Библиотека Текелијанума састоји се из два дела: први, боље очуван, део је личне Библиотеке Саве Текелије са око 4.000 књига, други део чине књиге које су купљене после смрти Саве Текелије за потребе питомца Текелијанума.”

Ово је најопширнија и најсадржајнија информација о овој теми која се може наћи у публикацијама типа енциклопедије и лексикона. Др Коста Грубачић је за свој *Енциклопедијски лексикон библиотекарства* (Сарајево, 1964. стр. 36) преузео одавде само констатацију да је у састав књижног фонда БМС ушла "1948. године библиотека Текелијанума из Будимпеште..." Већ у другом издању *Енциклопедије Југославије* из 1980. године информације о овом предмету су јако редуковане. Под одредницом "Библиотека Матице српске" коју је потписао Лазар Чурчић, тек делом реченице се констатује:

"...а када је после смрти С. Текелије предана из Арада његова библиотека, Б.М.с. је постала највећа српска библиотека". А неколико редака потом још једна реченица: "Иако је, наредбом министра вера и наставе преполовљен њен фонд (фонд БМС – В. М.) 1875. враћањем библиотеке Текелијанума, ипак је (БМС – В.М.) остала водећа библиотека Срба у Угарској."

У цитираној одредници нема помена о томе да је библиотека Текелијанума, а са њом и лична библиотека Саве Текелије, поново враћена Матици српској после другог светског рата. Из тога би се дало закључити да је највећа приватна библиотека Срба у 18. веку заувек остала (и загубила се, можда) у Мађарској или се угасила са Текелијанумом. Оваквим погрешним претпоставкама иде у прилог и то што је у списку литературе испод ове одреднице изостављена управо она библиографска јединица која се изричито односи на ову тему и која је у првом издању *Енциклопедије* била наведена. Реч је о чланку Младена Лесковца: "Библиотека Текелијанума у Матици српској" који је најпре објављен у мајском броју *Летописа Матице српске* 1946. године, а затим прештампан у Лесковчевој књизи *Чланци и есеји*, коју је издала Матица српска 1949. године. Чланак говори о преносу библиотеке Текелијанума 1945. у Нови Сад и у послератној литератури је незаобилазна библиографска јединица о овом предмету. О чланку ће још бити речи. Прећуткујући чињеницу да је библиотека Текелијанума после другог светског рата стигла у Нови Сад и изостављајући из литературе чланак Младена Лесковца, *Енциклопедија Југославије* и Лазар Чурчић као да

наводе на заборав о животу Текелијине библиотеке у нашем времену.

На исти начин као у другом издању *Енциклопедије Југославије* редуковане су (а, вероватно, и преузете одавде) информације о овом предмету у *Малој југословенској енциклопедији библиотекарства* из 1988. године.³ И овде се Текелијина библиотека помиње само као део историје Библиотеке Матице српске у 19. веку. Додуше, у овом малом библиотекарском свезнању на другом месту, под одредницом "Текелија, Сава" објављено је и ово: "Поседовао је велику библиотеку коју је Матица српска, пре другог светског рата пренела у Нови Сад."⁴

Иако погрешна што се тиче времена преноса, ова информација-понорница о животу Текелијине библиотеке сведочи о њеном постојању у двадесетом веку. Међутим, доводећи је у везу са Новим Садам и другим светским ратом на недоречен начин, она сугерира питања о судбини библиотеке: Шта је Матица урадила са Текелијином библиотеком кад ју је "пре рата" пренела у Нови Сад? Куда се библиотека после преноса динула? Да ли је преживела други светски рат? Пуно је питања која остају без одговора. Аутори *Мале југословенске енциклопедије библиотекарства* очигледно се нису држали првог, информативнијег, издања *Енциклопедије Југославије*. Ослонили су се на друго које прећуткује податке о текелијанумској библиотеци у нашем времену.

У књижевним публикацијама објављеним у последњих пола века информације о библиотеци Саве Текелије су још ређе и сиромашније. Од познатих књижевника који су у том периоду помињали Саву Текелију као писца и добротвора посебно су вредна три чланка Вељка Петровића објављена у његовим *Сабраним делима* 1954. године. Па и ови чланци су написани пре рата, 1936. поводом 175. годишњице Текелијиног рођења. На тридесетак страница дубоке оданости Текелији само мали део једне реченице односи се на Текелијину библиотеку. Та реченица гласи:

"Као стари штедиша сам је попуњавао и набављао намештај,(за Текелијанум – В. М.) чак је сам шио сламњаче и сам попуњавао ванредно одабрану и опсежну књижницу."⁵

Говорећи о неминовности да Мађари врате Текелијанум Матици српској, Вељку Петровићу је пред очима лебдела

визија Текелијиног здања које би Матица српска тада морала да подигне у "центру његовог народа" (Текелијиног) у Београду. Идеја о преношењу Текелијанума морала се односити и на пренос библиотеке, али писац њу не помиње.

Са изузетком Милорада Павића, данашњи историчари књижевности, и кад пишу о Сави Текелији као писцу, не говоре о његовој библиотеци. У *Историји српске књижевности класицизма и предромантизма* Павић има један кратак одељак о приватним библиотекама које су "љубитељи просвештенија" у 18. и 19. веку формирали по кућама. Он помиње Рајићеву, Орфелинову, Текелијину, Петра Петровића, Зорићеву и библиотеку Лукијана Мушицког. О Текелијиној библиотеци овде више није било речи, а нешто више је речено о Доситејевој и другима.⁶

У књизи *Мемоари XVIII и XIX века*, коју је Павић приредио за едицију Српска књижевност у сто књига и објавио 1964. у белешкама приређивача о Сави Текелији се каже (стр. 322):

"САВА ТЕКЕЛИЈА (1761-1842) – скупљач уметнина, власник једне од највећих библиотека код нас, аутор граматичких, правних и књижевних списа."

Исту реченицу Павић је поновио у књизи *Од барока до класицизма*, коју је приредио за Нолитову едицију Српска књижевност у књижевној критици.⁷ О Текелијиној библиотеци, све у свему, Павић није много рекао, али није пропустио да је помене. Осим тога, он на првом месту истиче Текелију као скупљача уметнина и власника велике библиотеке, а потом као писца.

Пишући поводом двестогодишњице рођења Саве Текелије о овом великом народном добротвору, (у чији "заслужени култ нисам рад ни такнути") историчар Никола Радојчић је приказао Текелијин научни и књижевни рад "као недовољно истицану страну његовог деловања". У том контексту поменуо је да Текелијину ученост "доказује и његова богата и бирана библиотека" и додао: "... када је Текелија видео царску руску библиотеку, он је с правом, тада, смео рећи да је његова лична библиотека већа."⁸

Сасвим друкчије од Павића и Радојчића поступио је историчар Александар Форишковић као писац текста "Мемоари Саве Текелије" објављеног у поменутој књизи мемоара

коју је приредио Милорад Павић (стр. 355-366). Он Текелијину библиотеку нигде не помиње. Овај текст објављен је и као предговор у књизи Саве Текелије *Описаније живота* коју је Александар Форишковић приредио за београдску Просвету. За рецепцију дела Саве Текелије Просветино издање је кључно, јер је њиме најпотпуније представљен Текелијин живот и рад. То је једина Текелијина књига штампана после другог светског рата. Она садржи Текелијине мемоаре и друге његове текстове. Ко жели да упозна Текелију, прво ће ову књигу узети у руке.

Међутим, Форишковић у овој књизи нигде не помиње Текелијину библиотеку, ни у предговору ни у напоменама као ни односе Саве Текелије и Матице српске. Међу напоменама, које он обилато пише уз текст Мемоара, под бројем 74. забележио је само ово:

”Међу Текелијиним књигама (сада у БМС) које нажалост још нису сређене, нашли смо и ову: Adolph von Schaden...” Следи, затим, дугачак наслов једног немачког туристичког бедекера о Минхену издатог у истом граду 1836. године. Напомена се завршава коментаром: ”Што је још једна потврда о модерном и ученом начину путовања Текелијиног.”

Овде је објављен податак да су ”сада”, дакле, 1966. године ”Текелијине књиге” у БМС и да су несређене. Књиге, а не цела Текелијина библиотека, као најчувенија приватна библиотека из 18. века. Да не беше потребе да се истакне учени начин путовања и тим поводом спомене књижица од десетак страница текста са неколико илустрација, не би, ваљда, било ни оволико речено. Иако му је Радојчићев рад о Сави Текелији био познат, он у напоменама не скреће пажњу на оно место у мемоарима где се говори о величини царске руске и Текелијине библиотеке.⁹ Информација о ”Текелијиним књигама” више личи на скривање чињеница о његовој библиотеци, него на скретање пажње на један крупан проблем. Ни у Форишковићевој књизи *Текелије*, која представља докторску тезу овог аутора, а објавила ју је Матица српска 1985. године, нигде се не помиње Текелијина библиотека.

У Старилама Југословенске академије знаности и умјетности 1955. године Јосип Матасовић објавио је студију *Путовања Саве Текелије* и одломке из Текелијиних мемоара

који говоре о путовању у Русију и у Минхен. Већ у првој реченици своје студије Матасовић је написао да је Текелија познат међу Србима као одличан мецена, а у другој то објашњава овако: "Он је оснивач презначајне пештанске задужбине 'Текелијанум', коју је Сава установио г. 1838. као интернат за српске суденте и за смештај Матице српске и своје властите скупоцјене библиотеке од неко 4.000 књига ('Заведеније')."^{9а}

Један други историчар, Милорад Екмечић, у својој најновијој књизи *Стварање Југославије 1790-1918* у свега две реченице саопштава основне биографске податке о Текелији, Текелијануму и библиотеци. Ти подаци су: да је Сава Текелија био председник Матице српске и да је Текелијанум створен – са библиотеком!¹⁰

У књизи Живана Милисавца о историји Матице српске до 1964. године на више места говори се о библиотеци Саве Текелије и Текелијанума, али само у ранијим периодима те историје. У овој књизи нема ништа о животу библиотеке Текелијанума после другог светског рата изузев податка да је она 1945. године пренесена у Нови Сад и да је имала 10.587 књига. Нема никаквих информција о судбини библиотеке после тог времена.¹¹

У *Југословенском књижевном лексикону*, који је изда-ла Матица српска 1971. године, не помиње се Сава Текелија као писац, па се не помиње ни његова библиотека.

Још узалудније би било тражити целовите информације о Текелијиној библиотеци у информативно-политичкој штампи и ревијама. Јер, ако Текелијина библиотека није ни поменута у репортажи Стеве Остојића: "Текелијанум пропада..." (Политика, 16. септембра 1956. стр.9) и није поменута у напису Стевана Поповића: "Текелијанум се враћа Матици српској" (Дневник, 1. јануара 1990.стр 11) где би се и кад би се другде о томе писало? У овом последњем чланку се, истина, говори о библиотеци, али оној коју Матица српска намерава да оснује у Будимпешти када јој зграда Текелијанума буде враћена. Секретар Матице српске др Душан Попов изјавио је о томе Дневниковом новинару: "У сваком случају тамо би се основао један југословенски културно-научни центар са великом библиотеком. Матица српска би слала, као и други

издавачи, све нове књиге, сакупиле би се старе књиге, а нарочито оне којима је баш ту место.”

На крају овог прегледа може се закључити да је чланак Младена Лесковца *Библиотека Текелијанума у Матици српској* од пре четири и по деценије, у односу на све што је после њега објављено, садржи највише разноврсних информација о овој библиотеци. Из чланка се сазнаје да је једна делегација Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије, у којој је био и Лесковац, у Будимпешти, септембра 1945. имала задатак да пренесе у отаџбину и преда Матици српској библиотеку ”некадашњег пештанског Текелијанума”.¹² Библиотека је стигла у Матицу већ крајем новембра, а у чланку се, затим, каже да се управо ради на њеном попису, сређивању и каталогизирању. И потом се додаје:

”...када тај спори и пипави посао буде једном завршен, биће нашој јавности предата на употребу једна од најлепших, а свакако и до данашњег дана најбоље очуваних библиотека из XVIII века, која је састављана кроз дуги низ година са лепом пасијом онако просвећеног скупљача и страшћу правога znalца и неуморнога читача какав је био Сава Текелија.”

О величини библиотеке Лесковац пише да ”није особито велика” – ”између 10 и 11 хиљада свезака”. А затим, каже:

”...нисмо затекли ни њене каталоге, нити њене инвентарне књиге, него смо је примили тако што смо, у новембарски студеној собетини са разлупаним прозорима, просто пребројили књигу по књигу и тако установили да кући носимо 10.587 свезака, осим распарених бројева часописа и стручних ревија на различитим језицима. И зато што, из необјашњивих разлога, или баш напротив, из врло објашњивих разлога српскога нехата, не постоје те тако неопходне инвентарне књиге, данас се још заправо не може ни знати шта све има у тој библиотеци... тек када буде завршен сав посао око њенога пописивања и сређивања, моћи ће се са извесношћу одговорити и на ово питање.”

Лесковац ипак говори и о садржају Текелијине библиотеке и каже да је овога интересовало мање више све што се у његово време у Срба писало и штампало, те да је све и куповао. А у страним књижевностима га је ”можда мање привлачила лепа књижевност, а далеко више право, па историја световна и црквена, затим историја уметности, архитектуре,

у знатној мери медицина и природне науке, географија, картографија, филозофија, филологија, па многа специјална војна питања, као и још много шта друго.”

Подужи цитат који ћу сада навести из Лесковчевог чланка најкомплетнији је досад објављени опис Текелијине библиотеке.

”Текелија је, као уосталом и сви други људи његовог ранга и васпитања у XVIII веку, знао доста језика, и захваљујући тој околности, у његовој библиотеци имамо приличан број књига на латинском, немачком, француском, руском, енглеском и понеким другим језицима. А био је од оних чуварних и будних љубитеља који је успевао да не уништи ниједну своју књижицу, па нам је тако, изгледа, спасао чак и своје прве уџбенике. Сем тога, Текелија је волео лепу и ретку књигу, а имао средстава да задовољи ту своју скупу страст. Зато у његовој књижници има и инкунабула (на пример, латинска Библија штампана 1482. венецијанско издање Птолемејеве Козмографије из 1486. на латинском, impressum ...per provisionem ...Johannem Reger). Али има и иначе доста старих књига из XVI, XVII и XVIII века, највише дабогме на латинском језику, као што има и правих елзевира, дивне амстердамске штампе, а добро очуваних и у њиховоме пергаментском повезу. Занимљиво је да је пуно дела француских писаца из предреволуционарне епохе (Дидро, Волтер, Русо, Хелвечијус, Мармонтел и др.) и сва у старим, раним, ако и не баш првим издањима. Има и комплетно бернско-лозанско издање Дидро-Даламберове Енциклопедије (у 37 књига, године 1778-1781). Међутим, тек када ова библиотека буде у потпуности прегледана и сређена, моћи ће се, с једне стране, тачно видети шта је све Текелија имао у својој књижници (на сваку своју књигу он је скоро без изузетка, својом руком ставио запис: *Comparatum per Sabbam Tököly*) а с друге, у коликој мери ће ова библиотка моћи допринети и нашим националним студијама. Може бити да ће Матица српска када прилике допусте, у малој књижици издати списак бар ове Текелијине библиотеке, а најпре његових књига на страним језицима. Била би то веома zgodна прилика да се види шта је све обухватало интересовање једнога овако истакнутога Србина из XVIII века; а Сава Текелија би толико заиста заслужио, и од Срба и од Матице српске.”

Младен Лесковац је овим чланком обележио долазак Текелијине библиотеке у Нови Сад и у Матицу српску као велики културни и историјски догађај са далекосежним последицама. Он је то доиста био или је требало да буде. Али, лепих чланака о Текелијиној библиотеци после овога није било. Дуго се о њој ћутало. Извесних информација о томе шта се десило са Текелијином библиотеком после преноса књига у Библиотеку Матице српске има у објављеним извештајима о раду БМС, али и овде ретко, са великим прекидима и без узрочно-последичног повезивања чињеница које говоре о њеном третману у БМС.

На крају прве послератне пословне године 1945/1946. у Извештају о раду БМС забележено је само ово: "Највећа добит Матичине библиотеке постигнута је преношењем библиотеке 'Текелијанума' из Будимпеште у Нови Сад,"¹³ Овај део једне сложене реченице једини је траг о Текелијиној библиотеци у годишњим извештајима БМС у првој послератној деценији. Извештаји о раду из тог периода забележили су да су сређиване и обрађиване неке личне библиотеке (Васе Стајића, Јована Бркића, Д. Радића, М. Поповића) али не и библиотека Саве Текелије. Испод прва два годишња извештаја о раду БМС (за пословну 1945/46. и 1946/47) стоји потпис: "Младен Лесковац, библиотекар Матице српске". У каснијим годинама наводи се само потпис председника и секретара Матице српске испод целокупног извештаја о раду Матице, иако је Младен Лесковац на челу БМС од 1945. па све до 1954. године.

Тек у Извештају за 1956. годину поново се помиње Текелијина библиотека. Каже се да су "засновани нови фондови", доноси се њихов списак у којем под бројем 5. пише "Текелијина библиотека. Отпочет је рад на рестаурацији библиотеке у целину."¹⁴

Иако штурa, ова информација наводи на помисао да је библиотека Саве Текелије (ваљда и Текелијанума) била пре тога расута, односно растурена. Али такав изричит исказ није објављен ни у овом извештају ни у онима из наредних година. Какав је поступак примењен према Текелијиној библиотеци после пресељења у Нови Сад, тек би требало истражити. Године 1957. била је сеоба књижног фонда БМС у нови мага-

зин, па је ”пресељена и узбучена и библиотека Саве Текелије”.¹⁵

У извештају за 1958. донесен је списак библиотека које се чувају као целине и на првом месту је наведена библиотека Саве Текелије са 1.757 свезака. Шта је било са другим текелијанумским књигама, не каже се.¹⁶

Последњи пут у овом низу година помиње се Текелијина библиотека 1959. тако што се каже да су у њој идентификоване две инкунабуле и да су обрађене. Извештаје од 1956. до 1959. потписивали су управник БМС Борислав Михајловић и председник Матице српске Радомир Радујков, односно председник Савета Библиотеке Живан Милисавац. Текелијиној библиотеци опет се за неколико година губи траг.

У реферату управника Библиотеке Павла Малетина са свечане седнице Савета БМС и Управног одбора Матице српске, држане 1963. године поводом 125. годишњице јавног рада БМС, објављено је и ово:

”Библиотека Матице српске припрема, затим, посебне каталоге, који ће се и штампати, ових збирки или целина: а) Каталог библиотеке Саве Текелије; б) Каталог библиотеке Текелијанума; в) Каталог библиотеке старе Новосадске гимназије; г) Каталог библиотеке старе Карловачке гимназије; д) Каталог библиотеке старе Сомборске учитељске школе.”¹⁷

Информација да се ради на овим каталозима поновљена је и у водичу о БМС који је издат у поводу овог јубилеја.¹⁸ До данас се није појавио ниједан од ових каталога.

Међутим, 1964. године изашла је из штампе прва књига *Грађе за историју библиотеке Матице српске*. Током наредних пет година под овим насловом изашло је укупно четири књиге у шест свезака. У њима је објављена сачувана архивска грађа и други писани извори значајни за историју БМС од 1830. до 1944. године. Овај, сваке хвале вредан, издавачки подухват БМС пружио је обиље материјала и за историју Текелијине библиотеке, али, нажалост, само о њеном животу у 19. веку.¹⁹ Информације о њеном присуству у нашем времену више су него штуре. У првој књизи *Грађе*, у оквиру ”Каталога набављених књига у БМС 1832-1864”, објављена је (на страни 212) ова белешка:

”БИБЛИОТЕКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ (око 4000 књига) доспела је из Арада у Пешту 30. марта 1843. године по новом календару. Библиотека није пописана ни у Араду ни у Пешти. Каталог који је касније начинио Тома Теодоровић, и за пештанске и за арадске Текелијине књиге, нису сачувани. Сава Текелија је оставио доказе о власништву својим потписима што је омогућило да се његова лична библиотека, пресељена године 1946. из Будимпеште у Нови Сад у Библиотеку Матице српске, у највећем обиму рестаурира. Опис његових књига захтева, међутим, озбиљан труд стручњака и биће посебно штампан.”

У сагласности са свим овим обећањима је и податак у Извештају о раду БМС за 1965. у којем се каже да се ”сада” припрема Каталог библиотеке Саве Текелије и Каталог библиотеке Текелијанума, а у Извештају за 1966. да је започео опис српских књига из библиотеке Саве Текелије. Међутим, наредних година о овим пословима нема ни помена нити има других знакова да је ишта урађено на обради текелијанумских књига.²⁰ Ове извештаје из шездесетих година потписивао је управник Библиотеке Павле Малетин са председницима Савета Библиотеке Ђорђем Сп. Радојичићем, Десом Мидић и Иванком Веселинов.

Требало је да отпочну припреме за нови јубилеј, па да се опет чује глас о Текелијиној библиотеци. У Раду Матице српске објављено је да је на седници Управног одбора МС 24. маја 1972. члан Одбора др Дејан Медаковић предложио да се до јубиларне 1976. године припреми и штампа Каталог Текелијине библиотеке. Одбор је ово прихватио ”као и објашњење др Божидара Ковачека, да Библиотека поред тога припрема и каталоге библиотека старе српске гимназије у Ср. Карловцима и старе српске гимназије у Новом Саду. У припреми је и библиографија Лукијана Мушицког, која је, све до данас, остала у рукопису.” Управни одбор је изразио спремност да се Библиотеци помогне у реализовању ових планова.²¹

Истовремено, у извештајима о раду БМС из ових година нема ни трага о изради Каталога Текелијине библиотеке. Једино је забележено да је током 1974. поклоњена једна књига ”за библиотеку Саве Текелије”. О којој књизи је реч и да ли је та књига можда била из Текелијине библиотеке, као и ко је био дародавац – не каже се. Извештаје о раду БМС у

првој половини седамдесетих година потписивао је управник др Божидар Ковачек, а за 1970. и 1975. годину в. д. управника Лазар Чурчић. До следећег помињања Текелијине библиотеке у извештајима БМС проћи ће још доста година.

Десило се то тек у 23. броју Рада Матице српске у којем су објављени извештаји о раду БМС за 1985. годину и за четворогодишњи период 1983-1986. године. У првом стоји само кратко: "Започет је рад на реконструкцији библиотека Саве Текелије и Текелијанума." А у другом објављена је следећа информација:

"У овом периоду реконструисане су библиотеке Саве Текелије и Текелијанума које су биле растурене. Прегледом целокупног фонда Библиотеке повучене су и окупљене књиге из ових збирки. Идентификовано је 1.637 књига и 399 годишта периодике из личне библиотеке Саве Текелије, која је највећим делом била већ окупљена, а из библиотеке Текелијанума окупљено је око 4.500 књига и 968 годишта периодике. Све публикације из ових збирки прошле су кроз превентивну техничку заштиту, за сваку публикацију утврђен је степен оштећености и одређен облик заштите који јој треба пружити. Публикације из ових збирки добиле су скраћени библиографско-каталошки опис који ће послужити за њихово увођење у посебну евиденцију о књижним споменицима културе, а програмом је предвиђена израда штампаног каталога ових збирки и њихово чување као музејских целина.

У акцији за окупљање библиотеке Текелије и Текелијанума окупљене су и књиге из личних библиотека: Платона Атанацковића, Аврама Ђукића, Ђоке Мијатовића, Александра Сандића, Пере Попадића, Јована Јовановића Змаја, Васе Стајића и библиотека Уједињене омладине српске."²² После 1946. године ово је најпотпунија објављена информација о актуелном стању библиотеке Саве Текелије и Текелијанума. Следећи, 24. број Рада МС у Извештају БМС за 1986. годину на 92. страни доноси још само једну реченицу о овој теми:

"Урађен је добар део посла за Пројекат уређења, обраде и заштите библиотеке Саве Текелије и Текелијанума: за 6.281 публикацију исписани су подаци на каталошким листићима неопходни за њихово евидентирање као споменика културе." Другим речима, те године каталогизирани су текелијанумске књиге. Књиге из Текелијине личне библиотеке које су биле

издвојене још 1956. године, сада су први пут каталогизиране. Пошто се почев од 16. броја Рада МС извештаји о раду установа више не потписују, испод извештаја за године: 1985, 1986. и 1983-1986. изостао је потпис Вере Милосављевић, тадашњег управника БМС.

И у два наредна годишња извештаја БМС, објављена у Раду МС (бројеви 25. и 26) такође без потписа Душанке Исиданов, в. д. управника и Мира Вуксановића, управника БМС, говори се о овом предмету. У првом, за 1987, каже се:

”Послови на пројекту за уређење збирке Саве Текелије и Текелијанума окончани су у погледу описа неопходног за евидентирање споменика културе, сигнирања и провере инвентара што се тиче монографских публикација из ове збирке. Окупљање и уређење периодичних публикација из ових збирки, које се налазе у уникатском примерку Библиотеке Матице српске, није отпочело у овом периоду, јер су сви библиотекари укључени у Програм за сређивање, евиденцију, обраду и заштиту фонда рукописне, старе штампане и ретке књиге и периодике...”²³ А у Извештају за 1988. пише:

”Из збирке Саве Текелије обрађене су 23 књиге на српскохрватском језику и 25 на немачком. Из Текелијанума су формиране картотеке фонда на српскохрватском, а за књиге на осталим језицима устројене су топографске картотеке, формиране су топографске картотеке за стране књиге из личне библиотеке Саве Текелије.”²⁴

Извештаји говоре о појединим сегментима рада на уређењу библиотеке. Досада нема објављених података о завршетку посла на рестаурацији Текелијине и Текелијанумске библиотеке. То занчи да посао још није окончан и да није на одговарајући начин ”нашој јавности предата на употребу једна од најлепших, а свакако и до данашњег дана најбоље очуваних библиотека XVIII века”, како је било обећано још 1946. године.

Зашто је после рата пропуштено толико Матичиних јубилеја и других прилика за јавну промоцију овог драгоценог споменика српске културе, тако да је Текелијина библиотека остала скоро потпуно невидљива и недоступна данашњим нараштајима?

Прва послератна прослава једног Матичиног јубилеја одржана је 1951. године. Обележена је 125-годишњица посто-

јања Матице српске. На свечаности 27. јануара говорио је Младен Лесковац, откривена је биста Георгију Магарашевићу, покретачу и првом уреднику Летописа, а потпредседник Президијума Скупштине ФНРЈ Моша Пијаде предао је председнику Матице др Милану Петровићу Повељу и Орден заслуга за народ I реда. Било је то признање Матици за заслуге на ширењу културе под туђинским ропством и за предан рад на изградњи нове Југославије. Текелијина и библиотека Текелијанума, не само да том приликом нису предале на употребу јавности, него све текелијанумске књиге још нису биле ни инвентарисане у Библиотеци Матице српске.

Двестогодишњица рођења Саве Текелије 1961. не само да није искоришћена за промоцију Текелијине библиотеке чија је рестаурација била започета 1956, него није послужила ни као подстицај да се рестаурација настави.

Приликом обележавања 125-годишњице јавног рада БМС 1963. године, дато је обећање да ће се штампати каталози библиотеке Саве Текелије и библиотеке Текелијанума. Али од обећања се није отишло даље. Поводом обележавања стогодишњице пресељења Матице српске у Нови Сад, Живан Милисавец је објавио књигу *Матица српска 1826-1964*. Говорећи подробно о Библиотеци у свим периодима Матичине историје, аутор је посебно нагласио 1958. годину као једну "од најзначајнијих у историји БМС". Поменуо је у том смислу сеобу књижног фонда у нови магазин, утврђивање "први пут после рата" тачног бројног стања књига, одлуку о издвајању БМС у самосталну радну организацију.²⁵ Али није поменуо да су те године обликовани књижни фондови Библиотеке, да су окупљене библиотеке-целине, које су раније припадале појединим личностима или институцијама и, на првом месту, библиотека Саве Текелије.

Обележавање 150-годишњице Матице српске 1976. било је велики догађај за Матицу и за културну јавност. Опет су примана одликовања и држане свечане беседе као што и приличи. Али све је прошло не само без јавне промоције Текелијине библиотеке и каталога који су за ову прилику били обећани, него и без помена о њима.

Године 1986. свечано је обележена 160-годишњица Матице српске. Управо те године интензивно се радило на ката-

логизацији Текелијине и текелијанумске библиотеке, али то није допрло до јавности. Дневник је поводом Матичиног јубилеја писао о раду свих установа које носе Матичино име, само није писао о раду Библиотеке. Да је писао, вероватно не би могао порећутати ову чињеницу. Ни друга гласила нису показала интересовање.

Убрзо је дошла и 1988. година или 150-годишњица јавног рада БМС. Мада је коју годину пре тога било планирано да буде друкчије, Текелијина библиотека је, стицајем околности, и овога пута остала у дубокој сенци. На великој, лепој изложби књига из фонда раритета БМС, којом је јубилеј обележен, било је изложено 285 експоната, а само испод Текелијиног примерка *Душановог законика* и још испод једне књиге писало је да су из личне Текелијине библиотеке, а још испод две друге књиге да су из библиотеке Текелијанума. И нехотице, могао се стећи утисак да је од ове личне библиотеке сачуван тек понеки остатак. Међутим, на изложби је било приказано много више књига из Текелијине библиотеке: инкунабула, елзевира, па све до књига из 18. века. Да је испод свих ових експоната стајало име Текелијине библиотеке, посетиоци би били обавештени да таква библиотека и данас постоји.

Година 1838. на коју се јубилеј односио, била је пресудна, у позитивном смислу, не само за БМС, него и за целокупну Матицу српску. Те године је Сава Текелија купио кућу у Пешти и тако обезбедио кров над главом и Текелијануму, стипендијском заводу за српске студенте који је сам основао, и Матици српској са свим њеним активностима, укључујући и Библиотеку и стан за Матичиног секретара. Све се то издржавало, углавном, његовим новцем тада, а из Текелијиног фонда после његове смрти. Те године Сава Текелија је постао доживотни председник Матице српске. Године 1988. том моменту из Матичине историје није придаван готово никакав значај. На отварању поменуте изложбе раритета говор је држао Матичин председник Живан Милисавец. У јавним гласилима не само да није пренесено шта је он говорио, него није забележено ни да је говорио. Чак и Рад МС, који у 26. броју доноси сва четири Милисавчева говора поводом Доситејевог јубилеја, није објавио овај говор на изложби раритета који је требало да буде држан у славу Библиотеке и Текелије.

Јавност те 1988. године, ипак, није остала без икаквих информација о Текелијиној библиотеци. Објављена су два чланка из пера двоје библиотекара БМС. У Дневнику, уз јубилеј Библиотеке Матице српске, под насловом "Дар учећој се младежи" писала је мр Снежана Билкић "о једном делу личне библиотеке" Саве Текелије, о сачуваних 170 српских књига. Навела је да је "овај број био и већи" док је библиотека била у Пешти и кад је пренесена у Нови Сад и то је прокоментарисала лаконски: "Но било како било...". Она је још указала, без икакве аргументације, на "доста тешке прилике у којима је таворила једна од најбогатијих и најзначајнијих приватних библиотека код Срба" док је била у Пешти, дакле до 1945. године. Некритички се држећи само једног извора, она је објавила погрешан податак да је Текелијанум угашен још 1914. године, на почетку првог светског рата.

Други чланак објавио је Александар Петровић у Зборнику Матице српске за књижевност и језик (бр.2/1988). Он је приказао филозофске, научне и окултне књиге на латинском и грчком језику из библиотеке Саве Текелије и Текелијанума, а пре тог приказа дао је кратак историјски преглед развоја ових библиотека. О новијем периоду написао је само ово:

"Након другог светског рата књиге су из књижног фонда Матице српске и библиотеке Текелијиног Завода коначно нашле своје место у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, премда је њихово целовито пописивање изостало. Оно не може ни да буде целовито услед немогућности утврђивања количине књига које су расуте у многим пресељењима и ратном вихору. Од преосталих, на основу печата и аутографа, збирка је поново реконструисана и окупљена, уредно описана и оспособљена да се као легат стави на расположење заинтересованим читаоцима."

У *Водичу БМС*, штампаном 1989. наведен је податак да је библиотека Саве Текелије и Текелијанума има 6.623 књиге, али се ништа не каже о томе да ли је и у којој мери она сређена и заштићена.

За јавну промоцију таквог културног споменика и извора за научноистраживачки рад каква је Текелијина библиотека, ово што је показано и објављено о њој 1988. године исувише је мало, фрагментарно, па и нетачно, као што ће се видети. И поврх свега, пређутана је чињеница да је рестаура-

ција ове збирке дошла као последица њеног растурања у БМС после другог светског рата.

Преглед онога што је објављено о животу библиотеке Саве Текелије и Текелијанума у послератном периоду показује да нема ниједне библиографске јединице која пружа целовиту и јасну слику о послератној судбини и садашњем стању ове значајне ризнице старе књиге. Лесковчев чланак из 1946. и данас је најинформативнији, али он говори само о првим тренуцима живота библиотеке у овом нашем времену. Из свега што је објављено ипак се стиче утисак да је реч о једној драгоцености наше културне баштине и, мада Текелијина библиотека тај статус још званично не ужива, о једном од највреднијих споменика српске културе 18. и 19. века и не мање вредном извору за научноистраживачки рад. Истовремено, видљиво је и то да је ова библиотека у нашем времену доживела својеврсно прећуткивање, потискивање у заборав, па и горе од тога. Избегавањем да се стручној и културној јавности саопшти шта се заправо с њом догодило после рата у БМС она је стекла тужни статус непризнате жртве. Уместо јавне промоције и отварања за нове нараштаје који би се на њеном примеру учили књигољубљу, нуђена је прича о старој и славној библиотеци као делу прошлости, као да та библиотека није жива и као да више не постоји. Питање које је постављено 1946. о томе колико ће библиотека Текелијанума моћи "допринети нашим националним студијама" читавих пола века је отворено и стоји без одговора. Неколико написа библиотекара БМС о појединачним књигама или деловима збирке скроман су допринос, јер је био јако сужен круг оних који су имали приступа до тих књига.²⁶

Информисаност о Текелијиној библиотеци ускраћена је не само прећуткивањем, него и непрецизним, нетачним и погрешно усмереним информацијама. Једна од таквих је и она директна или само сугерирана тврдња да су у Нови Сад пренесени остаци, а не цела библиотека. Из Лесковчевог чланка се види да је пренесена библиотека, а не остаци. Непотребне су биле и погрешке о времену преноса које се провлаче све до наших дана. Објављивани су различити подаци о броју књига и Текелијине и библиотеке Текелијанума, према различитим изворима и сазнањима о томе. У најновије време у текстовима о овом предмету има назнака о некаквим страдањима библиотеке "у вихору рата", у сеобама, у запуште-

ности док је била у Мађарској, за шта, по свему судећи, нема основа. О рестаурацији се говори као о нечем што је започето, што је у току, или као о завршеном послу, али без извештаја о коначним резултатима рестаурације. Нема података о целини библиотеке после рестаурације, о броју књига, структури и садржају збирке. Тврди се да библиотека после другог светског рата није била целовито пописана, али да то и не може бити урађено због немогућности утврђивања количине књига "које су расуте", а да се не каже ни како ни зашто су расуте. Својеврсном монтажом створена је једна енигматична, маглова и неугодна прича уместо да се са истином изађе на среду, да се констатује проблем несређеног стања и жалосне судбине Текелијине и текелијанумске библиотеке после другог светског рата и тако помогне да се открију узроци тога стања и такве судбине, отклоне последице и да се библиотека Саве Текелије и Текелијанума ослободи заточења, да изађе на видело.

II

ШТА ЈЕ УРАЂЕНО НА РЕСТАУРАЦИЈИ БИБЛИОТЕКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА ОД 1985. ДО 1987. ГОДИНЕ

**1. Окупљање и обликовање збирке. 2. Превентивна конзерваторско-рестаураторска и књигове-
зачка заштита. 3. Каталогска обрада књига и
формирање картотека. 4. Смештај збирке, њено
чување и коришћење.**

Пошто у јавности нема довољно података о стању Текелијине и библиотеке Текелијанума, треба изложити шта је учињено на рестаурацији и презентацији ове збирке у периоду од 1985. до 1987. године када је интензивно рађено на овоме и са којим резултатима.

Међу библиотекарима Библиотеке Матице српске дуги низ година сазревало је уверење да библиотеку Текелијанума, која је после рата ушла у БМС, па овде била растурена, треба окупити и изнети на светло дана као целину. Полазећи од јединственог мишљења Стручног већа о овоме, Раднички савет БМС је 8. марта 1985. донео одлуку да се приступи реализацији Програма рада на окупљању, обради и заштити публикација из личне библиотеке Саве Текелије и библиотеке Текелијанума. Одлуком је утврђено да се истовремено окупе и књиге из других личних библиотека и библиотека институција које се желе чувати као целине.

Циљ је био да се реконструишу библиотеке које су у БМС ушле као целине, а значајне су за историју библиотека и за токове развоја науке и културе код Срба. Програмом је предвиђена превентивна конзерваторско – рестаураторска и књиговезачка заштита одмах по издвајању публикација из општег фонда, затим, каталогско-библиографско описивање, односно обрада, сачињавање каталога ових збирки, њихово увођење у посебну евиденцију књига које имају својство

споменика културе. Крајњи резултат овог посла требало је да буде штампање каталога којима би се обезбедило најшире информисање, а, такође, и чување и коришћење ових збирки као споменика културе, значајних за настанак и развој БМС, за историју књиге и библиотека у српском народу, за проучавање културе Срба у европским оквирима од 18. до 20. века. Издвајање и окупљање књига по овом Програму почело је у јуну и трајало је до новембра 1985. године. Прегледани су фондови првог примерка југословенске књиге, књига на немачком, руском, француском, енглеском, мађарском и другим језицима, фонд раритета и фонд завичајне збирке, дакле, око седамсто хиљада књига. Група књига из личне библиотеке Саве Текелије (1.673) била је окупљена још педесетих година приликом првог покушаја реконструкције ове библиотеке. Овом приликом издвојено је још око 4.500 Текелијиних и текелијанумских књига, затим књиге Платона Атанацковића (287) Аврама Ђукића (149) Ђоке Мијатовића (209) Александра Сандића (166) Јована Јовановића Змаја (60) Весе Стајића (187) и библиотеке Уједињене омладине српске (59). Увидом у инвентарне књиге БМС констатовано је и 399 јединица периодике из личне библиотеке Саве Текелије и 1.368 бројева периодичних публикација из библиотеке Текелијанума, али оне нису издвојене из фонда периодике.

Књиге су издвајане искључиво на основу видљивих обележја о пореклу и ранијем власништву, односно на основу потписа и печата на самим публикацијама. У евиденцијама БМС, у инвентарним књигама и каталозима, нису, сем малог броја изузетака, сачувани подаци о текелијанумском пореклу публикација из ове збирке. У инвентарним књигама БМС знаке о оваквом пореклу књига су ретке, а у каталозима их уопште нема. У интерној (руком писаној) картотеци једне раритне збирке која је окупила књиге са потписима и печатима и која се и данас чува у облику у којем је затечена 1985. године, налази се свега једна књига под одредницом Текелија и неколико књига под одредницом Текелијанума. У збирци су, иначе, окупљене књиге са аутографима или печатима и познатих имена српске културне прошлости и наших савременика. По овој картотеци судећи могло би се закључити да су од текелијанумске библиотеке у БМС сачувани само остаци остатака.

Посао на издвајању књига био је физички веома тежак и обзиром на услове смештаја књижног фонда у БМС (скућен простор у магацинима, полице понегде високе и преко три метра, покретање и оних фондова који се мало користе и који, чувани добрим делом и у нездравим просторијама, нису уживали потребну заштиту). Истовремено, посао је тражио и високи степен концентрације и неопходно стручно знање тако да су га могли радити искључиво библиотекарски и књижничари БМС. Они су посао свесрдно прихватили. Награде у скромним износима, које су учесници овог посла добили, имале су, пре свега, морално значење: да се људима ода признање и да се не заборави да су учествовали.

Рад екипе од 29 библиотекара и књижничара на издвајању публикација организовала је Бојана Шоћ, руководилац Одељења за каталожско-библиографску обраду библиотечког материјала. У екипи су били: Владанка Божић, Јасмина Видак, Радинка Вујичић, Душица Грбић, Љиљана Јајић-Давидовић, Марија Јованцаи, Славица Крстић, Нада Лазић, Александра Љубинковић, Радмила Малетин, Љубица Манојловић, Марија Маховац, Ксенија Минчић, Ката Мирић, Зоран Мркушић, Олга Ненић, Нада Новаков, Адриене Пинтер, Мирјана Поповић, Славица Рендулић, Олга Рудолф, Вера Санадер, Радмила Санадер, Коста Симин, Зорица Станкијевић, Петер Хајнерман, Марија Чурчић, Иштван Шари и Катица Шкорић.

После издвајања књиге су разврстане по групама и прегледане. Прегледом је утврђено да су књиге претежно биле инвентарисане, изузев мањег броја неинвентарисаних публикација. Већи део публикација имао је сигнатуру уникатског (првог) примерка, завичајне збирке или фонда раритета. Књиге из личне библиотеке Саве Текелије биле су без сигнатуре и нису биле каталожски обрађене. Један мањи број публикација, углавном из библиотеке Текелијанума, није имао редовну сигнатуру, него ознаку "дупл." што значи да су биле издвојене у фонд дупликата.

При завршетку посла на окупљању књига Стручно веће БМС усвојило је *Пројекат за уређење, обраду и заштиту библиотеке Саве Текелије и библиотеке Текелијанума* који је, за део библиотечарских послова сачинила група библиотекара на челу са Душицом Грбић, а за део који се тиче конзер-

вације, рестаурације и преповезивања књига – конзерваторка Нада Ђокић, руководилац Одељења за заштиту библиотечког материјала.

Пројектом је предвиђено да се у прве две фазе рада (касније обједињене у једну) до 1. априла 1987. уради: превентивна заштита, смештај и увођење публикација у топографску књигу, каталошки опис (за лисни и штампани каталог) формирање лисних каталога и увођење публикација у посебну евиденцију књига које имају својство споменика културе. У трећој фази рада, планираној да траје до октобра 1987, требало је припремити грађу за штампани каталог. Каталог је требало да буде објављен 1988. године и да се тако поводом јубилеја 150-годишњице јавног рада БМС јавности представи најчувенија приватна библиотека из 18. века и једна од најзначајнијих библиотека образовних установа каква је библиотека Текелијанума.

Послови из прве (односно обједињене прве две) фазе рада скоро потпуно су обављени у предвиђеном року – до априла 1987. Рад на пословима из треће фазе, на припреми грађе за штампани каталог, није, међутим, ни започет.

Шта је све урађено до априла 1987. године?

У Извештају о раду у 1985. години, који се чува у архиви БМС, овако су описани послови на превентивној конзерваторско-рестаураторској заштити:

”У децембру 1985. године започело се са превентивном заштитом књига из библиотека Саве Текелије и Текелијанума. Посао је организован тако да је у рестаурацију пристизало свакодневно 100-150 књига које су у току дана биле превентивно заштићене: одмах су четкањем и трешењем очишћене од заостале прашине, затим су детаљно прегледане, одређен им је степен оштећености, стање у коме се сада налазе. Све је уведено у посебну књигу евиденције са описом стања, како би ова евиденција остала трајно ради праћења евентуалних промена стања у том фонду.

Забележене су књиге сумњиве трајности, које ће бити повремено контролисане и, у случају потребе, моћи ће се касније рестаурирати. После процене све су књиге (све су мање више оштећене) поправљане без рашивања: учвршћене су старе маркице са сигнатурама Текелијанума, лепљени оштећени углови, леђа, улепљени испали листови и слично.

Маркице са сигнатурама које нису текелијанумске скинуте су, а број сигнатуре преписан графитном оловком на прву страну књиге. После поправке су појединачни листови сваке књиге неутралисани прскањем раствором калцијумбикарбоната јер је хартија веома киселог карактера, листови су светло смеђе или мрке боје, што је предзнак распадања. Књиге су већим делом из друге половине деветнаестог века када су хартија, штампарске боје и кожа, употребом још неусавршених индустријских средстава, променили карактер, тј. постали мање издржљиви од средњевековних. Дакле, свака књига је неутралисана да би се спречило даље разарајуће дејство ослобођене киселине из примеса на целулозу. Кожни и полукожни повези су премазани неутралном хранљивом емулзијом ланолина, кедровог уља и хексана, а полукартонски и картонски повези емулзијом пчелињег воска и петролетра. Овако сређене књиге су дезинфиковане парама тимола у комори. Понека књига, која је имала видљиву живу инфекцију плеснима (а било их је око сто) дезинфикована је ручно раствором тимола у алкохолу, тампонима вате намоченим у тај раствор. У комори, у атмосфери тимола, књиге су стајале читаву ноћ да се добро дезинфикују, а следећи дан су преношене на обраду. Оштећене књиге које се могу поправити само расповезивањем, добиле су ознаку у самој књизи и у књизи евиденције, како би после обраде биле враћене у књиговезницу на преповезивање и поправку или неке на рестаурацију. Једна група јако оштећених књига са меким повезом задржана је одмах, како би се почетком године урадила књиговезачка заштита. То је група од 319 примерака (књиге и периодичне публикације) од којих су у књиговезници већ заштићена 22 примерка Немачке енциклопедије. До 21. XII 1985. заштићено је 2.310 примерака из овог фонда и то:

– 332 примерка у кожном повезу, од којих 281 очуван (мање поправке) 51 оштећен (49 за поправку и 2 за рестаурацију). Међу ова 332 примерка било је 58 књига од пергаментa и елзевира.

– 213 примерака у полукожном повезу од којих 186 очуваних (мање поправке) 27 оштећених (25 за поправку и 2 за рестаурацију).

– 531 примерак у тврдом повезу (хартија, платно) од којих 397 очуваних (мање поправке) 133 оштећених (131 за поправку и 2 за рестаурацију).

– 1.234 примерка брошираних (хартија, полукартон) од којих 765 очуваних (мање поправке) 469 оштећених (461 за поправку и 8 за рестаурацију).”

Из ове евиденције се види да је већина прегледаних књига очувана (1.629) а да је оштећено нешто мање од трећине (680). За рестаурацију издвојено је 14 књига или нешто више од пола процента од укупног броја прегледаних. Слични налази су били и за преосталу групу књига која је прегледана следеће године. То говори о релативно доброј физичкој очуваности књига из библиотеке Саве Текелије и Текелијанума.

У екипи конзерватора и препаратора, која је радила превентивну заштиту, били су, на челу са Надом Ђокић: Јасмина Јовановић – Влаовић, Гордана Зељковић, Георг Јовановић, Мирјана Мога и Милорад Родић. Књиговезачке послове радио је Борислав Милић.

После завршетка превентивне заштите настављен је, према Пројекту, рад на већим поправкама оштећених књига и на рестаурацији. Преповезано је 34 и рестаурирано 15 књига из групе публикација на српскохрватском и руском језику. Књиге на другим језицима нису прошле кроз овај комплетни третман.

Каталошка обрада, сигнирање и инвентарисање публикација из библиотеке Саве Текелије и Текелијанума почели су децембра 1985. године. Текелијанумске књиге подељене су у две целине: оне које су припадале личној библиотеци Саве Текелије и оне које су за Текелијанум куповане после Текелијине смрти. Једини критеријум по којем су подељене јесте потпис Саве Текелије. Само оне књиге које носе тај потпис сврстане су у групу књига из његове личне библиотеке. Оне које су имале само печат са натписом ”Савва Тјокјули” или ”Књижница Текелијиног завода” или оба ова печата истовремено сврстане су у групу књига из библиотеке Текелијанума.

Највећи део послова на обради и сигнирању урађен је до краја 1986. године, а довршен у пролеће 1987. Сачињен је

извештај са детаљним подацима, приказаним табеларно, из којих се види да је посао обраде и сигнирања до тада окупљених књига завршен. Обрађено је било 1.779 књига из Текелијине библиотеке и 4.776 књига из Текелијанума. Обрађено је и 558 бројева периодике из Текелијине и 1.289 бројева из библиотеке Текелијанума.

Из табеле о обрађеним књигама види се да је у Текелијиној библиотеци било 202 књиге на српскохрватском језику, 871 књига (и 558 бр. периодике) на немачком, 220 књига на француском, 11 књига на руском, 49 на мађарском, 294 на латинском, 6 на чешком и словачком, 50 на италијанском, 59 на грчком, 12 на румунском, 3 на шпанском, 1 на шведском и 1 на јерменском језику.

У библиотеци Текелијанума било је 1.044 књиге (и 1.289 бр. периодике) на српскохрватском, 1.631 књига на немачком, 413 на француском, 55 на енглеском, 354 на руском, 607 на мађарском, 531 на латинском, 7 на чешком и словачком, 39 на италијанском, 77 на грчком, 10 на румунском, 6 на пољском, 1 на шпанском, 1 на фламанском језику. Подаци говоре о броју томова, а не о броју наслова књига.

Све обрађене књиге су добиле нову сигнатуру и проверен је запис о њима у инвентарним књигама БМС, а оне које нису биле раније инвентарисане, уписане су у инвентарну књигу. Те новоинвентарисане књиге носе инвентарни број који почиње са 616 хиљада.

У обради књига коришћене су библиографије, каталози других библиотека, енциклопедије и други приручници. Опис на каталошком листићу је скраћен и садржи пре свега оне елементе који су потребни за увођење нових публикација у посебну евиденцију о књигама са својством споменика културе.

Ради лакшег претраживања и контроле стања ових збирки као и ради лакшег уклапања нових публикација које ће тек, евентуално, бити пронађене, Пројектом је предвиђен такав систем сигнатурних ознака који ће омогућити да се из њих одмах види којој од две библиотеке и којој језичкој целини књига припада. Књиге из библиотеке Саве Текелије добиле су ознаку Р (раритет), СТ (Текелијина библиотека), сх (почетна слова језика на којем су написане), римски број за формат и арапски број за редни број књиге у својој групи.

Исти редослед ознака важи и за сигнатуру на књигама из библиотеке Текелијанума с тим што се овде уместо словне ознаке СТ употребљава Тк (Текелијанум).

Нове сигнатуре су уписане у инвентарне књиге БМС, а на публикацијама су маркице са сигнатуром лепљене на задњу страну корица у горњи десни угао.

На обради, сигнирању и провери у инвентарним књигама радили су библиотекари: Катица Шкорић, Смиља Стајић и Снежана Билкић – српске књиге, Душица Грбић – руске и књиге на другим словенским језицима, Мирјана Поповић – немачке књиге, Корнелија Олар – немачке, француске, италијанске, румунске и шпанске књиге, Чаба Баби – мађарске књиге и Александар Петровић – латинске и грчке књиге.

Пројектом је било предвиђено да се по завршетку обраде ураде елаборати о садржају и основним карактеристикама појединих језичких група књига и збирке у целини. Ово је урађено само делимично и непотпуно.

С обзиром на то да публикације нису класификоване по УДК нити предметно обрађене, као и да се исказани нумерички подаци односе на број свезака, а не на број дела, нема елемената за комплетан опис ових збирки и анализу њиховог садржаја.

Пројектом је било предвиђено да се израде следећи лисни каталози: именски (јавни и интерни) по језицима посебно за обе библиотеке, хронолошки, географски, топографски и централни каталог старе и ретке књиге. До сада су формиран само именски и топографски каталог у целини а хронолошки и географски само за поједине делове збирке. Најпре је формиран лисни топографски каталог према којем су већ каталогизирани и сигнирани књиге ове збирке предате на смештај и чување Одељењу за чување и коришћење библиотечког материјала.

Овим је завршен опис радова на реконструкцији библиотека Саве Текелије и Текелијанума који су трајали око две године од лета 1985. до лета 1987. Године 1988. пронађено је још неколико десетина књига из ових библиотека.

Последњи извештај о бројном стању ове збирке дао је руковалац фонда раритета Радислав Љуботин у свом стручном испитном раду у пролеће 1989. године. Његови

подаци за ове две збирке и за друге личне библиотеке и библиотеке институција, које се чувају као целине, говоре о броју томова и изгледају овако: библиотека Саве Текелије – 1.779 књига, Текелијанум – 4.844, библиотека Јована Поповића – 473. Ове три збирке су у целини обрађене (сраћени опис за књиге Текелијанума и веома исцрпан каталожско-библиографски опис са пописом садржаја за књиге из библиотеке Јована Поповића) и сигниране. Следе подаци за библиотеке које чекају на обраду и сигнирање: Платона Атанацковића – 257, Јована Јовановића Змаја – 103, Александра Сандића – 112, Аврама Ђукића – 145, Ђоке Мијатовића – 234, Васе Стајића – 116, Петра Попадића – 587, Тихомира Остојића – 8, Уједињене омладине српске – 47, Српске велике гимназије новосадске – 12.000.

Што се тиче библиотека Текелијине и Текелијанума, број књига у њима (заједно) износи 6.623. Већи је у односу на исказано стање крајем 1985. године за 466 публикација. До овога је дошло углавном захваљујући томе што је у БМС 1966, после завршене ревизије раритета, констатовано да осим књига које нису нађене на месту (од оних које су редовно биле евидентирани и обрађене) има још преко 7.000 публикација које нису биле смештене и обрађене према библиотечким нормама, а које је било неопходно каталогизирати и уврстити у фонд раритета. Међу овим публикацијама било је и књига из Текелијанума.

Број књига у библиотекама Саве Текелије и Текелијанума убудуће може само да се повећа. То би било добро а и могуће је. Али, овај број од 6.623 свеске, колико их сада има, не би смео више да се смањује.

Упоређивањем две бројке, оне коју је навео Младен Лесковац 1946. године од 10.587 књига пренесених из Будимпеште са бројком из 1989. од 6.623 окупљене и обрађене текелијанумске књиге, долази се до податка да у збирци недостају 3.964 књиге. Сачувано је нешто више од половине, односно близу две трећине пренесеног фонда. За потпуну реконструкцију и рестаурацију библиотеке битно је да се утврди које књиге недостају. Тек тада ће моћи да се утврди право стање овог споменика културе и процењује штета која му је причињена. Има наде да је оно најбоље из Текелијине и текелијанумске библиотеке ипак сачувано.

Иако је на реконструкцији урађено доста, она није завршена. Текелијиној и текелијанумској библиотеци још није враћено достојанство. Она још није евидентитрана као споменик културе на законом прописан начин. Нити је добила право место у нашој културној баштини. То тек треба да се догоди.

Исто тако, иако су се први пут после много деценија стекли услови да Текелијина и текелијанумска библиотека опет буде приступачна корисницима, те могућности још ни су потпуно остварене, јер нема довољно уочљивих непосредних трагова њеног присуства. Тек почетком 1990. године у читаоници за раритете БМС изложен је јавни именски каталог ове збирке. Али, само за кратко. Већ после неколико месеци овај каталог је повучен, а његови каталошки листићи уложени су у централни каталог старе књиге у БМС. Назнаке о постојању ове посебне збирке опет се губе, а трагови њеног присуства бивају запретани. Из централног каталога тешко се може стећи јасна слика о целини Текелијине и текелијанумске библиотеке.

Одмах крај главног улаза у Матицу српску, прва врата десно, у две најлепше просторије које је БМС имала те 1986. године, смештене су ове ретке међу сачуваним старим српским библиотекама из 18. и 19. века. То ничим није било обележено. Године 1990. део збирке, Текелијина библиотека, повучен је одавде и смештен у магацин раритета БМС. У јавним просторијама, изложен погледима посетилаца, остао је други део збирке, текелијанумска библиотека. Али, посетиоци виде само старе књиге у застакљеним ормарима, а не виде текелијанумску библиотеку, јер за то нигде нема одговарајућег обележја.

III

ШТА ЈОШ НИЈЕ УРАЂЕНО И ШТА ТРЕБА УРАДИТИ ДО ПОТПУНЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ БИБЛИОТЕКЕ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА

1. Трагање за текелијанумским књигама које недостају и њихово окупљање. 2. Идентификовање књига према сачуваним списковима Текелијине књижнице и откривеним инвентарима Књижнице Текелијиног завода. 3. Преиспитивање критерија за одвајање књига личне Текелијине библиотеке од књига касније набављених за библиотеку Текелијанума. 4. Комплетирање каталога информацијама о рукописним књигама и периодичним публикацијама које припадају овој збирци. 5. Штампање каталога књига Текелијине библиотеке и каталога библиотеке Текелијанума.

Реконструкција растурене библиотеке поново у једну целину подразумева комплетан рестаураторски поступак: идентификовање и заштиту од даљег пропадања онога што је од библиотеке сачувано, тачан опис онога што је сачувано и онога што је нестало или уништено и презентацију овако рестаурисане целине. Уколико се ради потпуне реконструкције и рестаурације желе испунити празнине које су током времена настале у библиотеци, отвара се питање могућности и оправданости попуне збирке новим примерцима оних издања која недостају. На рестаурацији Текелијине библиотеке и библиотеке Текелијанума до сада је урађено само окупљање, идентификација и опис публикација сачуваних у БМС и њихово распоређивање у поједине групе. Сликвито речено, скинут је горњи слој малтера или премаз који је био сакрио слику. Али ни то није урађено до краја.

1. Окупљање књига из библиотеке Саве Текелије и Текељанума треба наставити трагањем за овим публикацијама и ван БМС. Засад имамо окупљене само књиге из ове збирке које су ушле у фонд БМС. Немамо оне које су се нашле у другим библиотекама у које су могле dospети поклоном, разменом или на други начин. У Пројекту за реконструкцију уважен је био моменат да нису све књиге из библиотеке Текелијанума (укључујући и Текелијине) приликом уређења књижног фонда у БМС после другог светског рата ушле у тај фонд. Наводно, било је одлучено да се у фонду чува само по један примерак сваке књиге, а осим њега, по одређеном критеријуму, још један – музејски примерак. Све друге публикације стављене су у дупликате који су били размењивани са другим библиотекама и поклањани. Дупликати су послужили и за формирање позајмног одељења БМС чији је фонд касније поклоњен Народној библиотеци у Новом Саду. Претпоставља се да је са овим фондом из БМС изашла и покоја текелијанумска књига. Зато је пројектом предвиђено да се за овим књигама трага и у другим библиотекама.

После другог светског рата БМС је нагло дошла до великог броја књига. Откупљиване су читаве библиотеке, многе књиге и библиотеке су поклањане, а неке су просто припојене Библиотеци Матице српске. Све ове књиге подвргнуте су селекцији и одбиру за први и други примерак БМС. И како се поступило према другима, поступило се и према књигама из Текелијанума. Оне међу текелијанумским књигама које нису ушле у фонд отишле су у друге библиотеке или су нестале без трага. О извршеном тријажу нема документата (или можда још нису откривени). Једини поуздани документи који говоре о ономе што је од Текелијине и текелијанумске библиотеке сачувано јесу инвентарне књиге БМС и саме публикације са ознаком ранијег власништва. Судећи по инвентарним књигама БМС, текелијанумске публикације су у њих увођене парцијално, појединачно или по групама, са већим временским размацима, тако да су заведене под бројевима који почињу обично са тридесет хиљада, па до осамдесет и преко стотину и више стотина хиљада, све до инвентарних бројева из 1986. који почињу са 616.000. Ово говори о својеврсном развлачењу књига ове збирке и третману који није могао не бити болан за ову библиотеку као

целину. Већина сачуваних текелијанумских књига инвентарисана је између 1948. и 1954. године.

Засада се поуздано зна да се неколико књига из Текелијанума чува у Градској библиотеци у Суботици и зна се које су то књиге. Не зна се шта крију фондови Народне библиотеке и Библиотеке Филозофског факултета у Новом Саду, као и то да ли у Народној библиотеци Србије у Београду, којој је Матица такође поклањала књиге, има која књига из Текелијанума. Остаје да се обаве провере у овим библиотекама. Те провере се, вероватно, не могу радити на начин на који су књиге тражене у БМС. Претраживање у фондовима ових библиотека најлакше ће се обавити на основу пописа недостајућих текелијанумских књига. Да ли ће после евентуалног проналажења ових публикација оне бити враћене у фонд БМС или ће само бити идентификоване и описане, то је и стручно и имовинско-правно питање, али у сваком случају њихов опис треба да уђе у лисни и штампани каталог Текелијануме и библиотеке Текелијанума.

2. Идентификовање књига према сачуваним списковима и инвентарним књигама Текелијануме књижнице и Књижнице будимпештанског Завода Саве Текелије јесте посао од капиталног значаја за реконструкцију и рестаурацију ове музејске или споменичке збирке који тек треба да се уради. Пројектом за реконструкцију из 1985. била је предвиђена провера старог инвентарног броја, који постоји на свим публикацијама, у "сачуваним списковима из 1875. године". Мислило се притом само на Хацићев списак познат из литературе. Планирано је да се овај број из старих спискова унесе као податак о свакој књизи у каталошки листић. Идентификовање књига на основу Хацићевог пописа, међутим, није урађено, а податак о старом инвентарном броју није унесен на каталошки листић.

Приликом планирања ове реконструкције инвентарне књиге библиотеке Текелијанума из 20. века нису нигде ни поменуте, ни у Програму за окупљање, обраду и заштиту ове збирке, ни у Пројекту по којем је извођено њено уређење. У БМС у то време, дакле 1985. владало је уверење да такве књиге не постоје.

Да инвентарне књиге библиотеке Текелијанума не постоје објавио је Младен Лесковац у, овде цитираном, чланку.

Ту веома неповољну чињеницу он је приписао српском нехату посебно нагласивши своју увереност у разумљивост тога разлога. Његова увереност деловала је сугестивно. Пошто је у припремама за реконструкцију библиотеке Лесковчев чланак послужило као основни и најпотпунији извор информација о овом предмету, и овај његов став прихваћен је као тачан. Међутим, у фонду БМС, у рукописној збирци чувају се две инвентарне књиге библиотеке Текелијанума из 20. века. Али, приликом припрема за реконструкцију библиотеке и током рада на овоме њих нико од библиотекара није помињао. Отуда Пројекат за уређење збирке и није предвидео проверу публикација кроз ове инвентарне књиге. Да се на почетку посла рачунало са постојањем ових књига, план рада би, свакако, друкчије изгледао.

Податак о попису библиотеке Саве Текелије из 19. века неупадљиво је објавио 1960. године историчар др Мита Костић у фусноти једног свог чланка. Његов податак да се "попис књига библиотеке Саве Текелије налази у Збирци рукописа Матице српске, састављен од Антонија Хаџића 9(21) јуна 1875." ²⁷ оповргнула је библиотекарка БМС Марија Чурчић тврдећи у свом полемичком чланку ²⁸ да се не ради о попису књига Текелијине библиотеке, него библиотеке Текелијанума. Њену тврдњу, колико је познато, нико после није оспоравао. Али, од тада се поуздано зна за Хаџићев попис. Ниједан од ова два аутора није, међутим, помињао друге спискове и инвентарне књиге.

Спискови књига Текелијине библиотеке и инвентарне књиге библиотеке Текелијанума поменути су године 1965. у *Грађи за историју Библиотеке Матице српске III/1* (485). И овде је, међутим, само у фусноти забележено да се у БМС чувају "две инвентарне књиге библиотеке Текелијанума, а исто тако и два друга списка књига". Затим се даје опис та два друга списка књига, а о инвентарним књигама се не каже ништа. Ипак, наводи се прецизан податак о пореклу ових књига и каже се: "1960. године Југословенска делегација за повраћај културно-уметничких добара из НР Мађарске предала је Библиотеци Матице српске са осталим књигама пренесеним из НР Мађарске и две инвентарне књиге библиотеке Текелијанума, а исто тако и два друга списка књига".

О каквим списковима је реч? Међу рукописним књигама БМС чува се попис под називом: *Списак књига из Текелијине књижнице која је у Нови Сад била пренесена. Пописао Антоније Хаџић, 1875. године.* Овај наслов исписан је на корицама и на првој страни ове, у ствари, инвентарне књиге Текелијине библиотеке или књижнице, како су је тада звали. Антоније Хаџић је у то време био секретар Матице српске.

Списак је уведен у инвентарну књигу БМС 1958. године и добио је сигнатуру рукописне збирке која се чува у фонду раритета БМС. Та сигнатура је: РР 335. Приликом сређивања фонда раритета 1986. године *Списак* је добио нову сигнатуру рукописне збирке која води рачуна и о формату књиге: РР IV 44. Књига је вероватно први пут каталогизирана после 1967. године и руком писан каталожки листић са њеним описом налази се у интерној картотеци рукописних књига коју је сачинила Иванка Веселинов. У инвентарној књизи БМС није убележено ни за ову ни за остале три књиге пописа да су констатоване приликом ревизије раритета која је рађена у периоду 1962-1967. На основу овога може се претпоставити да спорне књиге нису имале тада још каталожки листић на основу којег би у ревизији биле откривене, односно тражене (БМС нема посебне инвентарне књиге за свој фонд раритета што би олакшало ревизију). Али не мора да буде тако утолико пре што је тешко поверовати да би четири велике књиге IV формата могле бити неупадљиве и остати неуочене својим физичким присуством у рукописној збирци. Други пут ова књига је каталогизирана 1986. године пошто је била идентификована у ревизији раритета 1985. Каталожки листић је тада први пут прекуцан писаћом машином и уложен у јавни каталог БМС. Хаџићев попис Текелијине библиотеке постао је тако доступан истраживачима.

Значај *Списка* за даљи рад на рестаурацији спомен-библиотеке биће веома велик. Пошто каталози Текелијине библиотеке, које је 1843. урадио Матичин библиотекар Тома Теодоровић, нису сачувани, а ни било какви инвентари и пописи из времена када је Матичину и Текелијину библиотеку сређивао Јован Ђорђевић, Матичин секретар (1858-1859) овај *Списак* је и најстарији и најважнији документ те врсте из прошлог века на основу којег се може судити о стању и физиономији Текелијине библиотеке. Настао тужним пово-

дом када је Матица српска била принуђена од угарских власти да Текелијину библиотеку врати из Новог Сада у Будимпешту, *Списак* треба да одигра данас пресудну улогу и у рестаурацији Текелијине библиотеке после њеног другог пресељења (1945) из Будимпеште у Нови Сад и њеног растурања у Библиотеци Матице српске.

Хаџићев *Списак* има 113 страна. У њему су прво пописане стране књиге, латиницом, од броја 1 до броја 2.329. Потом су пописане српске књиге, ћирилицом, од 1 до броја 308 и, најзад, руске књиге, руском ћирилицом, од 1 до 174. На крају пописа налази се запис о укупном броју књига: "Свега 2.861 дела, 5.246 књига, 5.490 свезака". Затим, датум и потпис: "У Н. Саду 9. (21.) јуна 1875. А. Хаџић, секретар Матице српске."

Већ је речено да у садашњој обради књига ове збирке није урађена предметна обрада ни децимална класификација. Отуда, једини библиотечки документ који даје целовиту слику о садржају Текелијине библиотеке према стручним областима јесте други попис Текелијине библиотеке из 1875. године, потпуно комплементаран са Хаџићевим и настао на основу њега. У питању је *Списак Текелијине књижнице устројен по струкама и по азбучном реду списатеља*. И ова књига се чува у рукописној збирци БМС под сигнатуром РР IV 47 (стара сигнатура РР 338). Њу је сачинио исте 1875. године надзорник и библиотекар Текелијанума у Будимпешти др Константин Пеичић о чему сведочи запис на унутрашњој страни задњег листа или омота књиге који гласи:

"Ова је Саве Текелије књижница с пресељењем Матице Србске из Пеште у Н. Сад премештена била, а год. 1875, услед налога вис. Министарства просвете опет у Текелин завод натраг пренесена.

Књижницу је ову Савину примио и помоћу Текелиних питомаца (у слагању стручних табака и преписивању) у свој ред по курјентним бројевима, ставио и по Матице србске налогу ове стручне табаке из Матичиног (повраћеног јој) списка извадио и саставио.

У Б. Пешти год. 1875. Др Конст. Пеичић, пенс. физик Панчев. о. вр. надзорник питомачки."

Из овог записа се види да је на основу Хаџићевог пописа и додатног рада у Текелијануму Текелијина библиотека до-

била предметни каталог, као и то да је Хаџићев *Списак* враћен Матици српској.

Оба пописа рађена су на истом, за ту прилику штампаном, формулару који садржи следеће рубрике: број (редни, односно инвентарни број), име пишчево, наслов књиге, где је штампана књига, година, формат, колико свезака, примедба.

Пеичићев попис задржао је инвентарне бројеве књига из Хаџићевог пописа. Библиографске јединице распоређене су у њему у следеће предметне или стручне групе: Белетристичка дела од стране 1. до 32, Богословска дела од 33. до 40, Војничка дела 41-44, Економска дела 45-48, Животописна дела 49-50, Земљописна дела 51-55, (92. страна празна) Природописна дела 93-97, (98. страна празна) Физичка дела 99-100, Филолошка дела 101-106, Филозофска дела 107-108, (112. стр. празна) Школска и архитектурска дела и астрономичка 113, Астрономска дела 114. У тексту пописа после сваке од ових група пописаних дела стоји забележено: "Преписано, прегледано и надзорнику за Тек. књижницу предано" и два потписа: "Младен Радулоловић, IV г. правник и Тек. питомец – Душан Ј. Дима, I год. медик и питомец". Запис са краја књиге је већ цитиран. Највероватније да се Хаџићев и Пеичићев попис у највећој мери подударају по броју и идентитету књига. У наставку рада на рестаурацији збирке ово треба проверити.

Новији извори од ових спискова из 19. века су две инвентарне књиге библиотеке Текелијанума које се чувају у БМС под сигнатурама РР IV 45 и РР IV 46 (старе сигнатуре РР 336 и РР 337). И оне су у инвентарну књигу БМС заведене 1958. под једним инвентарним бројем 198.672. На претходна два инвентарна броја уписани су овде описани спискови из 1875. године. Наслов прве инвентарне књиге из Текелијанума гласи: *Књижница будимпештанског завода Саве Текелије. II. Српске књиге*. А наслов друге: *Књижница будимпештанског завода Саве Текелије. I. Књиге разних језика*. Овај редослед цитирања одређен је установљеним редоследом при сигнирању. У првој инвентарној књизи из Текелијанума уписане су и публикације које имају 1941. као годину издања, а у другој инвентарној књизи има публикација и са 1943. као годином издања. Ови подаци говоре да су инвентарне књиге у библиотеци Текелијанума вођене не само до почетка другог

светског рата, него и током рата уколико је било приновљених књига. Тачан датум кад је започето вођење ових књига није назначен, али из записа који се у њима налазе може се закључити да је то било најкасније 1903. или 1904. године. Али, вероватно, не пре 1902. године када је уведена патронатска управа у Текелијануму.

У обе ове инвентарне књиге унесене су публикације које су претходно већ биле садржане у два поменута списка књига из 19. века. Задржани су стари инвентарни бројеви тих књига. Само у појединим случајевима на старим инвентарним бројевима налазе се нове књиге. Књиге са годином издања после 1875. јављају се у попису српских књига после инвентарног броја 396. На овом броју је једна књига штампана 1879. Новија издања налазе се и на бројевима 403, 415, 427, 429, 703. Од броја 703, на којем је једна књига штампана 1901. године, могу се у распону од по 100, 200 или мање бројева наћи књиге из 20. века. Књига Лазе Костића о Јовану Јовановићу Змају, штампана у Сомбору 1902. забележена је у овом инвентару под бројем 1.136. А Цвијићева књига *Насеља српских земаља* објављена 1904. под бројем 1.139. После броја 1.144, на коме је такође књига из 1904. инвентар је прекинут и унесен је запис са датумом 11. јула 1904. То значи не само да је инвентар књига у том тренутку ажурно вођен, него и да су најновија издања набављана за библиотеку Текелијиног завода.

Поменути запис у инвентарној књизи је на мађарском језику и говори о преузимању библиотеке од стране нове патронатске управе Текелијанума. У име оних који библиотеку предају своје потписе су ставили Душан Рајић, заступник Српске православне црквене општине у Будимпешти и Стеван В. Поповић, управник Текелијанума, а у име оних који је преузимају потписао се Антоније Хацић, потпредседник Патроната (иначе и председник Матице српске у то време) и исти управник Стеван В. Поповић. Као сведоци потписали су се Михајло Јовановић и др Деши Лајош. Српска имена у овом запису су у мађарској верзији и транскрипцији.

Инвентар се наставља на 31. страни редним бројем 1.145, али на почетку овог низа сада је забележено "Школске 1904/1905.". После броја 1.569 стоји запис на српском језику са потписом Стевана Поповића, а испод њега је своју изјаву и

потпис ставио опет Антоније Хаџић. Његов запис гласи: "Прегледао и у реду нашао 20. авг. 1906. А. Хаџић, потпредседник Патроната будимп. Завода."

Последња публикација уписана у овај инвентар српских књига је Годишњак Матице српске из 1941. и носи број 2.386. У књизи је приложен и писаћом машином откуцан списак књига које је поклонио др Душан Рајић оверен потписом управника Текелијанума Ивана Поповића. Књиге са овог списка су такође уписане у инвентарну књигу. Инвентарна књига са публикацијама на српском језику има 65 страна.

Инвентарна књига Заводске књижнице са књигама на разним језицима има исте изјаве и потписе као и инвентарни попис српских књига. Запис о преузимању библиотеке од стране нове управе из 1904. године је на страни 132. са потписима истих личности. Запис о каснијем Хаџићевом надзору идентичан је са оним из прве књиге и налази се овде на 140. страни. У том моменту у овом инвентару је било 4.095 инвентарних бројева. Свој потпис у ову књигу је унео 15. јуна 1927. нови управник Текелијанума Иван Поповић. Овај инвентар се завршава бројем 4.699 на страни 162. инвентарне књиге. После 1906. године, судећи по овим инвентарима, за библиотеку Текелијанума набављено је 604 наслова књига на страним језицима и 817 књига на српскохрватском. Значи да се фонд повећао за 1.421 наслов, укључујући овде и периодику. У оба списка укупно је инвентарисано 7.085 библиографских јединица.

У односу на Хаџићев попис који је имао 2.861 дело излази да је касније приновљено укупно још 4.224 дела. Колико у овом броју дела има свезака, може се утврдити пребројавањем на основу података из рубрике о броју свезака. Скоро је, међутим, сигурно да овде не може бити онолико велики распон између броја књига и броја свезака као у Хаџићевом попису и да је у новијој набавци за библиотеку Текелијанума било много мање онако великих, обимних, вишетомних дела. Али све то тек треба да се установи. Пада у очи још једна чињеница. У новије време, наиме, набављано је сразмерно много више српских књига у односу на стране књиге. Последњи инвентарни број у Хаџићевом попису српских књига био је 308, а у овом новом инвентару 2.386. Код страних књига то су бројеви 2.329 (са још 174 руских књига) и број 4.699. Број

књига на страним језицима је само дуплиран, а на српском повећан је за седам, осам пута.

Поређење података из ових инвентарних књига са подацима о окупљеним текелијанумским књигама у БМС током рада на рестаурацији (6.623 свеске монографских публикација и 1.902 броја разних периодичних публикација) не може се извести, јер после каталошког описа збирке није за целину збирке исказан нумерички податак о броју наслова, а с друге стране, још није установљен укупан број свезака у текелијанумским инвентарним књигама. Тек када се ови бројеви утврде, а пре свега када сачуване публикације буду идентификоване на основу ових инвентарних књига, добиће се тачан преглед и јасна слика. Тиме што су текелијанумске књиге у БМС идентификоване, окупљене и обрађене остварен је најважнији услов за поређење онога што је сачувано са оним што је постојало.

Инвентарне књиге Књижнице будимпештанског завода Саве Текелије после њиховог преноса у Нови Сад нису стручно коментарисане ни коришћене. У њима је, међутим, сачувана аутентична слика ове библиотеке непосредно пред њен повратак у Матицу српску.

3. Издвајање личне библиотеке Саве Текелије из библиотеке Текелијанума обављено је приликом реконструкције на основу описаних критерија. Међутим, после увида у спискове књига Текелијине библиотеке из 19. века и две инвентарне књиге библиотеке Текелијиног завода из 20. века и у документе објављене у *Грађи за историју БМС*, показује се да је питање издвајања личне библиотеке сложеније него што се чинило. Још године 1956. када је отпочело окупљање књига из растурене Текелијине библиотеке, узет је само један критеријум за издвајање публикација – потпис Саве Текелкије на њима. Тај критеријум је задржан као искључиво мерило и у окупљању и обради књига из ове збирке у периоду 1985-1987. године. Све књиге које нису имале Текелијин потпис, а имале су печат са текстом *Савва Тјокјули*, сврстане су у библиотеку Текелијанума. Питање је да ли са оправданим разлогом. Залагање да се приликом реконструкције не одвајају књиге из личне библиотеке Саве Текелије, управо због сумњи у искључиву ваљаност утврђеног критерија, није прихваћено. Била је јача жеља да се реконструише једна гла-

совита лична библиотека из 18. века. А затим, није изгледало опортуно супротставити се мерилима која су установили библиотекарски у претходном покушају рестаурације.

На овом месту постаје поново актуелна већ поменути несагласност до које је било дошло почетком шездесетих година између једног историчара и једног библиотекара. Др Мита Костић у свом чланку "Волтер код Срба", описујући Текелијину библиотеку као највећу личну библиотеку у ондашњем српству 18. века, истакао је следеће:

"Из француске литературе Просвећености имао је целокупну француску Енциклопедију, Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers. Т. I-XXXVI, а Lausanne 1778-81, и комплетна дела Волтера Oeuvres complètes de Voltaire. Т. I-LXXI. а Ghotia 1784-1790, те посебно Voltaire: Romans et Contes. Т. II, III, IV. Londres 1781. Затим је имао Русоа Collection complete les oeuvres, Т. II, VIII-XV, свега 11 књига. Од Клода Адриана Хелвецијуса Oeuvres compl. 1784, 4 књ., Дидроа и др."

Овај ретки познавалац наших библиотечких прилика у прошлости др Мита Костић додао је још једну важну опаску:

"Иначе у XIX веку, када је утицај француске Просвећености и Француске Револуције у Европи прошао, Волтерових дела у нашим библиотекама мало се налазило."

У свом чланку *О неким књигама филозофа 18. века у библиотеци Саве Текелије* (Библиотекарски годишњак Војводине, 1962) Марија Чурчић тврдила је да Текелија није имао ове књиге у својој личној библиотеци. Она каже:

"Др. М. Костић дошао је до овог закључка на основу пописа књига Библиотеке Текелијанума који је саставио А. Хаџић 1875. године како то и сам наводи, а не прегледајући Текелијину библиотеку. До данас, међутим, није познат ни један списак Текелијине библиотеке. Захваљујући томе што је Сава Текелија потписивао сваку своју књигу може се доста поуздано утврдити које су књиге припадале његовој личној библиотеци. На основу тих потписа је рестаурирана његова библиотека у Библиотеци Матице српске. У тако обновљеној библиотеци да се утврдити да С. Текелија није имао дела Волтера, Русоа, Дидроа, Хелвецијуса у наведеним издањима као ни француску енциклопедију. Оне су купљене за библиотеку Текелијанума свакако после Текелијине смрти, а пре

1875. године када је начињен списак о коме је било речи напред.”

У цитираном ставу аутор без посебних доказа тврди прво да је Сава Текелија потписивао сваку своју књигу, а друго да су наведена дела купљена после Текелијине смрти, односно између 1842. и 1875. године. Други став је изведен на основу првог, а овај је априористички.

Пажљивије прегледање Хацићевог *Списка* и документа о Текелијиној библиотеци објављених у *Грађи за историју БМС* (књиге I и II/1 објављене 1964. и 1965. године) наводи на закључак да Хацић није без разлога овај попис назвао *Списак књига Текелијине књижнице...*, а не, рецимо, књижнице Текелијиног завода. Сви расположиви извори говоре да је Текелијина библиотека, пошто је после смрти свога творца примљена 1843. године у Матици српској, чувана и попуњавана као Текелијина библиотека, али врло скромним куповинама и поклонима појединаца. У Хацићевом попису у групи српских књига има само 39 наслова објављених после Текелијине смрти. Међу далеко многобројнијим страним књигама наслова са годином издања после 1842. има сразмерно далеко мање. У попису се ова новија издања јављају само између инвентарних бројева 2.044 и 2.080 и још међу последњих неколико књига у попису између 2.314 и 2.329.

У прилог уверењу да Хацићев попис у највећој мери обухвата књиге из Текелијине личне библиотеке иде и сведочење Јована Ђорђевића. Као секретар Матице српске и надзорник Текелијанума он је радио на уређењу и Матичине и Текелијине библиотеке и у извештају од 1. марта 1858. о том уређењу он каже да Текелијина библиотека има око 4.000 комада књига разног садржаја и додаје:

”Ова библиотека после смрти основатељеве (1842. год.) није више никаквом куповином књига умножена била, кад и кад само ако јој је која поклоњена књига дошла.” (*Грађа*, 135) Поновивши да је ова библиотека од, по његовом мишљењу, великог значаја за научни рад, ”пуних 16 година без икаквог прираштаја била” чиме је смањена њена научна актуелност, Ђорђевић је предложио да се она убудуће систематски попуњава. Понудио је изванредну набавну политику и за Текелијину и за Матичину библиотеку. Међутим, он није имао прилике да своју концепцију и реализује, јер је већ идуће

године отишао са положаја Матичиног секретара. Његов наследник Антоније Хаџић био је човек другачијег темперамента који није увек успевао ни да потроши иначе мала средства одобрена за набавку књига. Његове нарудбине књига, судећи по сачуваним и у *Грађи* објављеним списковима и рачунима, и кад су биле редовне, биле су врло скромне. Наручивано је по 5-6 дела за Текелијину библиотеку за по 40-50 форината (одобрена годишња свота за куповину била је прво 100, па 200 форината). Куповане су углавном немачке и понека мађарска књига за потребе питомца Текелијиног завода. Поједини српски писци и Текелијини питомци (Јован Ђорђевић, Ђорђе Бугарски, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић, др Никола Крстић и др.) поклањали су поједина издања својих дела Текелијиној библиотеци. Све у свему, нема никаквог трага о набавци скупих вишетомних дела на разним језицима ни старих издања попут француске Енциклопедије из 18. века у 36 томова или комплетних Волтерових дела у 71 књизи. Скупе, драгоцене књиге из доба просвећености, као и ранија издања у Текелијиној библиотеци, није после његове смрти имао да купује ни ко ни чиме. А то што нема личног потписа на делима од више десетина томова, заиста не би морало да буде доказ да нису припадале Текелији.

И после првог пресељења Текелијине библиотеке у Нови Сад 1869. године, па све док је она ту остала, куповина за њу била је изузетно скромна. У први план је стављана набавка за Матичину библиотеку, а за Текелијину је купована тек по која књига о чему сликовито сведоче спискови набавке објављени у *Грађи*.

Сучељавањем података из каталога до сада окупљене збирке књига са овим у *Грађи* и Хаџићевом *Списку*, лакше ће се расветлити многа нејасна питања значајна за утврђивање аутентичног изгледа Текелијине библиотеке. Облик који је она добила пописом 1875. највероватније је сасвим сличан оном који је имала 1843. када су се арадске и пештанске Текелијине књиге среле и сјединиле у Текелијануму.

Питање да ли уопште треба рестаурирати личну библиотеку Саве Текелије као највећу приватну библиотеку у Срба из 18. века није више отворено. Остаје, међутим, отворено питање у ком облику је треба рестаурирати. Чини се да има

доста разлога да она буде рестаурирана баш у облику који је имала 1875. године. То што ће се у њој наћи осим Текелијиних и по која књига купљена или поклоњена после његове смрти у знак оданости према великом дародавцу и књигољупцу, не би требало да смета. Има дубоког смисла да се ови скромни дарови као постхумно уздарје оставе у Текелијиној библиотеци макар као симболичан израз тежње овог књижног корпуса да живи и да се развија. Текелијина библиотека је била посебан организам и институција и у Матици и у Текелијануму и то својство јој не треба закидати. Текелија је то заслужио, у сваком случају више него да његова библиотека, коју је даровао целу и која није откупљивана или поклањана на парче, буде комадана и растакана по непоузданим и лакоисленим критеријима. Заслужили су то и они који су својим скромним даровима желели да потпомогну живот и раст ове по свему јединствене ризнице.

Уколико се у фонду БМС налазе књиге са Текелијиним потписом које нису у Хаџићевом списку, треба најпре проверити да ли се не ради о Текелијиним појединачним и спорадичним поклонима Библиотеци Матице српске, па их тек онда, ако се утврди да то нису, припојити групи књига његове личне библиотеке. Није искључена, наиме, могућност да је понека Текелијина књига током низа година некако залутала и у Матичин фонд, а избегла Хаџићевом попису. Но, реч је само о претпоставкама.

4. Рукописне књиге и периодичне публикације из Текелијине библиотеке које су уклопљене у рукописну збирку и у први примерак периодике у фонду БМС нису, приликом реконструкције, добиле сигнатуру Текелијине или библиотеке Текелијанума и у каталогу текелијанумских књига нема информација о овим публикацијама. Четири инвентарне књиге чувају се у збирци рукописних књига БМС и носе сигнатуру ове збирке, а периодичне публикације у редовном фонду периодике повезане су и укоричене са другима, према насловима и годиштима којима припадају.

Без обзира да ли ће се рукописне књиге и периодичне публикације и даље чувати у групама публикација у којима се сада налазе или ће сигнатуром и смештајем бити припојене текелијанумским књигама, треба учинити што је неопходно да оне буду представљене у лисним каталозима Текелијине

и библиотеке Текелијанума. У штампаном каталогу оне, да- како, морају добити место које им припада у збирци, као њен интегрални део. Није реч само о познатом препису Душановог законика из Текелијине библиотеке, који се чува у рукописној збирци БМС, него и о другим рукописним књигама, а поготово то важи за она два списка Текелијине књижнице из 19. века и две инвентарне књиге Књижнице будимпештанског завода Саве Текелије из 20. века. Каталогска информација о њима свакако треба да се налази у каталогу библиотеке Текелијанума.

5. Увођење публикација у посебну евиденцију књига које имају својство споменика културе и штампање каталога Текелијине и библиотеке Текелијанума завршни су послови на рестаурацији збирке. Што се тиче евиденције публикација као споменика културе, треба, уз све поштовање законских одредби, третирати ове библиотеке као музејске целине, односно споменичке збирке, без обзира на годину издања појединих публикација.

За штампани каталог књига треба претходно усвојити концепцију. Тешко је предлагати било шта у том смислу пре него што се посао на окупљању, обради и заштити потпуно заврши и о томе, односно о резултатима рестаурације напише и усвоји извештај. С обзиром да је превасходни значај штампаног каталога у информисању о Текелијиној библиотеци и библиотеци Текелијанума као целинама, не би било разлога да каталогско-библиографски опис буде преопширан што се тиче општих библиографских података о публикацијама, али не и оних који говоре о животу и судбини Текелијине библиотеке. Те посебне податке треба помно регистровати, јер су део индивидуалних обележја библиотеке као целине и њене историје.

6. Рано је да се одлучује о томе може ли се и треба ли библиотеку Саве Текелије и Текелијанума попуњавати другим примерцима оних издања која су у њој била заступљена и од којих примерци сада недостају. Најпре треба утврдити која су то издања. Попис онога што недостаје свакако треба објавити.

Међутим, дела Саве Текелије која је он потписао као писац, преводилац, гравер или цртач и издао за живота требало би сва да буду забележена у каталогу Текелијине библио-

теке без обзира на то где се она данас чувају и без обзира што неких од њих више нема у Текелијиној библиотеци.

Данас се у фонду раритета БМС у два примерка чува Текелијина књига чији транскрибовани наслов гласи *Једнога Арађанина начертаније основанија за обученије сербске дече у Араду уредити имејушта арадском општеству поднешено*, а која је објављена у Будиму 1798. године. Ове књиге више нема у Текелијиној библиотеци иако се тамо, како сведочи Јован Ђорђевић (*Грађа*, 159) 1859. године налазила у три примерка. Мада припада другој збирци књига у БМС, ова Текелијина књига треба да буде забележена и у каталогу Текелијине библиотеке.

У фонду посебних збирки БМС чува се једна примерак географске карте коју је израдио и објавио Сава Текелија. Њен назив у транскрипцији гласи: *Земљоображеније Србске, Босне, Далмације, Дубровне, Црнегоре, и ограничних Предел, собраноје трудом Саве од Тјукјули. Ц. К. советника, Златнија Надпетици Кавалера, ипр. ипр. в лето 1805*. Мапу је Текелија штампао у две хиљаде примерака с циљем да је пошаље Карађоршевим устаницима. Успео је, како сам каже у мемоарима, да пошаље неколико стотина примерака. Према поменутом Ђорђевићевом сведочењу (*Грађа*, 159) у Текелијиној библиотеци 1859. године пронађено је око хиљаду примерака ове *Мапе Србије*, како је Ђорђевић назива и бакарна плоча са које су мапе отиснуте. Сада тих мапа у Текелијиној библиотеци нема. Година 1990. у картографском фонду посебних збирки БМС пронађен је један примерак ове мапе, неинвентарисан и некаталогизиран, али са печатом Музеја Матице српске на полеђини и записом начињеним црвеном оловком у којем се каже да је мапу поклонио 16. маја 1940. године прота Светозар Влашкалић из Мошорина. Приликом конзервације мапе у јесен 1990. овај запис је избрисан, али ће остати забележен у одговарајућим евиденцијама Библиотеке. Да се не ради о једином примерку Текелијине мапе, који је допро до нашег времена, сведочи репродукција ове *Карте српских земаља Саве Текелије* коју је, тако је назвавши, објавио Душан Ј. Поповић у Зборнику МС за друштвене науке 1954. године у оквиру свога рада *Сава Текелија према првом српском устанку*. Места оштећења на нашој мапи и Поповићевој репродукцији су различита, због различитог пресавијања мапе. Није нам познато да ли је сачуван

оригинални примерак карте са које је начињена ова репродукција и где се он данас налази, као ни то да ли ових карата има још у фондовима других институција или код појединаца. И ова мапа треба да буде забележена у каталогу Текелијине библиотеке.

У каталогу Текелијине библиотеке треба да се нађу и подаци о Текелијиним рукописима и писмима који се чувају у Рукописном одељењу Матице српске, као и о рукописима који се чувају на другим местима. Политика је, на пример, објавила 1. јануара 1990. године да се у Темишвару чува *Дневник* Саве Текелије. Овај рукопис треба видети, сачинити одговарајући опис и објавити га у будућем каталогу Текелијине библиотеке.

У Рукописном одељењу Матице српске (М 4.367) чува се албум цртежа (две свеске) Саве Текелије. У првој свесци има 24+1, а у другој 12 цртежа. Осим овога, ту су и шест неповезаних, а исцртаних и исписаних листова. Цртежи имају карактер етнографских записа са ликовима и фигурама људи и жена у разним ношњама карактеристичним за поједине националности. У свескама има и Текелијиних записа на француском језику о овим ликовним мотивима. Листови албума су жигосани печатом Музеја Матице српске (на почетку) и округлим малим печатом Библиотеке Матице српске на сваком листу. У каталогу Текелијине библиотеке треба да буде забележен и овај албум.

С обзиром на задужбински и меморијални карактер Текелијине библиотеке, отвара се и питање да ли за њу, по могућности, набављати и у њу укључити сва издања Текелијиних дела штампаних после његове смрти, како монографије, тако и оно што је објављено у часописима. Тако би у Текелијину библиотеку, па и у каталог, ушли, најзад, и Текелијини мемоари, његово најчувеније дело, штампано до сада пет пута, било у целини или у изводима.

Због значаја Текелије као писца, јавног радника и добротвора било би логично и потребно да се уради његова библиографија и то библиографија његових дела и радова о њему. Да ли ће ова библиографија бити објављена у истом издању са каталогом Текелијине библиотеке или као посебно издање, о томе се може одлучивати када послови на припреми каталога и библиографије буду урађени. У сваком случају,

онима који буду радили Текелијину библиографију од изванредне помоћи биће чланак Николе Радојчића *Штампани радови Саве Текелије*, који је овај велики Текелијин поштовалац и велики научник написао пред крај свог живота, 17 (30) августа 1964. године остављајући у аманет трудбеницима да неурађено ураде и "да заслужено одавање захвалности Сави Текелији наставе".^{28а}

Ако је до окупљања и обраде књига библиотеке Текелијанума и било неких разлога за сумњу у могућност рестаурације текелијанумске библиотеке, ти разлози више не постоје. Овим објављивањем података о инвентарним књигама библиотеке Текелијанума које су уредно вођене све до преноса збирке у Матицу српску 1945. године, које су, дакле, сачуване и које ће се морати користити у реконструкцији, уклоњене су све озбиљније препреке стручно-библиотекарске природе које би спутавале даљи рад и завршетак послова на рестаурацији Текелијине личне библиотеке и библиотеке Текелијиног завода.

ПОВРАТАК ТЕКЕЛИЈИНЕ БИБЛИОТЕКЕ У ЖИВОТ

1. Историја и судбина библиотеке Саве Текелије и Текелијанума. 2. Препреке на путу до потпуне реконструкције и рестаурације.

Садашњост и будућност Текелијине и библиотеке Текелијанума, као и других споменика културе који су имали сличну срећно-несрећну судбину да преживе, неће бити осигурана ако се не расветле страдања кроз која су пролазили – од заборављавања и омаловажавања до растурања и уништавања. У овом случају, за даље спасавање и оживљавање Текелијине библиотеке биће потребно и нешто посебно: да се осветли укупна традиција Саве Текелије и да јој се омогући нормалан и слободан живот сада и у будућности. Тек када се то догоди, ваљда ће се скинути зле чини и са ове његове-наше библиотеке. Пре тога остаје да се размрсе још извесне контроверзе и рашчисте нека замагљења око саме библиотеке.

Препреке да се оствари потпуна рестаурација овог књижног споменика културе нису биле искључиво стручно-библиотекарске природе, него и психолошке, политичке и моралне. Наставак рада на рестаурацији спречавају страх од ауторитета који не подржавају овај посао или су према њему индиферентни, затим, однегован погрешан однос према овом наслеђу и избегавање одговорности за оно што је учињено и оно што треба даље чинити.

Боља и праведнија будућност овог споменика културе зависиће од промене односа савременика према њему и проблемима око њега. А до промене односа би требало да дође и кроз спознају битних момената који су одређивали историју и судбину Текелијине библиотеке.

Текелијина библиотека није причињавала наследницама само радост и корист, него и тешкоће. Неке од тих тешкоћа Матица српска је успешно решавала, а неке није. Као

да је Текелијина библиотека била превелики залог којом Матица српска није успевала да савлада. Мало кад је ова библиотека за 77 година које је провела под директном Матицином управом (70 година је провела под управом угарских власти, СПЦ и Патроната) била уређена и живела јавним животом библиотеке.

Матица српска је успешно савладавала тешкоће око сеоба Текелијине библиотеке. Библиотека је из дома Саве Текелије у Араду први пут кренула у сеобу два месеца после његове смрти. У новембру 1842. године Михајло Костић и Георгије Стојаковић, које је Матица послала у Арад да преузму наследство према Текелијиним тестаментима, известили су Матицу 1. децембра да су Текелијину библиотеку у велике сандуке сместили "и у дом благ. гдна Петра от Чарнојевић пренели, – и само кола тражимо да и у Ваше руке пошљемо. Требамо от прилике 10 коња.." (Грађа, 44) Њима је из Матице одговорено да књиге још не шаљу у Пешту због лошег пута (зимско доба) и трошкова. Судећи по једном сачуваном рачуну од 30. марта 1843. библиотека је тога дана припспела у Пешту, о чему је Матица већ сутрадан, 1. априла, на седници извештена.

Када се Матица српска 1864. преселила у Нови Сад, она је Текелијину библиотеку прво оставила у Будимпешти. Тек 1869. године председник Матице српске др Јован Суботић предложио је да се Текелијина библиотека пренесе у Нови Сад. Он је лепо замишљао да ће "онда овдашњи књижевници имати помоћи у својој радњи и ученици у својој науци; а наши питомци могу се и боље и сходније послужити универзитетским библиотекама у Пешти" (Грађа, 399). Књижевно одељење Матице српске било је истог мишљења: "наводећи од какве су велике користи сваком књижевнику библиотеке, без којих се такорећи једва снаћи може, а напомињући и оскудицу тога у Новом Саду, предлаже да се Текелијина књижница из Пеште, која је много богатија од Матичине, а тамо од такве велике нужде није, пренесе у Нови Сад, па да се после и Текелијина и Матичина библиотека за јавну прогласе" (Грађа, 400). Скупштина Матице српске је са радошћу прихватила овај предлог. Библиотека је пренесена исте године. Неког описа о самом преносу у Грађи нема. Али, сачуван је податак да је 4. децембра плаћен столар који је урадио

оправку и принову радова за текелијанске књиге. Исплаћен је и Ћира Бабин који је библиотеку сместио.

Али, радост није била дугог века. Већ децембра 1874. стигле су примедбе Министарства просвете и црквених послова на Матицино руковање фодовима С. Текелије и П. Јовановића и захтев да се Текелијина библиотека врати у Будимпешту. Узалуд је Матица покушавала да захтев одбије доказујући да је она радила "само у духу и интенцијама великог добротвора, који је свој Завод основао" за ширење просвете међу родом српским". Власт је натерала Матицу не само да врати библиотеку у Будимпешту, него и да из својих средстава, а не из Текелијиног фонда, плати трошкове сеобе у оба правца, што је износило "пола Матициног годишњег буџета за књижевне цели".

Са каквом је само педантношћу и одговорношћу обављен овај посао пресељења Текелијине библиотеке у Будимпешту! Каквих све описа о томе има и у Летопису МС (књига 119) и у *Грађи*! Претходно пажљиво пописана и спакована у 19 сандука окованих гвозденим обручима на којима је писало колико и од којег до којег инвентарног броја књига у њима има, отпловила је Текелијина библиотека 12. (24) јуна за Будимпешту паробродом, полако, узводно. Преписка о њој на релацији Нови Сад – Будимпешта биће још извесно време интензивна (управу над Текелијанумом Матица је предала тек 1878).²⁹

Матица није прихватила ултимтум да се врати у Пешту – предала је Текелијанум, али се с тим никада није помирила. Видело се то и приликом подношења извештаја о тој предаји на Скупштини 1878. године. Матица ће, по праву које јој по тестаменту Текелијином и по њеном Уставу припада, сматрати убудуће за своју дужност да фонд Текелијин тражи назад, кад год за то буде било прилике.³⁰

Узалуд је цару слата молба са народно-црквеног сабора у Сремским Карловцима 1879. да се Текелијанум врати Матици. Када су угарске власти решиле да Текелијанум предају на управу Српској православној црквеној општини у Будимпешти (1891) Скупштина Матицина је опет реаговала тражећи своје право. Ишла је и делегација у Министарство, али Текелијанум јој није враћен. Матица се поново само приближила Текелијануму када је почетком 20. века уведена

патронатска управа у Текелијином заводу и када је Матичин председник Антоније Хаџић постао потпредседник Патроната.^{30а}

Између два светска рата Матица српска је наставила да се бори за Текелијанум и била је сасвим близу да га поврати тек пред други светски рат. У годинама пред рат главне теме на Матичиним седницама биле су подизање споменика Светозару Милетићу у Новом Саду и повратак Текелијанума, а пре свега Текелијине библиотеке. У првом послу Матица је успела. Други је био пред самим извршењем када је избио други светски рат.

”Предузимала је Матичина управа без прекида све потребне кораке да се стечена права Матице српске у вези са задужбином Саве Текелије и одсада у целости обезбеде. Замољено је, тако, Министарство спољних послова да Матичиној управи достави аутентичан текст Конвенције о задужбини Саве Текелије која је склопљена између Краљевине Југославије и Краљевине Мађарске. Донесене су потребне одлуке у вези са склопљеном Конвенцијом и оне су достављене надлежним министарствима. Затражено је од меродавних чинилаца да за ликвидатора са југословенске стране буде у смислу донесене Конвенције одређен свагдашњи представник Матице српске. Скренута је пажња надлежним министарствима да се ранија незаконита и једнострана решења предратних мађарских влада око управљања Текелијином задужбином имају једанпут за свагда одстранити. Узет је на знање извештај задужбинског одсека Министарства просвете о одлуци истог одсека о новој задужбини Саве Текелије за сиромашне ученике средњих и виших школа у Југославији, а којом ће задужбином, у смислу основног писма и тестамен-та завештачева, по закону о задужбинама, управљати Матица српска у Новом Саду.”

Овај цитат из Извештаја Матице српске за пословну 1939/40. годину (Глас МС, бр.113-114, авг.- септ. 1940. стр 122) говори о релевантним чињеницама о проблему Текелијанума у то време. Штета је што у *Грађи за историју Библиотеке Матице српске* нису објављени документи настали између два рата који говоре о настојању Матице српске да поврати Текелијанум и његову библиотеку под своју управу.

Конвенција о којој је реч (препис у Рукописном одељењу МС, М. 8. 622.) потписана је у Паризу, 28. априла 1930. године. "Датум од тако велике важности, а тако мало познат нашој широј јавности" – овим речима отпочео је свој уводни чланак др Никола Милутиновић, секретар Матице српске у 24. априлском броју Гласа Матице српске 1935. године пишући са негодовањем о томе што Конвенција није реализована. Конвенцијом су утврђени услови и поступци за не сметано улажење у посед од стране наследника и продају некретнина из Текелијине задужбине у Мађарској и за пренос новчаних средстава и покретних добара (дакле и књига) у Југославију. Истом Конвенцијом регулисано је и преузимање Ангелијанума, задужбине Лазара Дунђерског у Пешти. Матица је намеравала да средствима од Текелијанума стипендира сиромашне ученике и студенте у Југославији. Библиотека би била пренесена у Матицу српску. У литератури има трагова да је на југословенској страни било и друкчијих идеја о коришћењу текелијанумских средстава, али Матица је све до рата упорно инсистирала да се Текелијанум врати њој. "Тешко је схватити и разумети како то да се ти несрећни преговори толико отежу и да се никако не свршавају", каже Милутиновић у поменутом чланку.

Матичина управа не одустаје од свог настојања за повратак Текелијанума ни после другог светског рата. Исто, предратно Матичино руководство на првој послератној седници Управног одбора 13. маја 1945. опет је покренуло питање Текелијанума. Конвенција коју су закључила два краљевска суверена, наравно, није сада помињана. Али одлучено је да се упуту поднесак Министарству нове Југословенске владе у Београду да у преговорима са Мађарском владом "по питању Текелијанума и других наших установа у Мађарској буде заступљена својим изаслаником и Матичина управа".³¹ Предратна Матичина управа је тога лета смењена, али Влада нове Демократске Федеративне Југославије усвојила је, очигледно, захтев старих Матичара. У Будимпешту је у југословенској делегацији ишао Младен Лесковац, представник нових Матичиних власти. Библиотеку Текелијанума у Нови Сад пренела је победничка југословенска војска на својим камионима.

Матичина дуга борба за Текелијанум завршена је делимичном победом. Под њену управу враћена је само библиотека. Да се само мало оклевало, питање је да ли би и она стигла. Било је то могуће извести у оном тренутку када је изгледало да је са ослобођењем земље и народа кренуло и ослобођење и повратак отуђених националних културних добара. Ово је била последња сеоба ове библиотеке.

Али, сеобе Текелијине библиотеке, пошто су увек успешно изведене, нису причињавале највеће тешкоће Матици српској. Највише невоље је било око њеног уређења и јавног представљања и коришћења. Лакше је било да се Текелији напише песма, одржи говор, опише његов живот, него да се за јавну употребу уреди његова библиотека. Пописивање и инвентарисање књига, каталогизирање, књиговезачка и конзерваторско-рестаураторска заштита, чување и коришћење књига – то су питања која је Матица решавала, али решила никад није, односно никад за дуже време или не до краја.

Први су Текелијину библиотеку почели да пописују Матичини заступници Михајло Костић и Георгије Стојаковић у Араду 1842. после Текелијине смрти. Текелија је умро 21. септембра, а они су 30. октобра писали Матици да пописују књиге. "Једва једну фијоку от једног ормана можемо за дан да попишемо. Књига има такође веома много а претенденти захтевају да се све по заглавију свом попишу..." (*Грађа*, 40). Већ при овом првом покушају пописивачи нису истрајали. Одустали су због важнијег посла о чему пишу Матици 13. марта 1843. (после четири и по месеца):

"...На последок джимаја и через нас *via facti* узетим стварима принадлежи и библиотека покојног Завештатеља, која пописата јошт није једино зато што би пописивање исте више недеља трајало, а друго зато што је баш онда ред на библиотеку дошао кад је највећи виор против права ваши код вармеђе дигао се, и ми несравнимо важнијим стварима по упутствију вашим занимати се бивши више смо се бринути морали, да оно што имамо сохранимо, нежели да библиотеку пописивати дамо." (*Грађа*, 52).

Овај спретни изговор два Матичина заступника о недостатку времена за пописивање књига, касније често понављан, претворио се у вредносни суд о библиотечарском послу

и остао је трајно на снази. Мењала се само форма. А схватање да су други послови важнији од библиотекарског је остајало. Мада је, на моменте, бивало и друкчије.

На нови покушај пописивања Текелијиних књига Матицу је убрзо натерала невоља. Председник Матичин епископ Платон Атанацковић, и сам дародавац и веома склон библиотекама, да би оповргнуо пребацивања према Матици која "само от они чине се којим опстојатељства позната нису" (*Грађа*, 56), предложио је 15. новембра 1843. да се изабере једно лице за надзиратеља Текелијанума и библиотекара. Новоизабрани надзорник и библиотекар Тома Теодоровић први је направио каталог Текелијине библиотеке. Он је средио не само Матичину и Текелијину библиотеку донесену из Арада, него и једну количину књига "које су овде при Заведенију от покојног краљев. совјетника Текелије заостале" (*Грађа*, 70). Овај каталог, на жалост, није сачуван. Тома Теодоровић је убрзо умро, Платон Атанацковић је напустио Матицу, а нови библиотекар Субота Младеновић наставља посао и 1846. извештава Матицу о уређењу Заводске и Матичине библиотеке – овако:

"...имам чест изјаснити да је све, што је от стране Заведенија, књига везано било већ нумерисано и у књигу уведено, не иначе је то исто и с Матице књигама учињено изузимајући тек неколико комада, који нису уведени, а који ће идућег понедељка сасвим у најбољи ред доведени бити." (*Грађа*, 89). Те 1846. Матичине и текелијанумске књиге су биле, дакле, пописане и представљале су две целине, односно две библиотеке.

Један од ретких којима библиотека није представљала муку, него је са дубоким разумевањем и јасном концепцијом одмах пришао уређењу и Матичине и Текелијине библиотеке био је секретар Матице српске Јован Ђорђевић. Предлог за уређење је поднео 1. марта 1858. а већ 14. маја 1859. известио је да су библиотеке Матичина и Текелијина у ред доведене, да се каталози преписују и приложио је списак књига које, према ранијем каталогу (значи да га је било) недостају. Ђорђевић није био чудотворац, али он је на овом послу ангажовао свих 18 питомаца у Заводу. Нажалост, истом приликом Ђорђевић је обавестио да подноси оставку. (*Грађа*, 135, 138, 151, 159, 162, 164). Добио је признање Матичине

Скупштине за уређење Текелијине библиотеке, али га нико на секретарском положају у Матици није задржавао. Отишао је због примедби на његово уређивање Летописа МС. Оне су дошле од Срба из Новог Сада, који су можда и веровали да су у праву. Ђорђевић се повукао под притиском оних којима није одговарао секретар Матице српске Ђорђевићевог кова.

Не само да је Ђорђевић прекинут у корисном и добром послу, него се његовим каталозима и пописима изгубио сваки траг, а његова промишљена набавна политика, судећи по сачуваним документима, тешко да је била у потпуности практикована. О библиотеци се старао нови секретар Антоније Хацић, а по пресељењу Матице у Нови Сад, надзорник Текелијанума у Пешти Јован Јовановић Змај. Јављају се они други манири у руковању библиотеком који се уопштено изражавају као немање времена, људи, новца. Да би се опет све то имало када се мора. Хацић је овако известио о предаји библиотеке Змају:

”Књиге смо само пребројали, (али се број не наводи – В.М.) а прави као што треба убележени инвентар нисам могао зготовити, што за тај посао много више времена изискује него што сам имао” (*Грађа*, 318). Хацић не помиње никакве каталоге. Међутим, никакве затечене каталоге не помиње ни Змај када тражи од Матице одобрење да сачини каталоге Текелијине библиотеке по језицима и струкама. Змај је одобрење добио, али је известио после две године (1866.) да каталоге није сачинио због болести (*Грађа*, 358). Не зна се да ли је Змај завршио започети посао до пресељења библиотеке у Нови Сад (1869).

Ни у Новом Саду ови послови нису ишли брже ни лакше. Тек кад су почеле стизати примедбе угарских власти с потајним циљем да се Матица укине, одлучније се кренуло на уређење Текелијине библиотеке. Привремени Матичин библиотекар Данило Прица известио је септембра 1874. да су сва дела у Текелијиној библиотеци пописана и остало је још да се сортирају и да се каталози направе (*Грађа*, 454). Међутим, за то опет није било времена. Библиотека је морала назад у Будимпешту. И тада је, да би се удовољило врло захтевним угарским властима, настао Хацићев драгоцен *Списак књига Текелијине књижнице које су у Нови Сад пренесене биле*. Матичин секретар је тај посао урадио брзо и

спремно, за само 27 дана, како обично, изгледа, није чинио. О начину његовог рада остао је забележен, између осталог, и онај детаљ како га је председник др Лазар Станојевић писмено опомињао на ажурност и тражио му извештај о стању послова у Матици. Секретар ни за два месеца није стигао да напише извештај, а за то време је стигло писмо од државних власти да не дају сагласност на избор председника. Извештај после тога није ни требало писати. О овоме у истом духу пишу и Мирко Балубџић и Милисавац.³²

Списак Хацићев направљен је у два примерка. Један је послат Министарству, а други, заједно са књигама, Текелијануму. Надзорник Текелијанума др Константин Пеичић на основу Хацићевог пописа и уз помоћ питомца направио је *Списак ... по струкама*. По завршетку овог посла Пеичић је, насупрот примљеном упутству, тражио да Хацићев *Списак* задржи. Али сагласност није добио. Матица је ургирала да надзорник "тај попис одмах овамо пошаље, себи да задржи, ако хоће, један препис од њега" (*Грађа*, 525). Нема сумње да је списак враћен Матици и да је овде сачуван све до данашњих дана. Највероватније то је онај примерак који је прво виђен у архиви Матице српске (др Мита Костић) а потом у збирци рукописа БМС.

Недоумица око Хацићевог *Списак* ипак има. Он је инвентарисан у БМС године 1958. кад и Пеичићев *Списак* и две инвентарне књиге Књижнице Текелијиног Завода из 20. века – истога дана, 15. маја на истој страници инвентара, једно за другим. Осим тога, за сваку од ове четири књиге у инвентару стоји записано да су добијене од Комисије за повраћај културне имовине из Мађарске. Не каже се када. На основу овог податка у каталожке листиће са њиховим описом (1986) уписано је да су добијене од наведене Комисије, али је сада придодан податак о датуму – 1958. године.

Недоумицу изазива прво то што се овакав запис о пореклу ових књига јавља у инвентару БМС само код ових публикација. Код осталих текелијанумских књига нити неких других нема таквог записа, него пише: "затечено у БМС" или не пише ништа.

Другу недоумицу изазива то што у већ помињаној фусноти у *Грађи за историју БМС* стоји записано да су спискови добијени 1960. То је овако саопштено: "Међутим, 1960. године

Југословенска делегација за повраћај културно-уметничких добара из НР Мађарске предала је Библиотеци Матице српске, са осталим књигама пренесеним из НР Мађарске, и две инвентарне књиге библиотеке Текелијанума а исто тако и два друга списка књига." (*Грађа*, 485) Прво, са којим другим књигама када у инвентару БМС о томе нема трага? А друго, то свакако није могло бити 1960. ако су књиге инвентарисане 1958.

Није јасно ни о каквој комисији или делегацији је реч. У својој књизи *Матица српска 1826-1964* Живан Милисавец помиње Комисију Савезне владе у вези са Текелијанумом овако (стр.193):

"После једног састанка бивших питомаца Текелијанума у Матици српској је покренуто, 1956. године, питање враћања ове задужбине под Матичину управу. Матица је ставила документациони материјал о овом питању на располагање Комисије Савезне владе одређеној за преговоре о рестаурацији културних добара, али рад ове Комисије је убрзо, због ситуације у Мађарској, био прекинут. Ово питање је остало нерешено." Ова Комисија, дакле, није донела инвентарне књиге и спискове из Текелијанума (који је иначе већ био затворен 1952.).³³

У Рукописном одељењу Матице српске, које чува Матичину архиву, засад су из тог периода доступни само записници. У једном од записника са седнице Извршног одбора МС од 18. новембра 1957. забележено је "да је Матица крајем прошле године на позив Секретаријата за спољне послове поднела сав материјал о Текелијануму којим располаже да би га Југословенска делегација употребила приликом преговора са мађарском државом. Делегација у којој се налази и члан Управног одбора Рајко Николић, вратила се онда несвршена посла због познатих догађаја у Мађарској, али је сада поново у Будимпешти, па ће се резултати у погледу Текелијанума сазнати по повратку делегације." У записницима са седница у Матици српској нема даље извештаја о овоме.

Међутим, идуће године, 21. октобра 1958. једна друга Комисија подносила је Извршном одбору Матице српске извештај о урађеном послу на преношењу фондова и инвентара Одсека за рукописе из састава БМС у састав Књижевног одељења. Записник који је ова Комисија саставила 17. VI 1958. о

урађеном послу није приложен уз записник са ове седнице Извршног одбора, као ни имена чланова Комисије која је била састављена "од службеника Матице". С обзиром да се датум инвентарисања спискова Текелијине библиотеке и спискова библиотеке Текелијанума поклапа временски са радом ове Комисије (инвентарисани су само месец дана пре извештаја ове Комисије) не чини се без основа претпоставка да је управо ова Комисија пронашла ове књиге међу осталим рукописима и архивалијама у БМС и да их, с разлогом, није упутила у Књижевно одељење МС, него их је задржала у Библиотеци. По овој другој могућој варијанти о пореклу ових драгоцених докумената следило би да су инвентарне књиге Текелијанума можда још од 1945. биле у Матици куда су стигле заједно са свим другим књигама из Текелијанума, а Хацићев попис и од раније. У сваком случају оне су могле стићи између 1945. и 1958. а никако 1960. године, како је објављено у *Грађи*. Оно што у највећој мери зачуђује јесте да сам чин идентификовања и инвентарисања ових књига није обзнањен и да није утицао да се послови на рестаурацији библиотеке Саве Текелије и Текелијанума наставе и окончају. Напроптив, управо у то време био је прекинут први покушај рестаурације Текелијине библиотеке започет 1956. Са овим књигама рестаурација би захтевала обимнији посао, али зато би сигурно била поузданија и боља. Утолико је мање јасно зашто тај посао није тада настављен.

Постоји још једна недоумица. Без обзира на то када су књиге приспеле из Мађарске, питање је да ли је са остале три стигла и она прва књига, Хацићев *Списак*. Није ли она после повратка из Будимпеште 1876. све време била у архиви Матице српске (а ова се чувала у Библиотеци). У том смислу говори и објављени податак о овом попису код др Мите Костића, а тако би се дало закључити и на основу познатих момената из историје тога документа. То што у поменутој фусноти у *Грађи за историју Библиотеке Матице српске* стоји категорица тврдња: "Међу документима у архиви Матице српске нису сачувани поменути спискови" (мисли се на Хацићев и Пеичићев) може да има и неки други подтекст: изразиту тенденцију да се докаже да се ни спискови ни инвентарне књиге нису пре те 1960. године налазили у БМС. А да је та тенденција била делотворна види се и по томе што су ови документи дуго и успешно били практично скривени у БМС.

Чак ни приликом реконструкције 1985-1987. ове књиге нису укључене у реконструисану збирку.

Да је Хаџићев *Списак*, више познат из литературе, имао нешто другачији третман од остале три књиге, могло би се закључити и по њиховом изгледу. Једино је он препевезан и донекле рестауриран, што значи да је неком био потребан. На друге три књиге није било интервенција те врсте и оне су похабане од раније употребе. Хаџићев списак је у тврдом повезу са црном шагрин хартијом на корицама и црним платном на угловима и хрпту. (У истоветном повезу су и раритетна годишта Летописа МС.) Несумњиво је овај повез рађен у БМС. На нове корице је пренесена стара налепница са исписаним насловом књиге. Унутрашњи листови су на оштећеним местима лепљени новом хартијом.

Пеичићев *Списак* је у истрошеном тврдом повезу од хартије са пругастим плаво-смеђим платном на угловима и хрпту. Углови корица су сасвим искрзани. Обе инвентарне књиге из 20. века су у тврдом повезу са црно-сивим кепер платном на целој површини и кожом на угловима корица. Повез је веома похабан, књиге очигледно нису препевезиване. И по изгледу ових књига може се судити о њиховом третману у БМС – њих као да нико није гледао или није желео да их види. У евиденцији конзерваторске лабораторије БМС, где се ове књиге воде у збирци рукописних књига, констатовано је да су три од ових књига веома оштећене и да их треба препевезати. Код Хаџићевог *Списка*, који је препевезан, стављени су знакови питања. Иначе, све четири књиге су снимљене на микрофилм, као и све остале рукописне књиге у БМС.

Можда и није толико битно питање када су пописи текелијанумских књига ушли у БМС између 1945. и 1958. године и да ли је Хаџићев *Списак* дошао са њима или је већ био у Матици. Чини се да је далеко битније питање зашто Хаџићев *Списак* није објављен у *Грађи за историју БМС* када су у њој објављени толики други спискови и више или мање важни документи за историју Текелијине библиотеке? Зар у четири тома и шест свезака ове публикације на око три и по хиљаде страна, са два цела каталога и толиким другим списковима унутра, није било места за овај кључни документ о Текелијиној библиотеци? Или њега није требало обелодани-

ти? Зашто? Да је Хацићев попис Текелијине библиотеке био објављен те 1965, сигурно је да би се нашло и разлога и начина да се она рестаурира и учини доступном. У сваком случају, о тој библиотеци би се много више чуло и поузданије о њој знало, а то је битан услов постојања једног културног чина или дела.

Ови гестови прикривања, заметања трага и прећуткивања могли су бити чињени из разних разлога. Али оправданих разлога за то није могло бити. Одузимати право историјским документима да се огласе, ускраћивати право на живот споменицима који су преживели деценије и векове да би служили људима, јесте и непрофесионално и неморално. То је велики грех и према утемељивачима задужбина, културних добара и споменика и према савременим баштиницима и будућим нараштајима.

Да ли је за све крив само "српски нехат" и да ли се њиме све ово може објаснити? Па ако би и могло, опет остаје питање чији је нехат макар да је и српски? Сваљивањем кривице на национални менталитет по већ вековима опробаном методу, овога пута, као и у толиким другим случајевима, учињена је неправда народу и имену, али и конкретним људима који су свој посао радили добро и часно. Тврдњом о непостојању инвентарних књига и необјављивањем исправке, оштећен је углед бар два управника и библиотекара Текелијанума у Будимпешти: Стевана В. Поповића и Ивана Поповића као и оних који су им помагали и са њима сарађивали. Овај други не само да је сачувао библиотеку за време другог светског рата, него је остао верно на дужности у Текелијануму све до његовог гашења 1952. или 1953. године. Заслужили су сигурно више од неправедног заборав и безразложног терећења.

Ако ствари овако стоје са судбином Текелијине библиотеке у Библиотеци Матице српске после другог светског рата, не чини се непотребно питање: хоће ли библиотекарски ове установе – а они су показали да би то хтели – без ичије подршке – а она досада ниоткуда није дошла – моћи да заврше свој задатак на рестаурацији библиотека Саве Текелије и Текелијанума? Питање има утолико више смисла што они који су и досад ширили неверицу у могућност реконструкције, говорили да нема текелијанумских књига, да нема пописа Текелијине библиотеке, да постоје тек неки остаци, и даље се

не мире са чињеницом да ће овај књижни споменик културе бити рестаурисан. Један од таквих људи је на последњој Скупштини Матице српске 28. фебруара 1987. са прекором изговорио ову реченицу: "Ко је дошао сада на идеју да Текелијина библиотека треба да се издвоји и чува". Његово излагање поздрављено је аплаузом. Оно, додуше, није објављено, али је дејствујуће.³⁴ Управни одбор Матице српске позабавио се на једној седници овим излагањем Матичиног члана-сарадника Богдана Станојева, али, колико је познато, није заузео став о оправданости рестаурације Текелијине библиотеке. Ово је досада, изгледа, први случај да је неко јавно заступао становиште да Текелијину библиотеку не треба рестаурисати и чувати као целину. Било би добро да је тај став пренесен и у неком јавном гласилу, јер би тада друкчијемислећи могли да га оспоравају. Ако би им то било омогућено. Проблем Текелијине библиотеке у нашем времену је управо у томе што су на њену судбину утицали ставови који нису били јавно образлагани. Оно што је јавно говорено и обећавано, видело се, није испуњавано.

Треба ли после једног и по века откако је то питање у Матици решено, поново отворати дилему о чувању Текелијине библиотеке као целине? Треба ако за то има аргумената и ако о том питању има различитих компетентних мишљења. Али, прво с тим мишљењима на среду. Треба ли библиотеку Текелијанума чувати као целину? Треба – и то из истих оних разлога ради којих се као целине чувају и библиотеке старих српских гимназија, сремскокарловачке и новосадске. Међутим, и овоме је било приговора у смислу да "то више не може", и да је библиотека уништена. И ово је написано, али није објављено. Тај став заступа Лазар Чурчић у свом писму упућеном марта 1987. на адресу Библиотеке Матице српске и оно се чува у њеној архиви.³⁵ У време када су текелијанумске књиге биле већ и окупљене и обрађене, овај дугогодишњи Матичин први стручњак за стару књигу пише како су текелијанумске књиге још у подрумима. И покушава, неосновано и неправедно, да своју причу о уништавању ових књига веже за име једног од бивших управника БМС, Милана Пражића. Ни овај човек више није жив, као ни поменути управници Текелијанума, Стеван В. Поповић и Иван Поповић, и неће моћи да одговори. Коме је и којем времену, у ствари, ова фалширана Чурчићева прича упућена? Архива није место за

овакве ставове и "аргументе". С њима треба изаћи у јавност. Овакви архивски "тајни документи" су својеврсно подметање неистине историји. Уместо да се одговорно покрећу питања и води разрешењу проблема, траже се кривци тамо где их нема. То доприноси стварању загушљиве атмосфере летаргије и страха. Такво стање треба променити. Нешто треба учинити да би престало једном ово зидање Скадра на Бојани које исувише дуго траје. И бесомучно жртвовање недужних, исто тако.

Три године је прошло откако су послови на рестаурацији Текелијине библиотеке, практично, опет стали. Библиотекари БМС раде каталошку обраду библиотеке Велике српске гимназије сремскокарловачке. И све би било у реду да се и то није већ једном догодило. После првог покушаја рестаурације Текелијине библиотеке 1956. прећутно је овај посао остао незавршен, али је био започет посао на рестаурацији сремскокарловачке гимназијске библиотеке. Тамо су књиге само прегледане, разврстане у групе, узбучене и уложене у ормаре. Било је то 1967. године. Онда је и овај посао стао. Пуних 18 година, све до 1985. ништа није рађено на уређењу и обради ових библиотечких збирки. Колико деценија, колико генерација библиотекара треба да промине док се не ураде ови послови који нису ни много друкчији ни много тежи од других библиотекарских послова? Још колико генерација "учећих се Срба" треба да остане без права на оно што је њихово?

Скоро пола века ускраћен је живот драгоценим књигама из Текелијине библиотеке, које, необрађене, у једној од највећих и најугледнијих српских и југословенских библиотека, нису могле бити прегледане ни читане. Али, и више и горе од тога. Текелијина библиотека и библиотека Текелијанума нису тек само групе књига са потписима и печатима какве се могу наћи и у другим библиотекама и које ће неко колекционирати овако или онако. Обе ове библиотеке и заједно и појединачно биле су и јесу институција, живи организам и монументални споменик. Зашто им одузимати то својство?

Смемо ли допустити да наши потомци објављују само спискове мртвих библиотека као и данас што се чини када се не може друкчије? Пише се како је библиотека великог Теке-

лијиног савременика Доситеја Обрадовића нестала у првом српском устанку и после њега. Она је сигурно била вредна, иако, вероватно, не и тако богата као Текелијина. Није сачувана ни Орфелинова библиотека. Већ помињани историчар др Мита Костић објавио је сачувани попис књига приватне библиотеке другог Текелијиног савременика, епископа темишварског Петра Петровића. Али и то је тек попис, без и једне сачуване књиге. Остала је само лепа прича о оном примерку првог издања Дидро-Даламберове Енциклопедије који је у својој библиотеци имао један гласовити Србин у Русији, Симеон Зорић, генерал и царичин миљеник.

Али, за разлику од свих поменутих, Текелијина библиотека постоји. Она је, за наше прилике, право велико и лепо чудо. Њу деценијама нико није гледао. Колико генерација ће још остати без спознаје о њеном богатству и њеном значају тако битним за спознају сопственог идентитета. Смели се, под плаштом чувања имена и традиције, потискивати, разграђивати, развејавати оно на чему име и традиција истински почивају?

Третман који је доживела Текелијина библиотека у Библиотеци Матице српске после другог светског рата говори о неправедном обезвређивању и са становишта значаја њеног књижног фонда и са становишта имена које носи. О вредности фонда засада су могли да говоре они малобројни којима су библиотека или подаци о њој били доступни. Без обзира на разлике у појединостима, сви су јединствени у оцени велике вредности тог фонда. Што се имена Текелијиног тиче, њему је сигурно учињена велика неправда. Однос према његовој библиотеци као да је значао и одрицање од Текелијине традиције у Матици српској. А шта је Текелија значао за Матицу српску најбоље је изразио једном реченицом Мирко Балубцић пишући, поводом Матичине стогодишњице, о обнављању Матице српске 1837. године до којег је било дошло после двогодишње забране њеног рада. Мирко Балубцић је написао:

”Може се рећи без најмањег претеривања, да је стварни обновилац Матице српске Сава Текелија, и да њега није било, велико је питање да ли би Матица дочекала своју стогодишњицу.”³⁶

Данашњи Текелијини биографи ту улогу Саве Текелије у историји Матице српске сасвим прећуткују.³⁷

Однос Матице српске и српске интелигенције према овој традицији мораће да претрпи критику. Критика, међутим, није најстрашније што може некога да задеси. Избегаване одговорности за учињено и одбијање да се грешке уоче и исправе јесу озбиљна претња која се надвија над судбином оних који се тако понашају, нарочито у стварима духа и културе. Али не само њиховом, него и судбином њихових недужних савременика и потомака. Пре свега, наравно, њихове културе.

Текелијина библиотека је задужбина и споменик првог реда. Али, она је и песничка метафора. Њу је још у прошлом веку (а да када би?) пре сто тридесет година опевао један од највећих песника српских, Лаза Костић. Баш као што су и пре и после њега српски песници опевали друге српске споменике и светиње: Грачаницу и Студеницу, Сопоћане и Милешеву, па заветна места као Београд, Карловце, Фрушку гору и, пре и више од свих, Косово. И многе друге споменике и многа друга места. Али, Костићева песма, испевана 1861. године, поводом стогодишњице рођења Саве Текелије,³⁸ јединствена је управо по томе што у њој није опевана ни црква, ни бојно поље, ни завичајни брег, него једна библиотека, Текелијина. Опевана је танано и дубоко, узвишено и болно родољубиво и то као попреште злехуде историје и судбине Текелијиног народа. Том песничком метафором страдања и трајања у очекивању сванућа и нове славе песник је антиципирао судбину Текелијине библиотеке. Тиме је она претворена у светињу, удахнут јој је вечни живот и слава.

Једно је сигурно: тек када образовани Срби и њихови пријатељи било које вере и нације, било када и било где у свету се налазили, буду могли узети у руке књигу која ће се звати *Каталог Текелијине библиотеке*, па и уз њену помоћ буду истраживали или водили разговоре о себи и о Европи, тадашњој и некадашњој, тек тада ће Текелијина библиотека бити жива. И знаће се да је отргнута од заборава, да је спасена. Тај каталог радо ће примити и чувати и многе велике библиотеке у другим земљама, јер он ће бити драгоцен извор за заједничку историју књиге и културе које не познају границе: Са овим каталогом стари Текелијин народ и његови по-

томци изгледаће много ближи и разумљивији читаоцима и посетиоцима тих светских библиотека. Али, и пре свега, ближи и разумљивији себи самима.

Напомене

¹ др Љубомир Дурковић-Јакшић. *Историја српских библиотека (1801-1850)*. Београд, 1963. стр. 88.

² Исто. стр. 91. Речи под знаком навода о судбини Текелијанума преузете из репортаже "Текелијанум пропада..." од Стеве Остојића објављене у Политици 16. септембра 1956.

³ Dr Vladimir Jokanović, Emil Popović, Miloš Stojanović. *Mala jugoslovenska enciklopedija bibliotekarstva*. Београд, 1988. стр. 178.

⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*. Загреб, 1968. књига 8. стр. 322. У тексту под одредницом *Текелија*, Сава последња реченица гласи: "Пре другог светског рата Матица српска је библиотеку Текелијанума пренела у Нови Сад."

⁵ Вељко Петровић. *Сабрана дела*. Нови Сад 1954. књига II, *Времена и догађаји*, стр. 210.

⁶ Милорад Павић. *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма*. Класицизам. Београд, 1979. стр. 189.

⁷ *Српска књижевност у књижевној критици*. Књига III. *Од барока до класицизма*. Приредио Милорад Павић. Београд, 1966. стр. 606: "Сава Текелија (1761-1842). Скупљач уметнина, власник једне од највећих библиотека код нас, аутор песама, граматичких, правних и књижевних списа..."

⁸ Никола Радојчић. *Сава Текелија*. Историјски часопис, књ. XII-XIII, 1961-1962, Београд 1963. стр. 1-13. Овај текст о Сави Текелији представља Радојчићев говор на свечаној седници Матице српске 27. јануара 1961. године. Њиме је Матица српска обележила два века од Текелијиног рођења. Била је то последња свечана седница у Матици која се, традиционално, више од једног века, одржавала на дан Св. Саве, Текелијин имендан. После тога свечане Матичине седнице се одржавају сваке године 16. фебруара. Ова беседа Николе Радојчића о Текелији, мимо обичаја, није објављена у неком од Матичиних гласила, него у Историјском часопису, намењеном ужем кругу стручњака.

⁹ Сава Текелија. *Описаније живота*. Београд, 1966. Предговор и редакција Александар Форишковић. стр. 102: "У Васиљевском острву су сва колегија или дикастерија у лепи' доста, зидани' зданија. Ту је и библиотека царска која је онда врло мала била, да је сад моја зар вешча, и то су књиге скоро све донешене из Полске завојеване."

^{9a} Josip Matasović. *Putovanja Save Tekelije*. *Starine (JAZU) knj. 45*. Загреб, 1955.

¹⁰ Милорад Екмечић. *Стварање Југославије 1790-1918*. Београд, 1989. Том 1. стр. 403: "Око Матице се брзо стварају и фондови за издавање књига и подизање одгојних установа. Најзначајнија од тих задужбина је школска институција "Текелијанум", названа тако по председнику Матице Сави Текелији. На основу завештања 150.000 форинти и нешто некретнине, он је омогућио стварање једног интерната у Будимпешти са библиотеком за смештај и издржавање српских студената на Будимпештанском универзитету."

¹¹ Живан Милисавец. *Матица српска 1826-1964*. Нови Сад, 1965.

¹² Сви цитати из чланка "Библиотека Текелијанума у Матици српској" дати су према књизи Младена Лесковца *Чланци и есеји*. Нови Сад, 1949. стр. 138-143.

¹³ Гласник Матице српске. Бр 1. Нови Сад, 15. септембра 1946. Извештај о раду Матице српске за 1945/1946. годину. стр. 9.

¹⁴ *Извештаји Матице српске за 1956*. Нови Сад, 1957. стр. 27.

¹⁵ *Извештаји Матице српске за 1957*. Нови Сад, 1958. стр. 22.

¹⁶ *Извештаји Матице српске за 1958*. Нови Сад, 1959. стр. 27-28.

¹⁷ Павле Малетин: *Библиотека Матице српске у савременим приликама*. Библиотекарски годишњак Војводине 1963. Нови Сад, 1964. стр. 94.

¹⁸ *Библиотека Матице српске*. Нови Сад, 1964. Књигу припремили П. Малетин и Л. Чурчић.

¹⁹ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*.

I књига. 1830-1864. Нови Сад, 1964. Грађу припремили: Иванка Веселинов и Лазар Чурчић. Документационе јединице: 1-309.

II/1 књига. 1864-1892. Нови Сад, 1965. Грађу припремиле: Јелена Николић и Ирина Троицки. Док. јединице: 310-741.

II/2 књига. 1892-1899. Нови Сад, 1965. Грађу припремиле: Јелена Николић и Ирина Троицки. Док. јединице: 742-848.

III књига. 1899-1918. Нови Сад, 1966. Грађу припремиле Стана Ристић и Марија Чурчић. Док. јединице: 849-1160.

IV/1 књига. 1918-1931. Нови Сад, 1969. Грађу припремили: Видосава Земски и Сава Паланчанин. Док. јединице: 1161-1773.

IV/2 књига. 1932-1944. Нови Сад, 1969. Грађу припремили Видосава Земски и Сава Паланчанин. Док. Јединице: 1774-2424.

Сви наводи из овог дела означени су у тексту речју *Грађа* и редним бројем документацине јединице.

²⁰ *Извештаји Матице српске за 1959. годину*. Нови Сад, 1960. стр. 54-55. и 58.

²¹ Рад Матице српске. Бр. 5. Нови Сад, 1972. стр. 31.

²² Рад Матице српске. Бр. 23. Нови Сад, 1986. стр. 97 и 28.

²³ Рад Матице српске. Бр. 25. Нови Сад, 1988. стр. 52.

²⁴ Рад Матице српске. Бр. 26. Нови Сад, 1989. стр. 74.

²⁵ Живан Милисавец. *Матица српска 1826-1964*. Нови Сад, 1965. стр: 195-201.

²⁶ Лазар Чурчић: *Библиотека Матице српске до 1847. године*. Зборник Матице српске за друштвене науке. Бр. 23. Нови Сад, 1959.

Марија Чурчић: *О неким књигама филозофа 18. века у библиотеци Саве Текелије*. Библиотекарски годишњак Војводине 1962. Нови Сад, 1963. стр. 249.

Лазар Чурчић: *О раду Алексија Везилића на песничком зборнику "Краткоје написаније о спокојној жизни"*. ПКЛИФ, књ. 28, св. 1-2. Београд, 1962.

Лазар Чурчић: *Сведочење Саве Текелије о пословицама код Срба*. Зборник Матице српске за књижевност и језик. Нови Сад, 1963. књ. XI, стр. 43-60.

Нада Аграмовић: *Немачки класици у Библиотеци Саве Текелије*. Библиотекарски годишњак Војводине 1970. Нови Сад, 1971. стр. 126.

Снежана Билкић: *Дар учећој се младежи*. Дневник. Нови Сад, 7. децембра 1988. стр. 15.

Александар Петровић: *Философске, научне и окултне књиге на латинском и грчком језику у библиотеци Саве Текелије и Текелијанума*. Зборник Матице српске за књижевност и језик. Бр.2. Нови Сад, 1988. стр. 283-298.

Александар М. Петровић: *Попис књига из области филологије и теологије на грчком и латинском језику у библиотеци Текелијиног легата Матици српској*. Библиотекарски годишњак Војводине 1988. Нови Сад, 1989. стр. 68-88.

²⁷ Др Мита Костић: *Волтер код Срба*. Глас САН, ССХЛ, књ.5. 1960.

²⁸ Марија Чурчић: *О неким књигама филозофа 18. века у библиотеци Саве Текелије*. Библиотекарски годишњак Војводине 1962. Нови Сад, 1963. стр. 249.

^{28а} Никола Радојчић: *Штампани радови Саве Текелије*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XII/2/1964. Н. Сад 1964. стр. 189-196.

²⁹ Летопис Матице српске. књига 119. Нови Сад, 1877. Изводи из записника Управног одбора Матице српске г. 1875. стр. 208.

Грађа. 476, 480, 485, 486.

³⁰ Летопис МС. књига 120. Нови Сад, 1879. Изводи из записника са седница Матице српске, стр: 294-306. Живан Милисавац. *Матица српска 1826-1964*. Нови Сад, 1965. стр: 105.

^{30а} *Наредба Кр. уг. министра-председника од 1902. год. бр. 2194 у предмету управе и духовног надзора будимпештанског завода Саве Текелије*. У Сремским Карловцима, 1907.

У овој књижици штампана је осим Наредбе из наслова још једна: Наредба Кр. уг. министра-председника од 1902. год. бр. 2194 у предмету руковања са иметком будимпешт. завода Саве Текелије.

³¹ Глас Матице српске. Ванредни, скупштински број. Нови Сад, 1945. стр: 5.

³² Мирко Балубцић: *Историја Матице српске од пресељења у Нови Сад до Ослобођења*. Споменница "Матица српска 1826-1926". Нови Сад, 1927. стр: 63.

Живан Милисавац. *Матица српска 1826-1964*. Нови Сад, 1965. стр: 115-116.

³³ Исто. стр: 193.

³⁴ Текст дискусије Богдана Станојева скинут са магнетофонске траке Матица српска је, уз пропратно писмо датирано 1. априла 1987. доставила Библиотеци Матице српске у којој је заведено 2. априла 1987. под бројем 0103-702.

³⁵ У архиви Библиотеке Матице српске чува се писмо Лазара Чурчића заведено под бројем 0103-631 дана 24. III 1987. уз које је приложен текст истога аутора под називом: Рачун о своме раду у Библиотеци Матице српске од 15. децембра 1953. до 4. маја 1986. У овом тексту на страни 23-24 говори се о судбини текелијанумских књига у БМС.

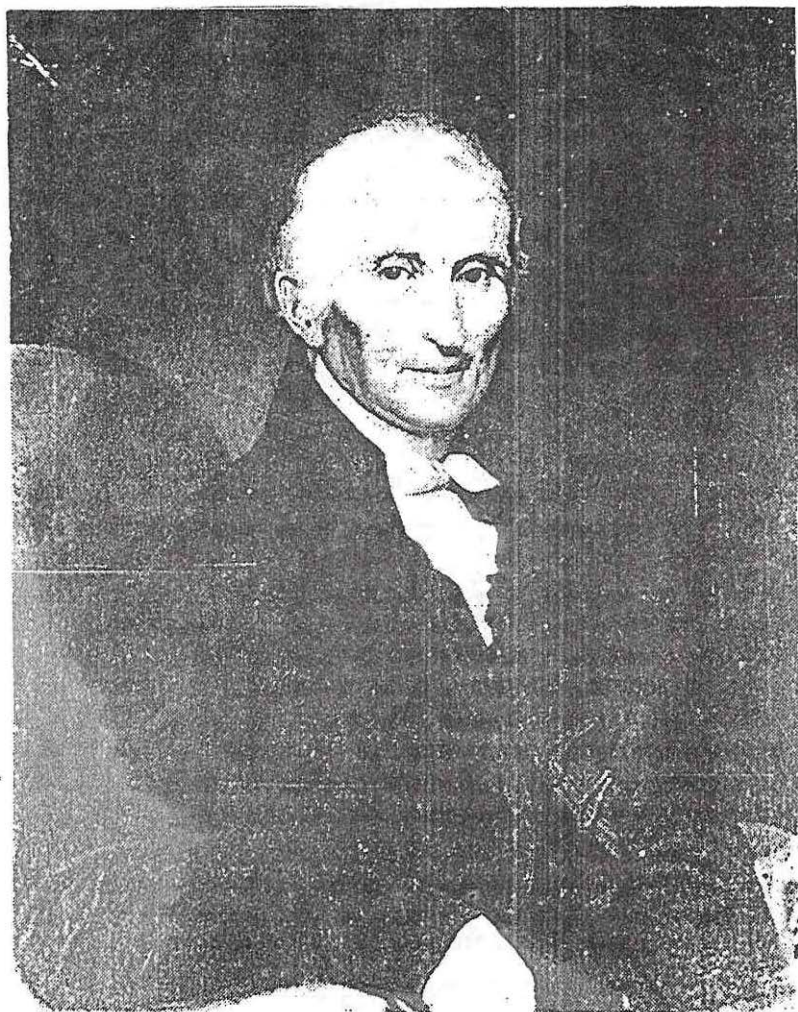
³⁶ Мирко Балубџић. Наведено дело. стр. 57.

³⁷ Сава Текелија. *Описаније живота мога*. Београд, 1989.

У овом најновијем, Нолитовом, издању Текелијиних мемоара, које је, као и Просветино из 1966. приредио Александар Форишковић, објављена је и библиографска белешка коју је написао приређивач (стр. 258-265). У тој белешци не помињу се уопште било какве везе Саве Текелије са Матицом српском.

³⁸ Лазар Костић. *Песме*. Нови Сад, 1909. стр. 99.

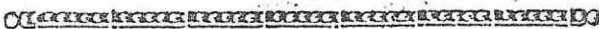
Сава Текелија
(1761-1842)

Рад Јована Поповића

← Стара зграда Текелијанума у Пешти где је 1843. била смештена Текелијина библиотека чим је пренесена из Арада и припојена његовим пештанским књигама. Зграда је 1907. године порушена и на истом месту, средствима Текелијиног фонда, подигнута је нова и већа која и данас постоји.

DISSERTATIO
IVRIDICA
DE CAUSA,
ET
FINE CIVITATIS,
UNA CUM
POSITIONIBVS
EX VNIVERSA IVRISPRVDENTIA,
QVAS
EXANTLATAE EX OMNI IVRE
RIGOROSIS EXAMINIBVS
ANNVENTE INCL. FACVLTAETE IVRIDICA
PRO CONSEQVENDA
DOCTORALI LAVREA
IN CELEBERRIMA
VNIVERSITATE PESTIENSI
PVBLICAE DISQVISITIONI SVBMITTIT
SABVA TOKOLY.

DISPVTABITVR
IN PALATIO VNIVERSITATIS
DIE XXVI. MENSIS MAII. MDCCLXXXVI.

PESTINI,
EX OFFICINA IOSEPHI GODOFREDI LETTNER,
AD FORVM PISCIVM IN DOMO TERPENDIANA.

Насловна страна докторске дисертације Саве Текелије коју је он одбранио на пештанском Универзитету 26. маја 1786. поставши тако први доктор права у Угарској међу оним грађанима који нису професори универзитета.

S E R M O

Q V E M

SABBAS TÖKÖLY

QVA DEPVSTATVS

AD NATIONALEM

ILLYRICVM CONGRESSVM

IN SESSIONE, TEMESVARINI

Die 9na Septembris Anno 1790

CELEBRATA, IDIOMATE NATIONALI FECIT,

IN LINGVAM LATINAM

TRADVCTVS.

1862

PESTINI,

TYPIB FRANCISCI AVGVSTINI PATZKO 1791.

Насловна страна чувеног Говора Саве Текелије на народно-црквеном сабору у Темишвару 1790. године (у преводу на латински језик).

№ 787

С. Т.

ЕДНОГА АРАЂАНИНА

НАЧЕРТАНИЕ

ОСНОВАНИЈА

ЗА ОБУЧЕНИЕ

СЕРБСКЕ ДѢЦЕ

У

АРАДУ УРЂДИТИ ИМЉУЩА

АРАДСКОМЪ ОБШЕСТВУ ПОДНЕШЕНО.

МАТИЦА
СРБСКА

26.

54.10

БЕНЕВОЛЕНА

МАТИЦА СРБСКА

ВЪ БУДИМЪ,

Печатано при Кралевскомъ Университетѣ.

С. Н. 1922 798.

Насловна страна књиге Саве Текелије о оснивању стипендијског фонда за школовање српске деце у Араду којом је почела његова промишљена и успешна делатност народног добротвора.

XV 524

РИМЛЯНИ

ШПАНИИ,

по

Списанію Вашсона Англичанина.

ПРЕВЕДЕНО НА СРБСКИЈ ЕЗЫК

чрез

САВВУ ош ТЮКЕЛИ,

с примѣчаніями, и кратким додаткомъ Правила,
и Упражненія военнаго, Управленія Сраженія,
и Укрепленія Мѣстах.

106.

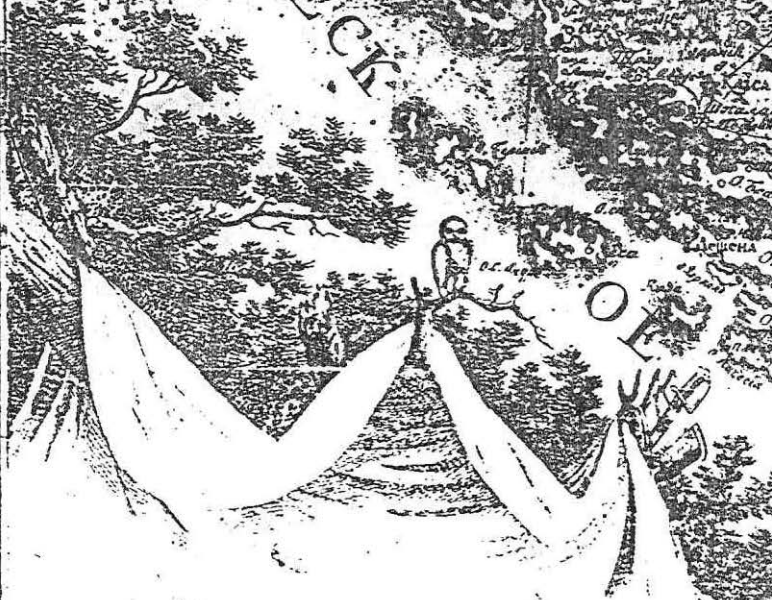
ВЪ БУДИНѢ ГРАДѢ,

Печатано писмены Славено-Сербскія Печатни
Кралевскаго Всеучилища Пешпанскаго

СН. 297

1805.

Насловна страна књиге *Римляни у Шпанији* коју је са енглеског превео Сава Текелија и објавио са сопственим веома опширним и занимљивим коментарима. Књига говори о ратовању и Текелија ју је наменио Карађорђевићим устаницима, као лектиру и инструктивну помоћ.

ОБ МАЛОБОГ РАЖЕНІЕ

СРБСКЕ БОСНЕ,

ДАЛМАЦИЈЕ, ДУБРОВНЕ, ЦРНЕГОРЕ,

и описаніи њих. Трети, који је издати у Цариници у Београду
у 1805. години. Издао је: Караџићева Друштва, у Београду. Километ. 805

ИМЕНА ПИСАНА СРПСКИМ ПИСМОВИЦАМА		
⬤ Београд	— београдски	⊕ Пољацина-убра
⊙ Мили Бр	— Мили Бр	Р. Р. Б.
⊙ Мили Врх	— Мили Врх	В. В. В.
⊙ Мили Мост	— Мили Мост	М. М. М.
⊙ Мили Село	— Мили Село	С. С. С.
⊙ Мили Црква	— Мили Црква	Ц. Ц. Ц.
⊙ Мили Шума	— Мили Шума	Ш. Ш. Ш.
⊙ Мили Језеро	— Мили Језеро	Ј. Ј. Ј.
⊙ Мили Паланка	— Мили Паланка	П. П. П.
⊙ Мили Копаоник	— Мили Копаоник	К. К. К.

Детаљ мапе српских земаља коју је израдио и дао штампати Сава Текелија 1805. године да би је послао Карађорђеџим устаницима. Имена земаља и места писана су ћирилицом.

L. M. W. v. S.
Erweise,
daß die

Walachen nicht Römischer Abkunft
sind,

und dieß nicht aus ihrer
Italienisch-Slavischen Sprache

Vom
F. M. A. t. h. v. * * * * *Tököly*

Halle,
in der Gebauer'schen Buchhandlung,
1825.

Насловна страна првог издања књиге Саве Текелије о пореклу Румуна чије штампање у Халеу је (на Текелијин трошак) организовао Вук Стефановић Караџић.

E r w e i s,
Daß die Walachen nicht römischer
Abkunft sind,

u n d

dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen
Sprache folgt.

m i t.

mehreren Gründen vermehrt, und in die walachische
Sprache übersetzt durch S. T.

А Р Ъ Т А Р Ъ

Къ Влахѣи сѣѣ Рѣмѣнїи нѣс де вицѣ
Романїи,

ш и

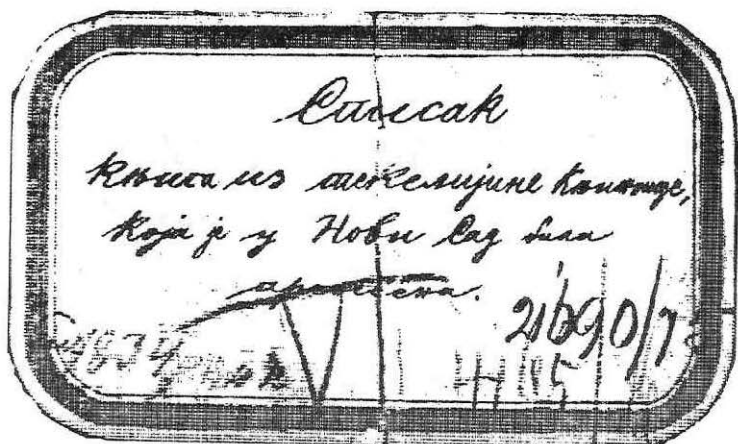
Къ рѣдѣчинѣ ачѣѣ дин лимѣѣ лѣр
славѣнѣскѣ местѣкаѣтѣ къ талин-
нѣскѣ нѣ сѣ урѣмаѣѣ.

д и н

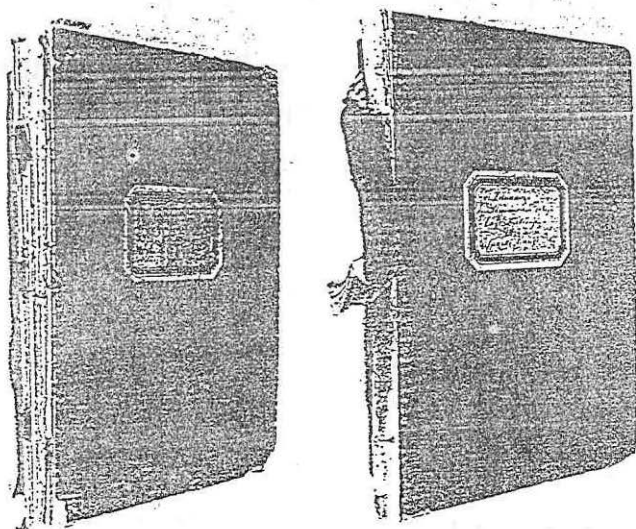
динѣѣ нѣѣмѣцѣскѣ пре чѣ рѣмѣнѣскѣ ѣтоѣрѣѣ,
ши къ ман мѣлѣте мѣртѣрїѣ ѣмѣлѣцѣнѣѣ
прин О. Т.

D f e n

gedruckt mit k. ung. Universitäts-Schriften. 1827.
Zu finden bey J. Eggenberger Buchhändler in Pesth.

Натпис на корицама најстаријег сачуваног (Хаџићевог) пописа
Текелијине библиотеке из 1875. године према којем је у њој тада било 2.861
дело, односно 5.246 томова књига или 5.490 свезака.

Инвентарне књиге библиотеке Текелијанума из прве половине 20. века
које се чувају у Библиотеци Матице српске. На корицама прве књиге пише:
Књижница будимпештанског Завода Саве Текелије. I Књиге разних језика.
А на корицама друге: Књиге будимпештанског Завода Саве Текелије. II
Српске књиге.

**ЗАШТИТА БИБЛИОТЕЧКЕ
ГРАЂЕ**

Заштита библиотечке грађе и посебно делова библиотечких књижних фондова који имају својство споменика културе, није честа тема библиотекарских разговора и скупова.¹ Саветовања о овој теми (као оно које је организовала Национална и свеучилишна библиотека у Загребу 1981. године) права су реткост.²

И када се о овоме говори и пише, имају се у виду искључиво, или пре свега, проблеми техничке, односно конзерваторске и рестаураторске заштите.³ Најприврженији овој теми су конзерватори и њихова друштва, а не библиотекарски.⁴ У двогодишњој интензивној расправи о библиотечко-информативном систему (БИС) од Опатије до Охрида ово питање је било сасвим на периферији.⁵ А нема сумње да је заштита библиотечке грађе интегрални део БИС-а за шта постоји и правни и друштвено-економски основ и оправдање. Уколико се жели виднији напредак у овој области, потребно је створити за то повољнију друштвену климу – пре свега међу библиотекарима.

У Заједници југословенских националних библиотека питање заштите је покренуто на седници Председништва Заједнице 25. новембра 1985. године у Новом Саду. Тамо је дат и предлог да се поднесе овај кореферат на Скупштини Савеза друштава библиотечких радника Југославије (СДБРЈ) у Охриду. Тезе саопштене у Новом Саду чине основу овог излагања.

Два питања су подстакла ово размишљање о заштити библиотечке грађе.

Прво: Како постићи да писани споменик културе, односно стара и ретка књига, буде правно заштићен на целој територији СФРЈ, без обзира на језик и порекло документа,

на различите прописе у републикама и покрајинама и различите критеријуме појединих библиотека?

Садашња пракса указује да постоји могућност изношења таквих докумената ван земље само ако неки од њих пређе неку републичку или покрајинску границу. Има и примера пропадања и уништавања докумената у земљи: и данас нам стижу књижни споменици од прворазредног значаја које су друге библиотеке, па и оне највеће, централне, излучиле из свог фонда као безвредан материјал и које су поједини библиофили покупили на разним отпадима.

Друго питање: Како и на којим основама да сарађују југословенске националне и друге библиотеке у заштити књижне грађе?

Наша искуства показују да не постоји систем такве сарадње. Сем спорадичне помоћи коју једни другима више или мање спремно пружамо у неким кризним ситуацијама као што је била поплава Цетиња, немамо сталних програма сарадње који би допринели да се створи јединствен систем заштите библиотечке грађе у нашој земљи. А такав систем нам је наопходан ако желимо да испунимо свој цивилизацијски дуг и да будућим генерацијама сачувамо и пренесемо баштину коју смо наследили од предака.

Да би се одговорило на ова и друга питања која се у оквиру ове теме могу поставити, потребно је проблематику сагледати са више аспеката. Требало би размотрити (1) систем правне заштите споменика културе, затим (2) самоуправну организованост и статусни положај заштите књижних споменика у оквиру библиотечке делатности и њен материјални положај, све до (3) стручних питања технологије заштите, (4) образовања и оспособљавања кадрова и, најзад (5) успостављање сарадње библиотека на јединственим програмима заштите и (6) њихово повезивање са другим друштвеним чиниоцима који делују на овом плану. Јер, библиотеке, као основни носиоци заштите књижне грађе са својством споменика културе, не могу овај задатак остваривати изоловано, него у сарадњи са заводима за заштиту споменика културе, музејима и архивима, са државним органима у области културе, народне одбране, унутрашњих послова, царине итд., а, пре свега, са стручним удружењима библиотека-

ра, конзерватора и другима у оквиру Социјалистичког савеза.⁶

За разматрање било којег од ових питања и свих заједно потребно је прикупити исцрпну документацију која говори о садашњем стању заштите, анализирати то стање и дефинисати могуће правце развоја и унапређења заштите у складу са реалним потребама и могућностима развоја библиотечке делатности и ширих друштвених програма заштите културних добара.

За ову прилику ја то нисам била у стању да учиним, али бих изнела неколико предлога с тим циљем.

Систем правне заштите библиотечке грађе

Основа за правну заштиту споменика културе налази се у Уставу СФРЈ и у уставима република и покрајина, затим у међународним конвенцијама и препорукама које је прихватила и ратификовала и наша земља, те у законима и подзаконским актима република и покрајина (из области библиотекарства, заштите споменика културе, народне одбране) и у самоуправним општим актима наших библиотека.

Нама данас недостаје збирка актуелних и важећих прописа објављених у једној публикацији који представљају систем заштите књижних споменика културе, односно библиотечке грађе, у нашој земљи. Једну такву публикацију (*Правни систем заштите споменика културе у СФР Југославији*, Бгд. 1968) објавила је пре две деценије Стална конференција градова, односно њена Секција за заштиту споменика културе. Поједини од докумената из те публикације (савезни Основни закон о заштити споменика културе и неки други) данас су неважећи. Исто тако, настали су многи нови закони, правилници итд. Ако би се они сакупили на једно место, могли бисмо сагледати бројност, разноврсност и шаренило садашње правне регулативе у овој области.⁷

Ми, библиотекари, треба да сачинимо такву збирку прописа која би се односила на књижне споменике, почев од међународних конвенција и препорука савезних и републичких и покрајинских закона и подзаконских аката до про-

писа наших централних, односно националних библиотека. Све ове прописе би требало познавати и анализирати ради усклађивања важећих прописа у земљи и у међународним размерама, а нарочито ради стваралачке разраде уставних одредби о заштити споменика културе и организације заштите на самоуправним основама.⁸

Само летимичан преглед најважнијих међународних конвенција: о заштити културних добара у случају оружаног сукоба и о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара показује да у њима има изузетно значајних одредби од којих се неке или не спроводе или се различито тумаче и спроводе у нашој земљи.⁹

Тако, на пример, у члану 5. Конвенције о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара стоји да се државе чланице обавезују да сачине националне регистре заштићених добара, јавних и приватних. Што се књижних споменика тиче, ово се, бар у Војводини, не примењује доследно, односно прописима се не тражи да се евидентирају књижни споменици у приватном власништву, него само у библиотекама.¹⁰

Или, у члану 10. исте Конвенције стоји да свака држава треба да обавезе трговце антиквитетима под претњом кривичних и административних санкција да воде регистре о пореклу сваког културног добра са именом и адресом достављача, описом и ценом сваког продатог добра итд. Кад год смо у антикварницама приликом куповине књига желели да чујемо у чијем су власништву раније биле, најчешће и скоро по правилу нам је ускраћиван одговор. Није онда чудо што има сумњи међу библиотекарицама да једне исте књиге више пута пређу прагове библиотека и антикварница.

Само доследном анализом свих докумената можемо утврдити колико нам је правни систем заштите усаглашен, кохерентан, добар, а колико противречан и понекад и у почетку штетан.

Шаренило које имамо у земљи у погледу законских критерија о томе шта се и на којој територији сматра спомеником културе, израз је различитих културних прилика и историјског и културног развоја појединих наших нација и средина, различитих гледања на историју и културу. Ра-

зличите хронолошке границе, различита врста библиотечког материјала, различити језици на којима су писани споменици, ушли су у наше законе као критерији за утврђивање споменичког својства библиотечке грађе. Поставља се питање: има ли могућности и потребе, ако не за потпуно уједначавање ових критерија, а оно бар за приближавање? И друго – хоћемо ли померати хронолошку границу за законом заштићен библиотечки материјал ближе нашем времену?

Библиотека Матице српске се залаже да се покрајинским Законом о заштити споменика културе та хронолошка граница за споменички библиотечки материјал помери са 1867. на 1918. годину. За редак библиотечки материјал новијег датума својство споменика утврђивало би се на захтев имаоца.¹¹

Година 1918. је карактеристична, јер од тада југословенски народи и народности живе у заједничкој држави. Од тада постоје јединствени државно-правни, ако не и свуда једнако повољни културно-политички и друштвено-економски услови за стварање и очување културних добара на југословенском тлу.¹² Неповољне историјске прилике у ранијим епохама, а нарочито ратна разарања у првом и другом светском рату, значајно су окрњиле наше културне ризнице, уништиле или растуриле многе државне, црквене или приватне библиотеке, тако да у нас данас нема много писаних докумената који се сматрају библиотечким материјалом под посебном заштитом.

Законима и другим прописима не би требало ограничавати критерије за утврђивање споменичког својства само на књиге на појединим језицима. Све старе књиге које смо наследили из ранијих епоха, без обзира на језик и писмо, од значаја су за историју цивилизације и културе на југословенском тлу. Неки сада важећи прописи нису у складу са овим одређењем.

За историју сваког културног народа или вишенационалне заједнице каква је Војводина или Југославија карактеристична је и у прошлости и у садашњости отвореност и повезивање са другима. Па ипак, према постојећем војвођанском закону о заштити споменика културе (ограничићу се само на њега) старе грчке, латинске и књиге на светским језицима не добијају законским аутоматизмом третман спо-

меника или књижне грађе под посебном заштитом, јер нису писане на језицима народа и народности Војводине.¹³

Ограничавањем законских одредби на споменике писане на појединим језицима цепа се јединствени југословенски културни простор и у незавидну ситуацију доводи књижна грађа која се чува у срединама које преферирају једне језике над другима. О опасностима од уништавања или неоправданог изношења из земље, што је последица оваквих прилика у правној заштити, било је речи напред.

У овој ствари наш културни простор не може се затварати ни само у југословенске оквире. Многи књижни споменици настали, рецимо, у српском народу чувају се данас као драгоцене грађа у многим библиотекама у свету. Само у библиотекама СР Немачке, према једном попису из 1984. године, има 58 српских ћириличких рукописа. Сви ти документи културе српског народа су брижљиво чувани и заштићени. Недавно објављено фототипско издање *Минхенског псалтира* који Немци зову *Der Serbische Psalter* изванредан је доказ занимања светске науке за ове документе.¹⁴ Исти такав третман и југословенске библиотеке треба да дају страним старим и вредним књигама. А да ли је свугде у нас баш тако?

Залажемо се, такође, да се законима обавезу сви имаоци споменичке књижне грађе да је прописно евидентирају. Треба утврдити да само прописно евидентирана књижна грађа може бити у правном промету, односно продавати се у антикварницама и на други регуларан начин. То би било, као што је већ речено, у складу са међународним нормама.

Неопходно је и усаглашавање начина вођења посебних евиденција о споменицима. Засада наше библиотеке то раде на различите начине или уопште то не раде.

Осим тога, залажемо се да свака национална библиотека има попис ималаца споменика културе у својој републици или покрајини који би обухватио и друштвено-правна и физичка лица. То би омогућило устројавање потпуне евиденције и користило би у планирању послова на истраживању, обради и заштити тих збирки.

У данашње време оправдано би било и залагање да националне библиотеке сачине компјутеризован попис библиотечког материјала са својством споменика културе за целу земљу који би био доступан свим надлежним органима

у земљи који се старају о заштити културних добара, њиховом обезбеђивању и коришћењу.

И, само још један предлог: законима о заштити споменика или о библиотекама (у зависности од тога где се та материја регулише) треба заштити обавезни југословенски примерак свих штампаних ствари као споменик културе, односно као културно добро које наше време треба да сачува и пренесе будућим епохама. Како сада ствари стоје, тешко да ће и једна од југословенских националних библиотека које чувају југословенски обавезни примерак успети да га сачува комплетан и добро очуван. Осим обавезног примерка, законом би требало заштити и завичајне збирке у југословенским националним и у народним општинским и регионалним библиотекама.

Сва питања и сви детаљи не могу, наравно, а и не треба да буду регулисани законима. Многа питања требало би да буду предмет друштвених договора и самоуправних споразума и то како из система правне заштите, тако, па и више, из домена друштвено-економског положаја заштите, обезбеђивања уједначених услова за развој ове делатности у земљи и посебно из домена сарадње библиотека на овим пословима. Ако југословенски друштвени договор о категоризацији споменика културе није још закључен, не значи да библиотекари не треба да имају такве иницијативе када је у питању категоризација књижних споменика, односно добра. Одсуство сваке иницијативе у овом правцу значи да се самоуправни концепт организовања заштите споменика културе у нас још не остварује. То је утолико неповољније што се државно-правни систем заштите разјединио.¹⁵

Да се недовољно користе могућности које нуди концепт самоуправног организовања заштите у смислу да су носиоци политике заштите радни људи и грађани, види се и по томе што је још увек мало одбора и савета за заштиту у организацијама удруженог рада, месним заједницама и општинама који би значили њено темељно подруштвљавање, а допринели би да се одговорност равномерно подели између стручњака, на којима је тежиште заштите, и оног најширег круга субјеката заштите који чини цео народ.

Остали видови заштите књижне грађе

Простор једног кореферата не дозвољава да се нешто више каже о другим наведеним аспектима овог проблема. Надам се да ће о тим питањима бити више речи у Комисији за заштиту, па ћу овде изнети само најсажетије тезе о тим питањима.

1. Смештај, обезбеђење и физичка заштита библиотеке грађе са својством споменика културе захтевају стандардизацију услова. Требало би прописати да, уколико се тај минимум услова не обезбеди, може бити покренут поступак за преношење права власништва са једног на другог имаоца пошто је реч о споменицима који су општеном добро.

2. Режим коришћења ових фондова би свакако требало усагласити и усавршити полазећи од искуства оних који су ту највише постигли и настојати да се нађе права мера и са становишта заштите и са становишта права и потреба корисника, као и потребе да књиге трају у времену.

Све југословенске националне библиотеке треба да имају конзерваторско-рестаураторске и микрофилмске лабораторије и књиговезачке радионице. Ови својеврсни центри заштите ће међусобно сарађивати на усавршавању технологије заштите и програмски се допуњавати.

3. Оспособљавање кадрова за све видове техничке заштите је, такође, једино могуће у оквиру или уз помоћ тих центара у југословенским националним библиотекама. Оне треба да постану својеврсне школе образовања стручњака различитих профила за заштиту књижне грађе, као што су, на неки начин, и школе за усавршавање библиотекара.

5. Каталожко-библиографска обрада и научни опис старих књига, рукописних и штампаних, такође треба усагласити и стандардизовати. Не треба наглашавати од колико великог значаја су каталози, албуми, научни описи, студије о значајним збиркама старих књига. Једног дана можда ћемо имати централни каталог старих књига у нашој земљи. За нас то треба да буде нормална и реална амбиција.

Али, овај виши степен у истраживању и заштити књижних споменика не би смео да засени и баци у други план сва она питања о којима сам напред говорила, а то је превентивна заштита докумената: од питања одговарајућег смештаја и техничке заштите до евиденције и коришћења грађе. Овде, свакако, спада и питање редовних и уредних ревизија књижних фондова. Можда поједини научни радници и научне установе и могу себи дати за право да не воде рачуна о томе да ли ће и колико ће књига трајати после нас и да се понашају тако као да она постоји само због њих и њихових студија. Библиотекари, међутим, не би смели тако да се понашају. Ово, дакако, није једино, иако је крупно, питање које упућује да се размишља о односу библиотекара према књизи и да се процени не би ли нам можда добро дошао библиотекарски кодекс.

Напомене

¹ Овај текст прочитан је као кореферат на 11. Скупштини Савеза друштава библиотечких радника Југославије која је одржана у Охриду, 24-26. априла 1986. године. Текст је први пут објављен у зборнику радова *Единассетто собрание на Сојузот на друштвата на библиотечните работници на Југославија*, Скопје, 1987. стр. 65-71. Мада су измењене политичке и друштвене прилике у земљи после Скупштине у Охриду довеле у питање неке оквири у којима се, у овом тексту, покушавало тражити решење за проблеме заштите књижне грађе, актуелност ове проблематике је несмањена и испољава се у још оштријем виду. Постављање старих нерешених питања може послужити као подстицај за тражење одговора на нови начин.

Напомене уз овај текст писане су за ово издање.

² *Zbornik radova Prvog savjetovanja o zaštiti bibliotečne grade*, NSB, Zagreb, 1982.

³ Ђокић, Нада: *Заштита књига у Библиотеци Матице српске*, Рад Матице српске бр. 6, Нови Сад, 1972.

Ђокић, Нада: *Механизована рестаурација – новији начин рестаурација хартије*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине VI-VII, Нови Сад, 1978.

Ђокић, Нада: *Заштита и чување библиотечког материјала*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1980. Библиографске новости, Повремена издања, свеска 2.

Радосављевић, Вера: *Заштита и чување библиотечке и архивске грађе*, Београд, 1981.

⁴ Пре писања овога кореферата нисам, на жалост, била прочитала изванредан рад мр Драгутина Никчевића *Заштита старе и ретке књиге у Годишњаку Народне библиотеке Србије '79*. Осим веома добрих ставова и предлога аутора, у овом раду су приказана тада нова решења и одредбе републичког Закона о заштити културних добара ("Службени гласник СР Србије" 28/77). У то време важење овог Закона није се протезало и на територије две покрајине у СР Србији. Неки моји предлози у кореферату били су у складу или слични решењима у овом Закону.

⁵ Десета скупштина Савеза друштава библиотечких радника Југославије одржана је у Опатији 1984. године. Између скупштина у Опатији и у Охриду радило се на разради концепције библиотечко-информативног система у Југославији. Концепција је усвојена на седници Председништва Заједнице југословенских националних библиотека 1. априла 1986. у Загребу и објављена као посебна публикација *Библиотечно-информацијски систем у СФРЈ (концепција)*, Љубљана, 1986.

⁶ Многобројност и разноврсност ималаца књижне грађе са својством споменика културе и других субјеката који треба да брину о њиховој заштити налажу да се и у актуелним променама политичког, правног и економског система у земљи води рачуна о проналажењу што бољих решења којима ће се јасно одредити улога свих чинилаца, заједно и појединачно, у заштити споменика. Очигледно је да да ће убудуће нужно доћи до већег изражаја

улога државе у заштити споменика, али не би смела бити запостављена ни улога појединца, грађанина, а нарочито улога стручњака и радника у области заштите.

⁷ На иницијативу Заједнице југословенских националних библиотека Драган Бараћ, секретар Народне библиотеке Србије припремио је, а ова Заједница и Књижевно издавачка задруга "Центар" Београд објавиле су 1987. године *Зборник прописа о библиотекарству у СФРЈ* у који су уврштени не само закони о библиотекама, него и о заштити споменика културе у републикама и покрајинама. У овај Зборник, међутим, нису ушле међународне конвенције о заштити као ни југословенски прописи из области одбране и заштите који се односе на споменике културе.

⁸ Бргуљан, Владимир: *Заштита споменика културе на самоуправној основи*, Београд, 1977.

⁹ Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба и Правилник за извршење Конвенције, Београд, јуни 1974.

Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара са Уредбом о ратификацији Конвенције (посебни отисак из Зборника заштите споменика културе, књига XXIV. Београд, 1974)

Закон о ратификацији конвенције о заштити свјетске културне и природне баштине, Сл. лист СФРЈ, 56/1974.

¹⁰ Закон о заштити споменика културе САПВ (Сл. лист САПВ, 11/1974.) прописивао је само заштиту књижне грађе у друштвеним библиотекама, а не и у приватним. Захваљујући томе што се књижни споменици културе у приватном власништву не евидентирају, дешава се да они остају скривени за науку и за јавност чак и кад су апсолутни раритети. Тако је, на пример, један примерак Орфелиновог *Житија Петра Великог*, који је апсолутни раритет, пронађен у приватној библиотеци Радомира Радујкова, некадшњег потпредседника и дугогодишњег председника Матице српске, тек више година после његове смрти (умро 1982) када је његова приватна библиотека, као легат Матици српској, стигла у Библиотеку Матице српске. О овом изузетном раритетном примерку Орфелинове књиге писао је Душица Грбић у Дневнику од 6. децембра 1989. под насловом "Откриће Орфелина. Једини сачувани комплет илустрованог *Житија Петра Великог* Захарије Орфелина, једне од најлепших српских књига 18. века". Да је био евидентиран, мада у приватној библиотеци, овај раритетни примерак био би много раније доступан стручној и научној јавности. Овакав захтев може изгледати неумерен када се зна да се ни у свим друштвеним библиотекама не воде уредне евиденције споменика. Али, та два захтева не противрече један другом.

¹¹ У току јавне дискусије о Нацрту закона о заштити споменика културе у СР Србији 1989. године Библиотека Матице српске је одступила од овог става и залагала се да се као гранична година заштите задржи 1867. како је било у дотадашњем Закону о заштити споменика културе САП Војводине. Овај предлог Библиотеке Матице српске није прихваћен и Законом је оснажено дотадашње важеће решење у Републици Србији без покрајина – 1900. као гранична година.

¹² Ово јединство државно-правних услова је нарушено у последњим деценијама живота југословенске државе, а нарочито после Устава СФРЈ из 1974. године.

¹³ Члан 32. Закона о заштити споменика културе, Службени лист САН Војводине, 11/1974.

¹⁴ *Der Serbische Psalter*, Faksimile – Ausgabe des Cod. slav. 4 der Bayerischen Staatsbibliothek Munchen. Wiesbaden, Textband 1978. Faksimile 1983. Textband unter Mitarbeit von Suzy Dufrenne, Svetozar Radojčić, Rainer Stichel, Ihor Ševčenko, herausgegeben von Hans Belting. Библиотека Матице српске има два примерка овог скупценог издања: први је купила, а други је примила као поклон од Амбасаде СР Немачке у Београду.

¹⁵ Друштвено договарање и самоуправно споразумевање и на овом подручју рада било је неефикасно тако да поједини друштвени договори као онај о координацији рада у области заштите и коришћења културних добара и о категоризацији културних добара, на којима се радило више година, никад нису ни потписани. Преднацрт овог друштвеног договора урађен је 1979. године под фирмом Комисије при Савезном извршном већу за координацију рада на спровођењу конвенција о заштити споменика културе у СФРЈ. Акције Савезне конференције Социјалистичког савеза у овој области, такође, нису дале резултате. Ово су, према мом сазнању, једине инстанце у југословенској федерацији које су се, у то време, бавиле овом проблематиком.

**СТАТУС БИБЛИОТЕКА И
БИБЛИОТЕЧКИХ РАДНИКА И
НЕКА ЕТИЧКА ПИТАЊА
БИБЛИОТЕКАРСКЕ СТРУКЕ**

Овај рад посвећујем успомени на Иванку Веселинов

Први део мога рада о овој теми саопштен је приликом јавне расправе о Нацрту закона о библиотечкој делатности у СР Србији.¹ У њему предлажем нека системска решења за статус библиотечке делатности као посебне друштвене делатности и залажем се за увођење библиотека у ред организација које се баве заштитом културних добара. Тражећи повољнија правна, економска, организациона и стручна решења за положај и статус библиотекарства, истовремено се суочавамо и са високим професионалним захтевима који се постављају пред ову делатност и пред библиотекарску струку. Овај део мога рада бави се питањима професионализације библиотекарске делатности и, у оквиру тога, неким етичким аспектима односа библиотекара према корисницима и према књизи, односно према баштини.

1. Библиотекар – професија или судбина?

О библиотекарству као професији мисли се различито: почев од тога да се пориче њено постојање, преко тога да се оно признаје као полупрофесија, па до тога да се библиотекар увршћује на листу савремених информатичких стручњака. Мој приступ теми заснован је искуствено са циљем да се подстакну тенденције професионализације ове струке или занимања.

У наше време библиотекарство нема онолику стручну и друштвену афирмацију колику имају правна, здравствена или просветна струка и друге сличне професије. У смислу рангирања по значају струке, чак и у делатностима културе, ова професија се не истиче. Када се каже кустос, то јаче звучи и више вреди, него када се каже библиотекар. Иако у библио-

течкој делатности ради велики број људи и тај посао има дугу традицију и историјски континуитет, ова струка се није довољно развила и осамосталила. Она се често јавља само као пратећа делатност другим професијама, а због недовољне интегрисаности саме библиотечке делатности, библиотеке и библиотекарски се осећају прилично инокосно и усамљено и трпе извештан омаловажавајући третман.

У националним и међународним библиотекарским друштвима, у најразвијенијим библиотекама у свету, у библиотекарским школама и на факултетима учињено је много за развој струке и професионалне самосвести. Али, и поред свега, библиотекарска професија није постигла јачу друштвену афирмацију и, нарочито, није задобила већу подршку блиских професија и друштвених група: просветне струке, научно-истраживачких радника и других. Бар не у Југославији. То спутавајуће делује на развој библиотекарства.

Још смо далеко од спознаје о великом културном, економском, историјском и цивилизацијском значају библиотекарства у нашем времену великих промена и ерупција. Није однегована свест о томе да библиотекарство треба да помогне да се у мору најразноврснијих информација избегне хаос, савлада ентропија и очува здрава и природна средина за људско знање. И не мање важно: да се очувају артефакта битна за памћење човечанства и континуитет стваралаштва на земљи. Опредељење за такав циљ захтевало би да се он теоријски дефинише и разради и да се на тој основи развија библиотекарство као струка и делатност, односно професија и занимање.

Као што су различити погледи о библиотекарској професији, различити су и критеријуми о томе шта је добар библиотекар. За једне, добар библиотекар је онај који добро познаје једну струку или научну област и може бити користан сарадник истраживачима у тој дисциплини. За друге, то је образован човек који воли књигу и има неких практичних знања за рад у библиотеци. За треће, то је стручњак који познаје основе информацијских наука, прихвата савремену информатичку технологију, упућен ја на изворе и у токове информација, што све користи у практичном раду у библиотеци. Међу овим различитим схватањима не би морало да буде нетолеранције уколико би се тежило синтези и обо-

гађивању профила библиотекарске струке. У најширој јавности мање је заступљено мишљење да је библиотекар посебно профилисан информацијски стручњак, а више да је то, из било којих разлога, неостварени професор, учитељ или неки други стручњак са средњим, вишим или високим образовањем који се, стицајем околности, запослио у библиотеци. Доминација оваквог схватања да је библиотекарство пре судбина, него професија, више је израз реалног стања, него што је концепцијски и теоријски засновано становиште које би битно утицало на будућност библиотекарске професије.

Ако се жели остварити поставка да је библиотекар информацијски стручњак, мора се утврдити шта је то заједничко што он треба да има са другим стручњацима у породици информатичара, а шта је посебно. Недовољност спознаје о том заједничком и његово непрактиковање могло би довести до тога да библиотекар неоправдано остане аутсајдер у кругу модерних информатичких занимања.

Затим, у оквиру библиотекарског стручног профила неопходна је диференцијација и специјализација почев од најмасовнијег општег профила библиотекара информатора који ради на директној услузи корисника, до специјалиста какви су: каталогизатори и библиографи, археографи, специјалисти за заштиту и чување књижне грађе, конзерватори, креатори база података, познаваоци и сарадници појединих информационих система, стручњаци за поједине категорије корисника, организатори и управљачи библиотечко-информационог система.

Потребна је одговарајућа подела рада у оквиру делатности. Засад, бар код нас, све библиотеке раде све, са недовољним резултатом. Организација посла је најслабија тачка у библиотечкој делатности као целини и у библиотекама појединачно. Стање је такво да би чак било тешко доказати да је библиотекарство као јединствена делатност уопште и конституисано. А библиотеке су пуне стихијног, нерационалног рада и понашања.

Тек професионално осмишљен и разрађен, рационално и економично постављен и ка кориснику усмерен програм развоја библиотечке делатности може добити, међу другим друштвеним делатностима, одговарајуће место и улогу и финансијску подршку. Наравно, уз услов да се са таквим захте-

вима прилази и другим друштвеним делатностима које се не вреднују директно на тржишту роба и услуга, али му нису ни противстављене. Засад такав програм немамо.

Залажем се за практичну акцију за унапређење библиотечке делатности у којој ће библиотекари представљати ударну снагу, имати иницијативу и ангажовати друге друштвене структуре за напредак библиотекарства као заједничке потребе. Пре десетак година покушала сам да такву акцију покренем споља, из Социјалистичког савеза радног народа Војводине о чему се може читати у часопису Савремена библиотека 1-2 из 1981. године. Данас постоје бољи услови за дубље промене, а и више смо свесни нужности промена. Осим тога, боље стојимо са стручним библиотечким кадром. Волела бих да је и више оних који верују у смисао овог посла.

Професионално образовање библиотекара и организација рада у библиотекарству су кључна питања. Али, она се не свде само на питање знања. Није довољно само знати шта и како треба радити, него треба још и хтети (бити мотивисан) и моћи (имати способности и подршку) то и урадити. Није мало оних који имају знања, а не раде добро или не раде никако. И није мало оних који се свесно уздржавају од креативнијег и одговорнијег приступа послу из комфоризма и ради комодитета. То су већ питања професионалне савести и морала.

Свесна значаја етичких принципа и норми за професионални напредак струке и занимања, на 11. и 12. скупштини СДБРЈ 1986. и 1988. године поставила сам питање етичности у односу библиотекара према књизи и према кориснику. Битне су и друге релације, као што је међусобни однос стручњака у самом библиотекарству. Али, за прве две релације: библиотекар – корисник и библиотекар – књига сматрам да су ужарена и болна места југословенског библиотекарства и ове професије уопште.

2. Однос библиотекара према кориснику

Корисник је данас немоћан да утиче на свој положај на релацији библиотекар – читалац, јер његово право на библиотечку књигу и информацију зависи од богатства и срећености књижних фондова и од добре воље и знања библиотекара. За случајеве када тих услова нема, нису уобичајене никакве конзеквенце ни материјалне ни моралне. Бављење библиотекарством не подразумева онолики степен обавезности у задовољавању потреба корисника који је постигнут у делатностима школства или здравства, на пример. Право на потребну, а не било коју књигу, па чак и на ту другу, ничим није гарантовано. Овакав незаштићен положај корисника неповољно се одражава на неговање професионалне одговорности библиотекара. А библиотеке су данас веома скупе институције за оволики степен необавезности и неодговорности према потребама корисника. Можда ће ситуација почети да се мења ако корисници личним средствима буду могли утицати на задовољавање својих библиотечких потреба. Али, то је велико питање.

У пракси, однос библиотекара према кориснику креће се од лепе пажње према појединцу (најчешће оном одабраном и привилегованом) и чак пожртвовања, па до одбојности или равнодушности према другим корисницима. Тај однос више зависи од тога какав је библиотекар као човек (одговоран или не, површан или истраживачки настројен) него од неких утврђених норми и изричитих захтева који би се постављали пред све библиотекаре у једнакој мери. Данас има мање услова да се буде добар библиотекар, него лош. Добрима је, да би као такви опстали, потребна и додатна вештина уклапања у колективну просечност. Зато те услове треба мењати ради заједничког добра. Уосталом, нико свесно не жели да буде лош.

Пошто смо на терену етике, нека буде дозвољено овакво питање: Шта је највећи грех библиотекара у односу према кориснику? Одговор је: Да хотимице или нехотице скрива изворе знања од оних којима је потребно и намењено. Како и када библиотекар то чини? Чини то:

- ако пристаје на библиотеку без књига и редовног обнављања фондова,
- ако су му каталози и евиденције неажурни, неинформативни, неприступачни,
- ако, под изговором чувања, а стварно ради сопственог комодитета, удаљује књиге и часописе од корисника,
- ако допусти да несавесни корисници развлаче и не враћају,
- ако не користи секундарне и терцијалне публикације и друге информативне изворе, или их уопште нема, па оставља беспомоћног корисника који тражи потребну информацију или рефералну услугу.²

Библиотеке у којима се овако ради не заслужују да се сматрају професионалним установама, без обзира на то да ли библиотекари запослени у њима имају или немају положен стручни библиотечарски испит.

Знам из личног искуства да се не само мора, него и може успешно супротставити оваквим појавама и понашањима. Иако има врсне стручњаке, Библиотека Матице српске годинама је губила на угледу и сопственом просперитету због неажурних каталога. Није се могло доћи до књига објављених пре више година. Крајем 1976. заостаци необрађених књига из текућег прилива били су се попели на 40.000. Тада је начињен заокрет, заостаци необрађених књига су смањивани, али каталог је и даље био неажуран. То је објашњавано техничким разлозима, а нико се није осећао позван да те разлоге отклони. Тражило се формирање нових служби и слично. Тек 1983. и 1984. уз добро планирање, организацију и контролу посла, каталог је ажуриран. Показало се да узроци нису били у техници, него у организацији и дисциплини. У каталоге је током две године улагано дупло више листића, дакле нових информација, без додатног новца и радне снаге. Благодарност читалачке публике годила је свима. Неажурност каталога у библиотекама значи, практично, да је у њима ванредно стање што изискује и ванредне мере. Слично овоме, у библиотекама као правим професионалним установама, не би смело да се толерише неажурност књижног фонда.

Засад је мало радника у библиотекама који се осећају одговорни за стање у својој библиотеци и библиотечкој делатности и за то што корисник не може да добије књигу или информацију. У Библиотеци Матице српске је 1986. била

спроведена анкета у којој је једно од питања гласило: Да ли се осећате одговорни за несређено стање у старој и реткој књизи? Само је један од анкетираних одговорио потврдно. Он је по струци био правник и вероватно је његово професионално знање утицало на његов одговор. Тиме што најчешће траже да искључиво други преузму одговорност за стање у њиховој делатности (финансијери, држава, политика, управа – који, свакако, нису недужни) библиотекари највише оспоравају своју професију, руше њен углед и доводе је у питање. Реч је о дефекту у професионалном васпитању. А можда и горе од тога: реч је о моделу понашања карактеристичном за наше радне и друштвене односе, без праве јавности рада, без довољно демократије и истинског полагања рачуна. Неодговорно библиотекарство је могуће и, чак, има перспективу, јер погодује неодговорној управи, неодговорној политици, неодговорним културним и научним установама и појединцима.

Професионална част библиотекара треба да буде на вишој цени. Он треба да зна да је дужан да обезбеди комплетну информацију о свим фондовима и изворима информација у својој библиотеци, да их учини јавним и доступним за све, а не да буде слуга појединцима и да тежи да се за рачун такве своје службе домогне части на пољу науке, уметности или политике.

У библиотекама су могући разни видови злоупотребе професионалне моћи која се испољава као власт над информацијама и изворима информација – било да се ради о дилетантзму старомодног библиотекара "зналца" који "своје" знање не да другима или о модерним облицима дилетантизма у изградњи савремених информационих система и примени нове информатичке технологије. Нове информатичке технологије нуде библиотекама могућност бржег, лакшег и ширег захватања у изворе и токове информација. Али, ако се те могућности не користе културно и рационално и ако средство постане циљ, онда делатност постаје заробљеник технологије и деградира се. Ако се на прави начин не буде легализовало тржиште информација, ако библиотеке не нађу своје место и не понуде корисницима своје оригиналне производе, ако не одбране свој статус међу разним новим информационим центрима, у том случају уследиће њихова даља деградација. Да би избегле такву судбину, библиотекама

је неопходна већа професионализација и још виши стручни ниво нарочито са становишта нових програма и боље организације посла.

Зато не би смело бити забуне: нова технологија није замена за добру библиотеку и ефикасан информациони систем. Из досадашњег искуства у примени нове информатичке технологије настао је аксиом који гласи: Није нова технологија та која прави ред, него њено увођење тражи да се направи ред у информационом систему уколико га раније није било. Овоме бих додала: увођење нове технологије не би смело бити изговор или могућност за неред. А објективно је могуће да се нови неред у нас догоди. Увођење реда и система у Србији и Југославији биће тежак посао, јер овде ванредно стање већ дуго траје. Излази се морају тражити истовремено са променама у политичком и економском систему и у склопу реформе друштвених делатности. Промене се овде не могу сводити само на промене закона. Потребни су нам јасни програми или бар главни правци акције за изградњу библиотечно-информационог система које ће нам предложити најодговорније институције, организације и појединци у библиотекарству у СР Србији и који ће бити отворени ка југословенском библиотекарству.

3. Однос према књизи и баштини

Предлажући у првом делу овог рада да се библиотеке уврсте у ред организација које се баве заштитом културних добара, имала сам у виду велики значај књижног блага и потребу његове систематске заштите. Моја схватања о заштити књижне грађе изложена су на 11. Скупштини СДБРЈ 1986. године.³ Проблематика заштите културне баштине је веома актуелна, а моја искуства су следећа.

Када сам 1983. године дошла на место управника Библиотеке Метице српске, била је у току ревизија старе и ретке књиге. Започета 1981. ревизија је завршена тек крајем 1985. године. Трајала је необично дуго, рађена је са великим паузама, уз отпоре, повлачење поједних чланова Комисије за ревизију и одбијање појединих најстручнијих и најпозванијих библиотекара да тај посао уопште раде. Они су тиме довели у

питање своју професионалну етику, али посао нису могли да обуставе и ревизија је одговорно и савесно доведена до краја. Са њеним резултатима и мерама које је после ревизије требало предузети упознати су надлежни органи.

Ревизија је показала да је стање у фонду старе и ретке књиге веома несређено и да то онемогућава његово правилно чување и коришћење. Даље цитирам из Извештаја објављеног у 23. броју Рада Матице српске из 1986. године:

”Констатовано је да фонд раритета садржи 8.978 сигнатура са 10.987 публикација. Од тога на месту у магазину недостајало је 256 сигнатура првог примерка и 885 публикација са ознаком дупликата. Такође је евидентирано још 7.057 публикација које нису биле смештене и обрађене према библиотечким нормама, а које је потребно каталогизирати и уврстити у Р-фонд. Уз извештај о ревизији предузете су и мере да се утврди концепција формирања фонда раритета; уради евиденција библиотечног материјала који по Закону о заштити споменика културе има споменичко својство; да се све књиге за које постоје реверси врате у магазин; да се трага за публикацијама којих нема; да се, на основу стручног увида и јасних критеријума, све неинвентарисане или несигниране или необрађене публикације прописно обраде и уврсте у овај фонд; да се изврши стручни увид и процена пописаних архивалија и ситних штампаних материјала; да се уведу мере за сталну контролу физичког стања (Р-фонда – В.М.) и утврди програм књиговезачке и рестаураторске заштите и да се донесе посебан правилник о коришћењу раритета. На основу посебног програма за сређивање фонда раритета, који је усвојио Раднички савет Библиотеке, спроводе се ове и друге мере...

У овом периоду (1983-1986. – В. М.) реконструисане су библиотеке Саве Текелије и Текалијанума које су биле растурене. Прегледом целокупног фонда Библиотеке повучене су и окупљене књиге из ових збирки. Идентификовано је 1.637 књига и 399 годишта периодике из личне библиотеке Саве Текелије, која је највећим делом била већ окупљена, а из библиотеке Текелијанума окупљено је око 4.500 књига и 968 годишта периодике. Све публикације из ових збирки прошле су кроз превентивну техничку заштиту, за сваку публикацију утврђен је степен оштећености и одређен облик заштите који

joj треба пружити. Публикације из ових збирки добиле су скраћени каталожско-библиографски опис који ће послужити за њихово увођење у посебну евиденцију о књижним споменацима културе, а програмом је предвиђена израда штампаног каталога ових збирки и њихово чување као музејских целина.

У акцији окупљања библиотеке Саве Текелије и Текелијанума окупљене су и књиге из личних библиотека Платона Атанацковића, Аврама Ђукића, Ђоке Мијатовића, Александра Сандића, Пере Попадића, Јована Јовановића Змаја, Васе Стајића и Библиотеке Уједињене омладине српске.

Године 1984. започет је рад на стручно-научном пројекту "Ћирилске рукописне књиге до краја 18. века у збирци Библиотеке Матице српске" којим руководи проф. др Вера Јерковић, а у пројекту сарађују библиотекари Душица Грбић, Катица Шкорић, Ксенија Минчић, те неколико спољних сарадника. До сада је завршен опис свих јеванђеља и припремљен је за штампу каталог са стручно-научним прилозима који су настали паралелно са радом на опису.

У овом периоду завршен је и рад на *Каталогу револуционарне, илегалне и ратне штампе (1871-1945)* који садржи 332 библиографске јединице периодике и који се већ појавио у штампаном облику. Све публикације из овог Каталога су посебно брижљиво конзерваторски, рестаураторски и књигоvezачки заштићене" (Рад Матице српске, бр. 23. страна 27-28).

Шта имам данас да додам овом извештају?

Чим сам почела да радим у БМС до мене је дошао чудан савет: Не дижи камен да не изађу акрепи. Савет нисам прихватила, не зато што се не бих плашила акрепа, него ради тога што сам се уверила да велико књижно благо БМС, њена раритетна збирка, ни после четрдесет година од рата није било сређено, обезбеђено и чувано како треба и како се то очекује од једне велике савремене библиотеке. Обавезивало ме је и осећање дуга према претходницима који су нешто добро урадили или започели. Осим Кириловићевог каталога из педесетих година и само делимично објављених описа рукописних књига 18. века које је урадила Иванка Веселинов и некомплетних лисних каталога, Библиотека није имала друго да понуди културној и научној јавности као информацију о свом бога-

том раритетном фонду. Није било, а нема ни данас, објављеног каталога чувене Текелијине библиотеке и библиотеке Текелијанума ни других личних библиотека и библиотека установа које БМС чува и о којима се стара: Велике српске гимназије у Новом Саду, још старије Велике српске гимназије у Сремским Карловцима, Уједињене омладине српске, Југословенског одбора у Женеви итд. Професионалног библиотекарства нема без историје, а историје српског и југословенског библиотекарства не може бити без ових библиотека, као и оних непоменутих, манастирских и Патријаршијске које су тешко страдале у рату, па и оних нових, дарованих или откупљених, па растурих, као што је библиотека Ђорђа Сп. Радојичића на Филозофском факултету у Новом Саду или библиотека славног библиографа Георгија Михаиловића, лекара из Инђије, која је откупљена, али се не чува као целина ни у Инђији ни у БМС, него је отишла на разне стране.

О драгоценим библиотекама и фондовима у БМС само се суздржано говорило међу њеним библиотекарима, знало се да они постоје, да су ту негде, али се нису могли ни видети, а понеки ни користити. Било је тешко поверовати у несумњиву чињеницу да су лична библиотека Саве Текелије и библиотека Текелијанума растурене већ у првим послератним годинама, убрзо после лепе добродошлице којом је у Летопису Матице српске дочекан њихов повратак из Будимпеште у Матицу српску. Рекло би се да ни библиотеке у Војводини нису прошле много боље него манастири.⁴

У БМС одлучно смо почели да радимо на промени таквог стања и понашања.

И шта се догодило после оног цитираног Извештаја? Уместо очекиване подршке уследили су непријатељски гестови. Ударац је дошао са невероватне стране – из Матице српске! Матица није осудила оне који су држали ту Библиотеку као Алајбегову сламу, него људе који су стање у Библиотеци евидентно мењали на боље. За ову сумњиву политику и нечисту раду користе се јавна гласила.⁵ Пишу о гурању Библиотеке у блато, о геноциду над књигама, а све погрешно адресирано, али довољно да поколеба људе, да приметне траг и

демонстрира силу. Започети посао на сређивању збирке раритета у БМС је најпре заочен, затим успорен и, најзад, готово заустављен.

За овај капитални посао на заштити књижног блага у БМС нису се довољно заинтересовале ни политичке власти, ни сизови, ни комитети, ни културно-просветне заједнице. Али, ни академије, универзитети и друге научне и културне установе.

О одсуству подршке библиотекарима у тренутку када је била најпотребнија говори и ово. СИЗ културе Војводине није доделила годишњу награду Љубици Бошковић, библиотекарки која је храбро, часно, стручно и одговорно руководила послом на сређивању фонда раритета у БМС. Библиотека није прошла ни на другим почасним местима као што је прослава Доситејева. Екипа библиотекара која је приредила велелепну изложбу књига из фонда раритета поводом 150. годишњице јавног рада БМС, такође није добила никакво признање. Да и не постављам овде питање зашто је овај јубилеј остао потпуно незапажен од оних који су били дужни да га обележе и тим поводом одају Библиотеци заслужено признање. Зар та БМС, без које се не може чак и када се она прећуткује и потискује, још није заслужила ни Искру културе – годишњу награду Културно-просветне заједнице Војводине?

Треба, међутим, подсетити да је за један овде поменут подухват, за ажурирање каталога, изванредно значајан, али не овако деликатан као сређивање раритета, СИЗ културе Војводине наградила годишњом наградом и Библиотеку и руководиоца тог посла, уважену Бојану Шоћ. Треба рећи и то да је секретар СИЗ-а убрзо после тога отишла у превремену пензију. То је исти онај секретар који је обезбедио средства за пројекат "Каталог ћирилских рукописа у БМС", истовремено када су у СИЗ науке Војводине овај пројекат одбили. Тај секретар СИЗ-а културе, Јованка Тодоровић, претходни управник БМС у чије време је и започета ревизија раритета, била је пре времена, на свој захтев разрешена дужности управника. Из СИЗ-а није само отишла у превремену пензију, него се и одселила из Војводине. О трагичној судбини њеног претходника на управничкој столици у БМС, покојног Мила-на Пражића, неприлично је овде говорити.

Дубоко сам уверена да се кад тад мора сазнати шта се то дешавало четрдесет и више година после другог светског рата у Матици српској и у Библиотеци када је много тога што је требало урадити остало неурађено или је понешто и започето, а није довршено.

Депласирано је данас постављати питање заштите српских споменика и културне баштине у иностранству, а не постављати питање заштите баштине у Матици српској, у Новом Саду, у Карловцима, у Иригу. Мислим овде на библиотеке. Карловачка гимназијска библиотека се поново ради, по други пут. Послози реконструкције и заштите ове драгоцене збирке били су започети шездесетих година, па напуштени. И онда и сада као повод је послужио јубилеј Гимназије. Шта ће бити када та 1991. година (двестогодишњица оснивања Гимназије) дође и прође? Хоће ли библиотека Велике српске гимназије сремскокарловачке бити коначно рестаурирана и конзервирана, обрађена и заштићена према пројекту Иванке Веселинов, а њени фондови објављени у потпуности или ћемо се опет задовољити неком скупом и пригодном полуинформацијом остављајући да и даље књиге чаме анонимне? Хоће ли библиотекари и надаље сваке године у Доситејеве дане походити Ириг и Хопово, а да се стара Српска читаоница у Иригу не доведе у пристојно стање, не само што се тиче простора, већ пре свега стручног уређења ове библиотеке тако да би и Доситеју и свима нама могла да служи на част.

И на крају: Лепо је што ће Народна библиотека Србије, уз сарадњу и помоћ БМС, урадити Каталог Епархијске библиотеке у Сентандреји, што ће његовим објављивањем обогатити прославу 300. годишњице велике сеобе Срба. Који јубилеј треба да се догоди, па да се појаве каталози раритетних збирки БМС? Тек када фондови буду објављени, они могу бити сигурни, чувани и коришћени како треба. Прва књига Каталога ћирилских рукописа у БМС⁶ која се појавила после много перипетија око штампања, поздрављена је и високо оцењена у стручној јавности.⁷ Али, једна ластва не чини пролеће.

Надам се да садашња генерација библиотекара ове послове неће оставити неурађене. Ваљда ће се, утом, променити и однос према заштити књижне грађе. Овај говор, иначе, не би имао никаквог смисла.

Однос према баштини само је један аспект односа библиотекара према књизи. Проблеми на које сам указала могу се објашњавати многим културним, историјским, политичким, моралним или професионалним и психолошким разлозима. Али, они су свакако условљени и неповољним статусом библиотека и библиотечких радника.

Напомене

¹ Председништво Друштва библиотечких радника Војводине ме је позвало да учествујем на саветовању о статусу библиотека и библиотечких радника и неким етичким питањима библиотекарске струке које су организовали ово Друштво и Културно-просветна заједница Војводине у Новом Саду, 18. октобра 1989. године. На саветовању сам прочитала овај рад под насловом "Неколико напомена о теми". Месец дана раније, 11. септембра 1989. одржана је у Новом Саду јавна расправа о Нацрту закона о библиотечкој делатности у СР Србији. На овом скупу сам учествовала самоиницијативно. Саопштила сам том приликом не само мишљење о поменутом Нацрту, него и о друга два законска текста: о друштвеним делатностима и о заштити културних добара. Текст о статусним и етичким питањима који сам уврстила у ову књигу треба да буде објављен и у Библиотекарском годишњаку Војводине за 1989. заједно са осталим саопштењима са овог саветовања. Напомене уз овај рад писане су за ово издање.

² На 12. Скупштини СДБРЈ на Бледу од 21. до 23. априла 1988. године говорила сам о рефералној делатности. Мој рад "Утицај рефералне делатности на положај корисника у БИС-у" објављен је у зборнику реферата са ове Скупштине: *Dvanajesta skupščina Zveze društev bibliotekarskih delavcev Jugoslavije*. Ljubljana, 1989. str. 121.

³ Текст кореферата са 12. Скупштине СДБРЈ у Охрид у врстила сам у ову књигу под непромењеним насловом "Заштита библиотечке грађе".

⁴ О судбини библиотека српских манастира у Срему током другог светског рата и после њега писао је др Љубомир Дурковић – Јакшић у расправи *Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке – Поводом четрдесетогодишњице враћања Патријаршијске библиотеке из Загреб где су је 1941. били одвукли усташе из Сремских Карловаца* (Гласник, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 1986. број 10).

⁵ У Дневнику од 8. јануара 1989. под насловом "Недолично обележен јубилеј" објављен је критички осврт на изложбу раритета БМС приређену поводом 150. годишњице њеног јавног рада. Аутор написа Лазар Чурчић напада саму идеју и реализацију изложбе као "документ о хаосу, бесмислу и залудном раду доскора челних људи у БМС" и позива: "Библиотеци Матице српске и часним људима у њој остаје да се ослободе свих оних људи који су је гурнули у оволико блато..." На овај апел за спасавање Библиотеке нико није јавно реаговао, па неупућени нису могли сазнати да се ради о лажном аларму чији је главни циљ био да се другима напишу сопствени греси. На пословима старе и ретке књиге у БМС, на којима је три деценије радио Лазар Чурчић и за њих овде био први стручњак, заиста је владао хаос и бесмисао. Када су библиотекари, уз моју подршку док сам била управник, завршили ревизију фонда раритета и средили га бар до нивоа основне идентификације публикација и евиденције, уследила је изложба раритета као прва објава победе над хаосом. Управо та чињеница се желела прикрити или искривити написом у Дневнику. Да није по среди само појединачно мишљење и лични разлози, него да се ради о организованом прикривању истине на рачун српске културе, убрзо је показано у интервјуу са др Драшком Ређепом у

Политици експрес од 23. марта исте године. Ређеј је поименично напао мене као бившег управника Библиотеке Матице српске за геноцид над књигама и – непотизам. Мој одговор Ређеју Политика експрес није објавила.

⁶ *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књига 1. Јеванђеља* Аутори каталога и прилога: Маја Арађански – Рајков, Душица Грбић, Јасмина Грковић, Ксенија Минчић – Обрадовић, Слободанка Перкучин, Катица Шкорић. Редактор: проф. др Вера Јерковић. Нови Сад, 1988.

⁷ Исцрпан приказ ове књиге под насловом: "Темељи писмености и културе" објавила је Херта Куна у листу Одјек, Сарајево, 1989. 1-15 јануара, бр. 1.

О овој књизи

При крају свог мандата на месту управника Библиотеке Матице српске написала сам извештај о раду Библиотеке од 1983. до 1986. године. Извештај је био објављен у Раду Матице српске бр. 23. и садржао је доста чињеница које су говориле о дугогодишњем несређеном стању и о великим пропустима у збирци старе и ретке књиге, као и о ономе што је тих година предузето да се такво стање промени. Посебно је истакнут рад на рестаурацији библиотеке Саве Текелије и Текелијанума. Нажалост, на ове чињенице није обраћена пажња што ме је уверило да ни надлежне установе, ни државна управа ни одговорни појединци нису стекли свест о величини проблема са којима смо суочени у чувању и заштити књижне грађе, посебно оне са својством споменика културе.

Пошто од 1987. године нисам у положају да организујем рад на звршетку започетих послова на уређењу фонда раритета у Библиотеци Матице српске нити да на те послове непосредно утичем, објављујем овај рад о рестаурацији библиотеке Саве Текелије и Текелијанума да бих оповргла схватања и тврдње да је та рестаурација непотребна, немогућа или – да се још нису стекли услови да се то уради.

Верујем да ће се наћи људи добре воље који ће утицати и помоћи да се Текелијина библиотека заштити, спасе од заорава и даљег пропадања и да се њеном рестаурацијом извуче из анонимности један од најзначајнијих књижних споменика културе који има српски народ.

Остали радови у овој књизи објављују се са сличним циљем: да се актуализује проблематика заштите књижне грађе у библиотекама и нека статусна и етичка питања библиотечарске професије.

Свима који су ми помогли читањем рукописа ове књиге и својим примедбама најтоплије захваљујем.

В. М.

**БИБЛИОТЕКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА У
НАШЕМ ВРЕМЕНУ**

5

**ШТА СЕ ЗНА О ЖИВОТУ БИБЛИОТЕКЕ САВЕ
ТЕКЕЛИЈЕ И ТЕКЕЛИЈАНУМА ПОСЛЕ ДРУГОГ
СВЕТСКОГ РАТА**

Објављено у: историјским списима; у
енциклопедијама и приручницима; у публикацијама
које доносе извештаје о раду Матице српске (МС) и
Библиотеке Матице српске (БМС); у дневној штампи 7

**ШТА ЈЕ УРАЂЕНО НА РЕСТАУРАЦИЈИ
БИБЛИОТЕКА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И
ТЕКЕЛИЈАНУМА ОД 1985. ДО 1987. ГОДИНЕ**

1. Окупљање и обликовање збирке. 2. Превентивна
конзерваторско-рестаураторска и књиговезачка
заштита. 3. Каталогска обрада књига и формирање
картотека 4. Смештај збирке, њено чување и
коришћење.

26

**ШТА ЈОШ НИЈЕ УРАЂЕНО И ШТА ТРЕБА
УРАДИТИ ДО ПОТПУНЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ
БИБЛИОТЕКЕ САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ И
ТЕКЕЛИЈАНУМА**

1. Трагање за текелијанумским књигама које
недостају и њихово окупљање. 2. Идентификовање
књига према сачуваним списковима Текелијине
књижнице и откритим инвентарима Књижнице
Текелијиног завода. 3. Преиспитивање критерија за
одвајање књига личне Текелијине библиотеке од
књига касније набављених за библиотеку
Текелијанума. 4. Комплетирање каталога
информацијама о рукописним књигама и
периодичним публикацијама које припадају овој
збирци. 5. Штампање каталога књига Текелијине
библиотеке и каталога библиотеке Текелијанума.

36

ПОВРАТАК ТЕКЕЛИЈИНЕ БИБЛИОТЕКЕ У ЖИВОТ

1. Историја и судбина библиотеке Саве Текелије и Текелијанума. 2. Препреке на путу до потпуне реконструкције и рестаурације.

54

Напомене

72

ПРИЛОЗИ

76

ЗАШТИТА БИБЛИОТЕЧКЕ ГРАЂЕ

87

Систем правне заштите библиотечке грађе

91

Остали видови заштите књижне грађе

96

Напомене

98

СТАТУС БИБЛИОТЕКА И БИБЛИОТЕЧКИХ РАДНИКА И НЕКА ЕТИЧКА ПИТАЊА БИБЛИОТЕКАРСКЕ СТРУКЕ

101

1. Библиотекар – професија или судбина?

103

2. Однос библиотекара према кориснику

107

3. Однос према књизи и баштини

110

Напомене

117

О овој књизи

119

Вера Милосављевић
ТЕКЕЛИЈИНА БИБЛИОТЕКА

Издавач:
Вера Милосављевић
Нови Сад, Раваничка 9

рецензенти:
Душко Вртунски
Петар Милосављевић

коректор: аутор

Слика на корицама:
одломак текста из књиге Саве Текелије
Еднога Арађанина начертанїе...

Корице: Мирјана Исаков

Компјутерска припрема:
Микронова принт
Нови Сад, ЈНА 85

Штампа:
Графос, Нови Сад

Тираж:
500 примерака

Нови Сад, 1990.

Књига *Текелијина библиотека* бави се једним посебним домском заштитом споменика културе - заштитом књиге. У њеној основи је свест о професионалној одговорности посленика у култури и науци, посебно у библиотекарству.

Главни текст у овој књизи говори о неславној судбини библиотеке Саве Текелије и Текелијанума после другог светског рата. Писана као анегдота и пројекат за рестаурацију једне од најстаријих библиотека у Срба, са извештајем о ономе што је до сада урађено, ова студија открива како установе и појединци доприносе, не само чувању, него и пропадању културних споменика...

*Петар Милосављевић
(из рецензије)*

Заштита Текелијине библиотеке и библиотеке Текелијанума у Библиотеци Матиче српске дуго је била одлагана и намерно или ненамерно потишћивана из свести. Поред осталих послова које је извршавала за време свог управничког мандата, Вера Милосављевић је много енергије уложила у решавање управо овог питања при чему је показала и дубоко познавање једног од најбитнијих библиотечких проблема и храброст да се ухвати у коштак с тешком материјом која не обећава унапред повољан исход. За њеног мандата је у том погледу урађено оно што је нај-

важније: књиге су бар физички заштићене од даљег оштећења, окупљене су, стање је фиксирано, унесени је неки ред који је предуслов да се посао доврши. А студија о ипак тој проблематици коју је Вера Милосављевић написала темељита је основа за то, јер пружа нова сазнања о наизглед познатој ствари и нули сазнања која обавезују.

Стрпљиво прикупљени све податке, и оне објављене, познате, и објављене, а већ заборављене, и необјављене, из архивских докумената, Вера Милосављевић је дошла до убуђане и кохерентне реконструкције свих догађања која су се око Текелијиних књига одиграла. Донесена искључиво на основу докумената, њена закључивања поштују све захтеве научне акрибије...

Радови о заштити библиотечког материјала и о неким стичким питањима библиотекарске професије комплементарни су основној студији у овој књизи. Сва три рада имају неки прагматични циљ у библиотекарству, али у сваком од њих постоји нешто и нешто више: ту је реч о људима и њиховим поступцима, о природи не само струке него и оних који је упражњавају, о схватањима која настају не само унутар библиотека него и изван њих, а битна су по библиотекарство и о њима су окружења у којем живимо.

*Душко Вртунски
(из рецензије)*

Мое намѣреніе у овой книжи-
цы ни э друго было, него основаніе
за обученѣ дѣце Србске уредити.
Зарѣ дна нема, да Србли за едно са-
спавшисе упріятелскимъ разговору
небы потужили за нѣкос пуге, кое
осѣѣаю, и преписую ту овоме
праведно, ту на онога криво ба-
цаю, другиже народи пороке и у
нашѣму находяще чинисе, — да ви-
шесе спараю намъ на очи пребацы-
вапи, и казнипи, нежели поправи-
пи, или изворъ ихъ осушипи, као
и мы што осѣѣамо, а неспара-
мосе испиннимъ начиномъ помо-
ѣисе, или изпражипи коренъ по-
га зла. Я нога свега причину
находимъ, у НЕЗНАЮ, чрезъ кое
гди кои у неподобна дѣла падаю.

ТЕКЕЛИЈИНА БИБЛИОТЕКА

Вера Милосављевић